

VIGILIA

2008 / 01

RÉTFALVI ÁRPÁD: Misztika a Nagyszombati kódex
korában és ma

TUSOR PÉTER: Felekezetszerveződés a kora újkorban

PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Pátzay Pál egyházművészeti
alkotásai

Görföl Balázs, Muszatics Péter és Takács Zsuzsa esszéi
b. pap endre, Halmai Tamás, Kalász Márton,
Oláh András és Vörös István versei

Beszélgetés Kozma Imrével

POMOGÁTS BÉLA: Lőrincze Lajos emlékezete

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A csönd terei	1
RÉTFALVI ÁRPÁD:	Misztika a Nagyszombati kódex korában és ma (<i>tanulmány</i>)	2
TUSOR PÉTER:	Felekezetszerveződés a kora újkorban (<i>tanulmány</i>)	12
PROHÁSZKA LÁSZLÓ:	Pátzay Pál egyházművészeti alkotásai (<i>tanulmány</i>)	19

SZÉP/ÍRÁS

TAKÁCS ZSUZSA:	A megfosztás rítusa (<i>esszé</i>)	25
VÖRÖS ISTVÁN:	Lábak a sötétben; Homlokkő; A remete (<i>versek</i>)	28
GÖRFÖL BALÁZS:	Elégiák. Schein Gábor: <i>Panaszénekek</i> (<i>esszé</i>)	30
KALÁSZ MÁRTON:	Tovább a kút (<i>vers</i>)	35
HALMAI TAMÁS:	Genezis; Glória; Ártatlanság; Napraforgás; Irgalom (<i>versek</i>)	36
MUSZATICS PÉTER:	Az idő ítél. Márai Sándorról (<i>esszé</i>)	39
B. PAP ENDRE:	archaikus daedalus-torzó; archaikus icarus-torzó (<i>versek</i>)	44
OLÁH ANDRÁS:	látom; aznap (<i>versek</i>)	45

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Kozma Imrével	46
----------------	---------------	----

MAI MEDITÁCIÓK

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	Tárgy-világ. Gondolkodás (szeretet) és tárgyi környezet összefüggéséről	55
----------------------	---	----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

VIGH SZABOLCS:	Az ÁEH elfoglalása 1956. november 3-án és a központisták elítélése 50 évvel ezelőtt	62
MÓZESSY GERGELY:	Hányattatások egy Historia Domus miatt?	63

NAPJAINK

POMOGÁTS BÉLA:	Lőrincze Lajos emlékezete	71
----------------	---------------------------	----

KRITIKA

HALMAI TAMÁS:	Az értelmezés méltósága. Balassa Péter: <i>Mindnyájan benne vagyunk. Nádas Péter művei</i>	73
---------------	--	----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	75
---	----

A csönd terei

Az életünket károsító hatások között egyre veszedelmesebb a zajártalom. Nemcsak a dobhártyánkat érő hangok — a bensőnket borzoló konfliktusok, feszültségek lármája is roncsolja egészségünket. Ahogy az élet egyre hangosabbá és nyüzsgőbbé vált, úgy növekszik az igény a csöndre. Ennek külső feltételeit teremthetik meg az olyan intim terek, nyugalmat és elcsöndesedést kínáló helyiségek, amelyekben zajoknak folytonosan kitett fülünk megpihenhet, de elcsitulhat bensőnk szüntelenül zakatoló lármája is.

A katedrálisok, szakrális terek sok évszázada lehetőséget kínálnak erre: nemcsak a liturgia helyéül szolgálnak, hanem a csöndes áhítat, összeszedettség helyei is. A betévedő látogató, a kíváncsi turista talán csak körülbámészkodik, néhány fotót készít, aztán távozik anélkül, hogy a tér csöndje, áhítata megérintette volna. Sokan meghallják azonban a szakrális tér hallgatag üzenetét, amely arra hívja őket, hogy lépjenek ki a külvilág sürgés-forgásából, külső-belső lármájából, és engedjék megszólalni benső világuk beszédes csöndjét, esetleg a lélek csöndjében megszólaló Isten üzenetét.

Vágyunk a csöndre századunkban egyre nagyobb. Ezt mutatja, hogy egyre több ilyen „csönd-pont”, kápolna vagy egyszerűen csak meditációs helyiség épül Európa-szerte, autópályák mellett, repülőtereken, középületekben, de még plázákban is. Jó néhány közülük ökumenikus használatban lévő szakrális tér, szaporodnak azonban azok a helyiségek is, amelyek nem szolgálnak liturgikus célokat, hanem minden vallásos szimbólum nélkül a csendre, a befelé fordulásra, az összeszedettségre indítanak. Az ENSZ palotában, New Yorkban fél évszázada van már ilyen meditációs helyiség, amely nyitva áll mindenkinek visszavonulásra, elcsöndesedésre, imádkozásra.

Van, aki csupán pszichohigiénés megtisztulásra, stressz-mentesítésre vágyik. A hívő embernek viszont „az Úr érkezésére” adhat lehetőséget. De mindenkinek, hívőnek, nem hívőnek egyaránt lehetőséget nyit arra, hogy belépjen benső világának terébe, oda, ahol találkozhat a „Mindenütt Jelenvaló” jelenlétével.

Csőndpontokra azonban nemcsak térbeli világunkban van szükségünk, hanem időnk ritmusában is. Pusztulásra ítéli belső énjét, aki folyamatos lármában él, és nem tud naponta legalább néhány percet találni a csöndre, a külső világ kikapcsolására, zsi bongó gondolatainak, benső világának elnyugtatasára: a meditációra, az érkező Úr befogadására.

Misztika a Nagyszombati kódex korában

RÉTFALVI ÁRPÁD

1984-ben született Siófokon. A Debreceni Egyetem negyedéves magyar-német szakos hallgatója.

A korabeli írott szó közvetítő szerepe

A Nagyszombati kódex közel ötszáz éves örökségünk, melynek történetét most már mi írjuk tovább. S nemcsak azok a kutatók, akik tudományos ismeretekkel igyekeznek gyarapítani műveltségünket, hanem a hétköznapi olvasók is. Sőt, legfőképpen utóbbiak az értékes könyv továbbélésének letéteményesei, hiszen minden egyes új értelmezés meghosszabbítja az elnyútt *bifóliumok* életét.

A magyar könyvkultúra a vizsgált időszakban gyakorlatilag az egyházi irodalmat jelentette. Fő központjai a monostorok voltak, amelyek hiteles helyekként is működtek. Az oklevelek, adólajstromok, birtokösszeírások mellett a szerzetesek nagyszámú prédikációt másoltak le, s ezek a falusi papság számára beszédmintákat jelentettek. Azonban a 13–14. századtól szükség volt olyan olvasmányokra, melyek az idegen nyelven nem tudó, kevésbé művelt apácák lelki épülését szolgálták.

Ilyen szövegeket tartalmaz a Nagyszombati kódex is. Másolóját nem ismerjük, ám egyike volt a legszorgalmasabb hazai *scrip-torok*nak: „...ugyancsak e kéz írásaként tartjuk számon a *Nádor-kódexet* (1508), a *Debreceni-kódex* (1519) ötödik kezétől származó részt, valamint a *Simor-kódexet*, amelynek csak töredéke ismeretes.”¹

Kódexünk három nagyobb egységből áll, ebből kettőnek ismerjük a keletkezési évét. Az első 1513-ban, a második 1512-ben született; előbbi a honi misztika legértékesebb iratának tekinthető, Heinrich Seuse: *Horologium Sapientiae* (A teljes bölcsességről) című művének részlete. Seuse (1296–1366) Eckhart mester tanítványa, domonkos rendi szerzetes. „Bár alapos teológiai képzésben részesült, tanait sohasem akarta rendszerbe foglalni. Szelíd, költői természetének megfelelően a szívhez akart szólni, a lélek mélyén rejlő legjobbat akarta mindenkiből előcsalni.”²

Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a kódexben szereplő változat és Seuse írása között úgymond „nincs közvetlen átmenet”. A szerző ugyanis először 1328-ban írta meg *Az Örök Bölcsesség* könyvét, mégpedig német nyelven (*Büchlein der ewigen Weisheit*), melyet 1334-ben latinra fordított le (*Horologium Sapientiae*, ez egyetlen latin nyelvű munkája). Utóbbi több elemmel bővítette: a jegyes-misztika vonásai vélhetően újabb lelki él-

¹Nagyszombati kódex, 1512–1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. (Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta T. Szabó Csilla.) *Argumentum*, Budapest, 2000, 8.

²Puskely Mária: *Ezer év misztikájából*. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest, 1990, 364.

mények hatására kerültek be az alkotásba. A magyar fordító minden bizonnyal ezt a könyvet ismerte, mivel Európa országai-
ban jobban elterjedt, mint a német eredeti. Ezen kívül meg kell
jegyeznünk, hogy a fordító nem az egész Seuse-művet ültette át
nyelvünkre. Kihagyta az életrajzi ihletésű részeket és a domon-
kos rend megújítására vonatkozó fejezeteket. Kérdéses, hogy a
Nagyszombati kódex másolója egy korábbi másolatot használt-e
mintául, vagy pedig a fordítást vette alapul. Akármelyik feltevés
a helytálló, szövegemlékünk közel 200 évvel Seuse műve után
született, és annak nem közvetlen folytatása.

Miért fontos ez? Azért, mert a térbeli és időbeli távolságnak
— és nem elhanyagolhatóan a szöveg megváltoztatott kontextu-
sának — köszönhetően egy teljesen új misztikus alkotáshoz ju-
tottunk, amelyet kizárólag úgy értelmezhetünk helyesen, ha fi-
gyelembe vesszük a 16. század elejének művelődéstörténeti
viszonyait. Ugyanis a misztika ekkor már némileg mást jelentett,
mint a virágzó középkor idején. A kolostorok kapui megnyíltak,
és a reneszánsz — elsősorban a *beginizmus* és a *devotio moderna*
révén — új köntösbe öltöztette a régebbi vallásosságot.

**A Seuse-fordítás
szerkezeti
felosztásának
ábrnyalása**

³O. Nagy Gábor:

*A miszticizmus kódex-
irodalmunkban.*

In: *Pallas Debrecina.*

Magyar Nemzeti Könyv-
és Lapkiadó Vállalat,
Debrecen, 1937, 40.

„A szöveget gondolatmenete szempontjából négy részre oszthat-
juk. Az első rész Sapientia és Discipulus, azaz az Isteni Bölcsesség
és a földi tanítvány beszélgetése az Úr kereszthaláláról, szenvedé-
séről és az ember kötelességeiről. Szorosan kapcsolódik ehhez
Krisztus kereszthalálának elbeszélése, amit Sapientia maga mond
el Discipulus kérésére”³ — írja O. Nagy Gábor a *Nagyszombati kó-
dex* Seuse-fordításáról. Egyetérthetnénk a tanulmány szerzővel, de
van egy fontos körülmény, amely elgondolkodásra készít minket:
a passió története nem folyamatos egység az alkotásban, hanem
egy időről időre felvett eseményszál, amely beleágyazódik
Sapientia és Discipulus párbeszédébe. Azt is mondhatjuk, hogy az
Örök Bölcsesség fokozatosan tárja föl szenvedésének részleteit,
mégpedig úgy, ahogy azt a tanítvány — lelki felkészültségének
megfelelően — megérteni és befogadni képes. Ily módon ez a két
egység (ti. az elmélkedés és a passió) valóban egybefonódik, még-
pedig oly szorosan, hogy helyesebb őket nem különválasztani. Je-
len tanulmány szerzője úgy gondolja, hogy a misztikus írás első
részét Discipulus megtérésének folyamata alkotja, amelyhez szer-
vesen hozzátartoznak Krisztus szenvedéstörténetének részletei.

Az általunk megállapított első egységet további alpontokra
oszthatjuk. Négy ilyen különböztethetünk meg: Discipulus a lelki
látás ismeretére jut, a részletekben elbeszélte passió, a tanítvány
siralma saját bűnössége és kicsinysége miatt, végül Sapientia fel-
készíti Discipulust a tökéletes életre. Nem szabad tehát elfelejte-
nünk, hogy az alegységek egymás okai, illetve logikus és kötele-
ző folytatásai. Mindez az elmélkedés útján (*via contemplativa*)
történik, így a tanítvány már túljutott a megtisztulási szakaszon

(*via purgativa*; feléledt benne az alázat és a megtisztulás utáni vágy, az Isteni Bölcsesség megnyilatkozik neki), de még a *via unitiva* előtt áll (lelke viaskodik, kérdései és kételyei vannak, még nem adta át teljesen önmagát Istennek). Bár elragadtatásokat él meg, Seuse igyekszik konkrét, könnyen hihető (ugyanakkor erőteljes) képeket felsorakoztatni. A középkor vége ugyanis már túl nagy követelménynek tartotta az Atyával való egyesülés elérését. „Kódexeink fordítói nem a misztikus élmény nagy lehetlenségét hirdető szövegeket választottak ki fordításra, hanem olyanokat, melyek kevésbé transzcendens, de lehetőbb, elérhetőbb vallásos élményt állítottak olvasóik elé.”⁴

⁴O. Nagy Gábor: i. m. 39.

Mi következik ebből? A vallási élmény közelebb kerül az emberekhez, megszűnik a szentek kiváltságának lenni. A folyamat ugyanakkor kétoldalú: egyrészt a katolikus hitélet alakjai sokszor gúny tárgyává válnak: „Miközben a Szent Szűz alakja egyre magasztosul, József mindinkább karikatúrává válik. A művészek rongyokba öltözött bohócnak ábrázolják, mint például Dijonban, Melchior Broederlam kettős oltárán.”⁵ Másrészt a nehézkes formások, a babonás áhítat leépülésével az irgalmasság hagyományos jócselekedeteit (betegek ápolása, szegények gyámolítása) gyakorló világi mozgalmak jönnek létre (például a *devotio moderna*). Az egyháznak alkalmazkodnia kell a megváltozott viszonyokhoz: liturgiáját és szokásait az alázatos, de egészségesen érző lelkekhez kell igazítania. Az istenélmény többé már nem elsősorban transzcendens elragadtatásokat jelent, hanem mindenki számára elérhető meghívást az evangéliumi tanítás követésére.

⁵Johan Huizinga:
A középkor alkonya.
(Ford. Szerb Antal.)
Helikon Kiadó, Buda-
pest, 1996, 128.

Küzdelem a belső látásmód képességéért

Már az első mondatban fel kell figyelniünk egy fontos körülményre: a német misztikus a „pusztában” írja meg könyvét a Szentlélek sugalmazására. Természetesen nem szó szerint kell értelmeznünk a mű keletkezési helyét. A szimbolikus kifejezőmód a belső békét, a világtól való elvonulást, a csöndes nyugalmat jelenti. „Az abszolút lény fogalmához... a kiterjedés vagy a fény képzele társul. Később azonban ezek a tulajdonságok ellentétükbe, a csönd, az űr, a sötétség képébe csapnak át... Végül az istenség kifejezésére csak a pusztaság tagadás marad.”⁶ Tehát Isten abszolútumát a „nem” közelíti meg leginkább. Az a „nem”, amely a végtelenben, a felfoghatatlanban, a megragadhatatlanban érhető tetten. A lélek pusztaságában az Atya hangja hallatszik. Ez a negatív teológia, mely szerint a „tagadások igazak, és az állítások nem kielégítőek, valamint az is, hogy azok a tagadások, amelyek a legtökéletesebből nagyobb tökéletlenséget tagadnak, igazabbak a többinél.”⁷ Vagyis — elvégezve a „kijelölt logikai műveletet” — Isten végtelenebb a végtelennél, felfoghatatlanabb a felfoghatatlannál, megragadhatatlanabb a megragadhatatlannál. Ám mindebből pontosan az következik, hogy létezőbb a létezőnél! A legnagyobb Minden Lelke ugyanis állandóan és az összes helyen jelenvaló, ura az állításnak („Én va-

⁶Johan Huizinga:
i. m. 170.

⁷Nicolaus Cusanus:
A tudós tudatlanság.
(Ford. Erdő Péter.)
Kairosz Kiadó, Buda-
pest, 1999, 70–71.

⁸Kir 3,14

gyok az, aki vagyok.”⁸) és a tagadásnak is (lásd negatív teológia). Ahhoz, hogy ezt megérthessük, önfegyelemre és összeszedettség-re van szükségünk, amelyet főleg a lélek csendességében, vágyaktól és ingerektől megfosztott csupaszságában találhatunk meg.

⁹Mt 28,19

A kijelentés másik része a Szentlélek meghívására vonatkozik. Az első lépést Isten teszi meg az ember felé, és az Evangélium tanúsága szerint az Úr mindenkit magához szólít apostolai által: „Menjetek tehát, és tegyetek tanítvánnyá minden népet.”⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a hétköznapi misztikája nem a szélsőségekben mutatkozik meg, hanem alkalmazkodik az egyén társadalmi körülményeihez. Így például az elvonulás csendessége nem a teljes remeteséget jelenti számunkra, sokkal inkább tízpercnyi szünetet a szokásos rohanásban.

Az áldozatvállalás fontossága

¹⁰Nagyszombati kódex,
i. m. 29

¹¹Mt 17,24

Discipulus félrevonul a világ zajától, és kéri az Örök Bölcsességet, hogy nyilatkozzon meg számára, mert „semminemű ember ismeretlent nem szeret”.¹⁰ Sapientia ezután elmondja, hogy az élőlények tökéletessége felülről árad ki, de a Jóság lényegét csupán az értheti meg teljesen, aki vállalja a földi szenvedéseket, és felfelé igyekszik, azaz erősíti és tökéletesíti a lelkét. Az Örömhírből megismert igazságokat osztja meg a tanítvánnyal: „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem.”¹¹ Am e gondolatokban már ott rejtőzik a reneszánsz neoplatonizmusa is¹² — bizonyosan nem tudatosan. Seuse nem a filozófia és a keresztény tanok szintézisét akarja megvalósítani, hanem gyakorlati tanácsokkal kívánja biztatni közönségét (akárcsak a kódex másolója): a földön kiállt megpróbáltatások gyümölcse a mennyei boldogság. Lelki élményeit konkrét útmutatásokba igyekszik önteni, a keresztek vállalására szólít. A középkor végének szellemisége ez; a 15–16. század (vallásos) irodalma már képes a legmegdöbbentőbb realizmusra is: „...jellemző, hogy kolostori íróink olyan szövegeket vagy szövegrészleteket választottak ki fordítás céljából, melyek Krisztust legkézzelfoghatóbb, legemberibb alakjában állítják be.”¹³ Ennek a szándéknak megfelelően kerülnek a kódexbe a passió-részletek, valamint azért, hogy meggyőzzék az apácákat az áldozatvállalás fontosságáról.

¹²A hasonlóság a Világ-lélek (*anima mundi*), az Egy kiáradásában (*emanáció*) és a kiválasztott lelkek visszavándorlásában érhető tetten.

¹³O. Nagy Gábor:
i. m. 43.

¹⁴„Középkori kereskedelemről szólva elsősorban az ún. *távolsági kereskedelemre* kell gondolnunk. Ezen a nemzetközi árucserének azt az idejétmúlt formáját értjük, amely megelőzte az újkori iparosodást és az ezzel járó tömegfogyasztást. A modern kereskedelemben a forgalom zöme olcsó árucikkekben

Hol van már Szent Margit félelem nélküli aszkézise? A kolostorok lakóit körülvevő közegben a fényűzés, a fogyasztói társadalom csírái bontakoznak ki.¹⁴ Igaz ugyan, hogy főként a gazdag nemesi körökben figyelhető meg a luxuscikkek térhódítása, de az urbanizáció javít a jobbágyosság életszínvonalán is, hiszen a városok jelentős felvevőpiacot képeznek. Lassacskán a falvak mezővárosokká alakulnak, kiváltságokat szereznek. A kereskedők kezében óriási mértékű tőke halmozódik fel. Megindul a versenyfutás a földi javakért.

Az egyház sem zárkózott el a vagyonszerzés lehetőségétől, ám az alacsonyabb papi pozíciókban, az apácák és a szerzetesek körében igyekszik konzerválni a lelki szegénység kereteit. S itt

áll, amelyek nagy tömegben kerülnek piacra. Az, amit távolsági kereskedelemnek nevezünk, éppen fordított elv szerint működött... A luxus-cikkeket kis mennyiségben forgalmazták, kevés, de fizetőképes fogyasztó számára." *Magyarország története 1301–1526.*

(Szerk. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András.) Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 20–21.

¹⁵Mt 19,23

¹⁶Nagyszombati kódex, i. m. 39.

¹⁷Vö. Mt 13,43

A *via purgativa* és a *via contemplativa* összetartozása

¹⁸Vö. O. Nagy Gábor: i. m. 19–24

egy fontos bibliai kijelentés juthat az eszünkbe: „Bizony, mondom nektek: a gazdag ember nehezen tud bemenni a mennyek országába”¹⁵ — Jézus szavai szerint az anyagi bőség megnehezíti a misztikus élmény elérését, és Sapiaientia is a földi és lelki szegénység feltétlen vállalását jelöli meg a misztikus út kezdeteként.

Mi lehet szép a szenvedésben? — tesszük fel a kérdést, és ezzel eljutunk az első alegység legfontosabb pontjához. Discipulus nem érti, miként lakozhat végtelen szeretet a megfeszített Fiúban, „miért, hogy mindenestől fogva a nagy kinnal keserűségében Ő színe kívül meghervadott, belül is a kinnak keserűségével megfonnyadott, és semminemű színt és szépséget, szemnek gyönyörködését nem adja sem mutatja...”¹⁶ A tanítvány mondataiban tévedés rejtőzik. Igaz, hogy Krisztus testét felismerhetetlenné csúfítják kínozói, de belül a Lélek mindvégig megőrzi alapvető tulajdonságát, a mérhetetlen szeretetet. Az Örök Bölcsesség felhívja Discipulus figyelmét ezekre az értékekre, és hozzáfűzi, hogy az igazi kincsek rejtve vannak a világ előtt. Mindezt csak azok érthetik meg, akiknek van fülük a hallásra, szemük a látásra. Nem felelőtlenséget, hívó gondolkozást, babonáktól mentes józanságot.¹⁷

Észrevehetünk egy ellentmondást, amelyet érdemes megvitatnunk. Azt már korábban kijelentettük, hogy a tanítvány az elmélkedés útját járja, ezért lehetnek látomásai, elragadtatásai. Túl van már a megtisztulás szakaszán, tehát képesnek kell lennie az elszakadásra, a világiasság nélküli belső látásra. Miért vak hát akkor, amikor egyik víziója során az Isteni Bölcsességgel beszélget? Miért nem veszi észre a szenvedő Jézusban a tiszta szeretetet? Lehetséges-e, hogy még mindig a bűn állapotában van, csak éppen nem tud róla? Azt kell feltételeznünk, hogy a *via purgativa* szakaszában a misztikus csupán azokat a fonákságokat vetkőzi le, melyeket önmaga is vétkesnek tart — tulajdonképpen csak a megtisztulás utáni mérhetetlen vágy ébred fel benne. A szándékra való rátalálás után — Isten kegyelme révén — fokozatosan dőbben rá tengernyi hibájára, és metszi le lelkének vadhajtságait. Példánk tanúsága szerint mindez egy-egy elragadtatás alkalmával, azaz a *via contemplativa* során történik. A misztikus út első két szakasza szorosan összefügg, és ez az a kapcsolat, amely szövegeink alegységekre történő felosztásában is tükröződik. A megtisztulás és a ráeszmélés folyamata véleményünk szerint nem különíthető el élesen, ahogy azt O. Nagy Gábor rendszerezése sugallja.¹⁸ A *via purgativa* úgy kapcsolódik a *via contemplativához*, ahogy Discipulus és Sapiaientia párbeszéde a passió-részletekhez... S még egy fontos hittitok következik az elmondottakból: az Atya nem elsősorban a cselekedetek alapján ítéli meg az embert, hanem mélyebbre lát, a szívek tartalmát vizsgálja. Hiszen jó szándékainkból is fakadhatnak olyan tettek, amelyek balul ütnek ki. Az a lényeges, hogy Isten ismeri gondolatainkat, és ezek alapján kér

¹⁹Mt 7,1

bennünket számon, míg az ember jogtalanul mond ítéletet ember-társa fölött, hiszen nem lát bele annak lelkébe. „Ne ítéljetek, hogy el ne ítéljenek titeket” — mondja Jézus.¹⁹ A misztikus a *via unitiva* során nemcsak Isten lényegét ismeri meg, hanem a teremtett szubsztanciával is képes párbeszédre! Általa és Benne válnak az emberi lélek mélységei megismerhetővé számunkra.

Ezzel tulajdonképpen át is tekintettük az első alegység legfontosabb mondanivalóját: a misztikus élmény a belső látás képessége által érhető el, melynek előfeltétele a tökéletesedés szándékának kialakulása. Aztán az út legviharosabb szakasza következik, amikor a lélek viaskodik önmagával, fokozatosan felismeri bűneit; hatalmas magaslatokra mászik fel, hogy aztán óriási mélységekbe süllyedjen. A fejlődés tehát korántsem egyenes vonalú, sőt, a hanyatlás szinte szükségszerű. Nem egy leírás tanúskodik arról, hogy mily heves sírás keríti hatalmába a szemlélődőt egy-egy látomás után. Visszatér a hétköznapiok sivárságába, érzi lényének hiábavalóságát, s újra meg akarja tapasztalni Isten jelenlétét, amely felemeli és kiragadja a vétkek mocsarából.

A tanítvány elhatározza, hogy megváltoztatja életét, és az Örök Bölcsességhez láncolja magát. A *lelki éjszaka* csakis úgy érhet véget, ha az ember állhatatos marad a reményben, és életének eseményeit úgy fogja fel, mint Isten végtelen szeretetének jeleit, akaratának megnyilvánulásait. Feltétlen bizalom az Ő irgalmában. Nem egyszerű ezt megérteni, sőt a legnagyobb kihívás előtt áll a tanítvány. Miként lehet például egy értelmetlennek tűnő halál esetet a kegyelem jeleként értelmezni? Az egyik válasz a hitben rejlik, a másik a kétségbeesésben. A tisztulás szakaszában jelen van mindkettő: a misztikus az előbbit akarja elérni, az utóbbtól menekülni vágyik — akárcsak a hétköznapiok küzdő embere.

„*Mea culpa!*”

Az első alegységet követő passió-részlet átvezet minket a harmadik alegységhez, amelyben a lélek már tökéletesen képes használni a belső látást. Ekkor érti meg igazán, milyen vétkeket követett el idáig, s felismeri az Örök Bölcsesség hatalmassága és a saját kicsinysége között tátongó óriási szakadékot. Az alegység kezdete azonban útmutatást nyújt ahhoz, miként kezdhet új életet: „Szól itt immár arról, hogy amely lélok az ő jegyesét bűnének miatta elvesztötte volna. Tehát a keresztfa alatt buzgósgó penitenciával öt meg leheli, magát a Krisztus Jézus kínjához hasonlítani. És a bűnös ember a keresztfa alá ezön szerrel sirassa magát...”²⁰

²⁰Nagyszombati kódex,
i. m. 123.

Amit a tanítvány ebben a pillanatban érez, azt lehetetlen számunkra felfogni, szavakba önteni. Discipulus is főleg természeti képekbe önti gondolatait, és többszörösen hangot ad saját elesettségének és nyomorultságának. A lelki élet nagyon magas foka ez, és úgy gondolom, hogy már csak a kiválasztottak számára érhető el. Számunkra csupán a megsejtés lehetősége marad, ám erre minden erőnkkel törekednünk kell ahhoz, hogy közelebb jussunk a szöveg

mondanivalójához. Be kell látnunk, amit szívünk már régen tud, de értelmünk vonakodik elfogadni: a világ gyönyörűsége olyan, akár egy szál rózsza, amely most még ragyog, azonban kisvártatva csúnyává szárad, elpusztul. A keresztény ember mást keres: egy szelíd szépségű virágot, amely az idő végezetéig megmarad...

Amit a tanítvány birtokolni akar, arról részben már volt szó: megszabadulni a látható gyönyörűségektől, eljutni a végtelen csendességbe, megtalálni a krisztusi szenvedést. „Ő én lelköm, térj be tennön magadhoz, és minden evilági elmúlandókat felül hagyj, és felül taposs, lábad alá vess. És fuss be a kietlen pusztába, és keressed meg a mélységes keserűséget²¹ — mondja Discipulus. Fel kell figyelni az erős és ellentmondást nem tűró szándéokra, amely elhatározásában megmutatkozik. „Ti kitarottatok velem megpróbáltatásaimban, ezért nektek adom az országot, amint nekem adta Atyám...²² — ígéri Jézus azoknak, akik állhatatosak maradnak a megpróbáltatások során. A tanítvány elszántsága minta előttünk is a hétköznapi terhek viselésére, a reális mértékű követelmények ésszerű teljesítésére.

²¹Nagyszombati kódex,
i. m. 125.

²²Lk 22,28–29

Szélsőséges érzelmek

Mégis, hogyan képzelhetjük el a 15. század szellemiségét, azaz miért lehetett szükség a kitarás implicit és nyilvános hangsúlyozására is? A korabeli magyarság létbizonytalanságban élt: a déli végeken az Oszmán Birodalom fenyegetett, az országban véres polgárháborúk dúltak. A változó viszonyok a rendek életét szintén áthatották, de legtöbbit a jobbágyság szenvedhetett. Ugyanaz a természetesen naiv néplélek munkálkodhatott bennük, mint a kolostorok lakóiban, ám ők nem elsősorban a paraszti rétegből kerültek ki. A magyarságot szélsőséges érzelmek fűtötték, életükből hiányzott az állandóság. „Minden dolog éles ellentétekben és hatásos formákban jelent meg, ami feszültséget és szenvedélyes hangulatot kölcsönzött a mindennapi életnek²³ — állítja Huizinga, és a fent elmondottak alapján egyet kell értenünk vele. A bizakodó kitarás előtérbe állítása a csapongó kedélyállapotok csillapítását szolgálta.

²³Johan Huizinga: i. m. 8.

A természet iránti szeretet

A tanítvány szerint a mélységes keserűség hasonlatos egy magas hegy megmászásához. Beletartoznak a szív és az elme bánatai, a keserűség szavai, a nagy sóhajtások és a fájdalmas kiáltások. Mindez olyan módon nyilvánuljon meg, „hogy a mennyeknek magasságában a kegyös mindenható Istennek ő irgalmasságos füleibe bejusson...²⁴ Discipulus megszólítja a nemes köveket, a szép virágokkal ékes széles mezőket és a fényes csillagokat, és kéri őket, hogy az Ő buzgóságos bensőségével gyűjtsák meg a gyarló emberi szívet. Bár a kódex Seuse-fordítását a honi passió-misztika legjelesebb emlékeként tartjuk számon, ki kell emelnünk a természeti jelenségekhez köthető belső egyesülés szándékát. „Legszembetűnőbb jellemvonása ennek az, hogy a középkor szokatlan érdeklődéssel fordult az anyagi, természeti világ felé, s mivel a misztikus ebben saját lelkének harmóniáját, Istennel való elteltségét látta, szeretet töltötte el a természet iránt is.”²⁵

²⁴Nagyszombati kódex,
i. m. 129.

²⁵O. Nagy Gábor:
i. m. 60.

A flóra és a fauna hangsúlyos tisztelete a korszak végén jelentkező — sokszor kendőzetlen — realista ábrázolásmód előképének tekinthető, de helyesebben járunk el, ha értelmezésében azt az érzékenységet vesszük alapul, amely áthatotta az utókor által sötétnek bélyegzett századok mindennapjait. Festmények, fafaragások és metszetek tanúskodnak arról, hogy a szerelmes lovag a mező üde zöldjében hódol szíve hölgyének, fiatalok dús növényzetű parkokban mulatják az időt — játszanak és nevetnek. Hol van itt a vásári komédiások érdes-gúnyos kacaja, a háborúk nyomasztó fegyvercsörgése, a sírkertek áporodott levegője? Az élet szépségének dicsőítése szokatlan egy alapvetően borúlátó időszakban, ám bizonyítja a reneszánsz szellemiségének térhódítását. Ismét egy világias vonás lopakodik be a kolostorok falai közé, de ebben az esetben nem a *via mystica* szakaszának átértelmezését tapasztaljuk, éppen ellenkezőleg! Az elmélyült elmélkedő már az érett középkorban sem beszél halálról, hiszen az örök élet élménye jut neki osztályrészül az Atyával való földi egyesülés során, tehát az eksztatikus élmény szóbeli érzékeltetése sohasem ábrázolja az elmúlást. Máskülönb joggal kérdőjelezhetjük meg a látomás valóságát.

Víz-szimbolika

A tanítvány szívét mély fájdalom hasítja ketté, amikor rádöbben, hogy az isteni jegyes ölelésére hálátlansággal válaszolt. Nem érti önmagát, miért menekült a Szentlélek kegyelme elől. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy eddigi élete során nem ismerte fel azokat a jeleket, amelyekkel Isten próbált üzenni neki. A kudarcokra összeomlással reagálhatott, és elfelejtett hinni abban, hogy az Örök Bölcsesség képes jóra fordítani a látszólag kedvezőtlen eseményeket. Belátja, hogy nem dühöngeni és tiltakozni kell a nehézségek miatt, hanem vállalni őket. Most már fel akarja venni a keresztet, de még mindig nem tudja remélni, hogy Isten irgalmaz a megtérő bűnösnek. Bizonytalanságát jajkiáltásai fejezik ki, melyek közül tán a harmadik a legszemléletesebb: „Jaj, mert elhagytam az élő vizeknek erét és urát...”²⁶ A víz ugyanis az Ó-, de különösen az Újszövetségben többször előforduló, fontos motívum. Jézus maga kínál innivalót a samariai asszonynak, ám nem földi kút italát: „...aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha többé nem szomjazik meg, hanem a víz, amelyet adok neki, örök életre szökellő vízforrás lesz benne.”²⁷ Mikor a római katona lándzsájával megnyitotta a kereszten függő Messiás oldalát, abból vér és víz folyt ki. Mi is hát ez a frissítő nedv, amely megkönnyíti a terhek cipelését, és elvezeti az embert Isten és a saját lényegéhez? Erre a kérdésre talán csak az a misztikus tudna választ adni, aki elérte a *via unitívát*. Nekünk és Discipulus számára csupán kitűzött célként mutatkozik meg, ám a tanítvány érzi, hogy olyasvalamiről van szó, amelyhez feltétlenül ragaszkodni kell. Az élő víz elvesztése egyet jelent az Örök Bölcsesség Lelkének tagadásával, s nélküle nem érhető el az üdvösség. A korábban elmondot-

²⁶Nagyszombati kódex,
i. m. 133.

²⁷Jn 4,14

tak alapján pedig mindez azt jelenti, hogy az ember sohasem fogja megérteni teremtményi voltát — miért van és ki ő? A felelet kizárólag egyféleképpen hangozhat, s ez a titok az, amely összekapcsolja évezredek történelmét és elvezet a mindenkori emberi szellem ismeretére. A tisztánlátás képessége, amely megtapasztalhatóvá teszi az Atyát, akin kívül nincs semmi, hiszen Ő mindenhol van. Azt is kijelenthetjük, hogy az élő víz az egyén saját, a társadalom kollektív harmóniája. Nem az, amiben örömmünk leljük, hanem maga az érzés, amelynek a földi boldogság csak árnyékképe. Számunkra ez egyelőre nem tapasztalható, de Discipulus korábban már nagyon közel járt ahhoz, hogy elérje. Azonban bűnei miatt folyton szem elől téveszti célját.

Víz és bor

Érdemes még egy megjegyzést fűzni a fenti gondolatokhoz. A középkor embere nem sok figyelmet szentel a víznek, mivel szennyezettsége miatt ivásra alkalmatlan. Nem egy oklevél tanúskodik a szőlőtermesztés jelentőségéről, a borkereskedelem rendkívül számottevő szerepéről. A bor az étkezések rendszeres italkísérője. „Főúr, nemes, városi polgár és paraszt egyaránt ezt itta, naponta akár több litert is.”²⁸ Ugyanakkor nem elhanyagolható kegyességi jelentősége sem, hiszen a keresztény tanítás Krisztus vérének tekinti. Elődeink különösen hajlamosak az áhítatos külsőségekre; könnyen elképzelhető, hogy a borivás tényét néhányan jó cselekedetnek is tekintik.

²⁸Tóth István György:
A magyar művelődés a kora újkorban. Életmód és mentalitás. In: *Magyar művelődéstörténet.*
(Szerk. Kósa László.)
Osiris, Budapest,
2003, 163.

A bor gyöngyöző selymessége lenyűgözi fogyasztóját, míg a víz egyszerűsége nem lehet csodálat tárgya. Vagy mégis? A misztikus számára éppen azért érzékletesebb a színtelen folyadék, mert külsőségektől mentes, szépsége nem hivalkodó. Újfent megérkezünk a belső látás problémájához, amelyet a Megváltó agyonkínzott testével kapcsolatban már fejtegettünk; Discipulus nem tudta elképzelni, miként lakozhat szeretet a végletekig megcsúfított porhüvelyben. Véleményünk szerint a víz felfedezése rokon az előbbi jelenséggel. Titka a világ szeme elől rejtve van, tehát alkalmas arra, hogy az isteni kegyelem képszerű kifejezője legyen. A tisztánlátás képességére pedig nagy szükség van egy olyan korban, amelyben szinte kizárólag vizuálisan tudnak gondolkozni az emberek. „A szent fogalmakat látható formában megtestesülvén, állandóan az a veszély fenyegeti, hogy merő külsőséggé válnak”²⁹ — írja Huizinga, és egyet kell értenünk vele, hiszen a tömegesen fogyasztott bor a hétköznapióság szintjére süllyed, nem képes tovább hordozni a titokzatos tartalmat. De ez még nem jelenti azt, hogy ne lenne szent nedű az italozók szemében, ám ők az igazi hitélményt sohasem érik el. Mint láttuk, ennek inkább a csend, a szerény megjelenés az előfeltétele, a víz pedig minden tekintetben teljesíti az említett követelményeket. Így válhat a belső út egyik meghatározó motívumává, a Szentlélek megtisztító erejének jelképeként.

²⁹Johan Huizinga:
i. m. 116.

Nem nehéz gondolatpárhuzamot feltételeznünk Jézus Krisztus farizeusokat intő mondatai és a kódex jalkiáltásai között.³⁰ Mind-

³⁰Vö. Mt 23,13–37

két esetben ezzel az indulatszóval kezdődnek a megnyilatkozások; az Evangéliumban hét ilyen szakasz szerepel, míg Discipulus jóval többször vezeti be így önostorozó vallomását, igaz, elég rendszertelenül. Az első hat jajkiáltás után hosszabb elmélkedés következik, majd ismét visszatér a már megszokott kifejezőeszköz. Kötetlen használatuk a tanítvány zaklatott lelkiállapotáról tanúskodik, míg mennyiségbeli fölényük akkor értelmezhető, ha melléjük tesszük Jézus feddéseit. Discipulus súlyosabbnak tartja saját bűneit a zsidó írástudók vétkeinél, és nem mer hinni az isteni irgalomban. Úgy véli, nem elég a hétszeres számonkérés, neki még inkább felelősségre kell vonnia önmagát. Számára nem elérhető a nyolc boldogság sem, melyek a Megváltó szavainak mintegy ellenpólusát képezik. Vértől szívvel tekint körbe, és elhagyatottan bolyong az elkövetett fonákságok útvesztőjében. Feldúltságában nem veszi észre az Atya megbocsátó szeretetét, így új életének hajnala még nem érkezik el...

³¹Nagyszombati kódex,
i. m. 136.

Jézus Krisztus váltsága

A halálra vár. „Oh tündöklő szép piros rózsák, oh gyönyörűséges illatozó fehér liliumok és szeplő nélkül való violák, azaz szentséges és szeplő nélkül való lelkek... Elesik a virág, kit a világ elragad.”³¹ A végső, feloldhatatlannak tűnő ellentét ez: a kezdetben jámbor, gyermeki természetű ember most megrontottan áll a hibái mocsarában, és az Ószövetség Istene — a földi gondolkodás logikája szerint — átadja őt az enyészetnek...

Mégsem így történik, s itt érkezünk el a keresztény vallás kulcsához, Jézus Krisztus váltságának mindent felülmúló fontosságához. Kereszthalála és feltámadása teszi lehetővé, hogy az eltévelyedett ember visszatérhessen a kegyelem állapotába — ez Isten végtelen irgalmának megnyilvánulása. „Isten azonban azzal bizonyítja irántunk való szeretetét, hogy abban az időben, amikor még bűnösök voltunk, Krisztus meghalt értünk. Azért most, miután az ő vére által megigazultunk, még sokkal inkább megment minket őáltala a haragtól”³² — fogalmaz Szent Pál a legszentebb áldozatról.

³²Róm 4,8–9

A tanítvány egyszer már bizonyosan megtette az utat, és birtokában volt a belső látás képességének. Ám a világ visszahúzza. Szándéka tiszta, de akarata erőtlen ahhoz, hogy végérvényesen nemet mondjon a külső hívságoknak. Ismét előtérbe kerül test és lélek szembenállásának problémája, emberi és isteni természet ellentéte. Discipulus számos akadályba ütközik, míg eljut — Jézus Krisztus által — az Atya tökéletes ismeretére. A *via contemplativa* a kétségek, a bizonytalanság szakasza is, mely során hatalmas magaslatok és óriási mélységek követhetik egymást. A győzelem kulcsa önmagunk legyőzése, és feltétlen hit abban, hogy a Jó Pásztor visszavárja az elveszett bárányt. „Az a lélek vigadhat igazán, amely képes elszakadni a világi külsőségektől, és megőrzi testének s érzékeinek ártatlanságát”³³ — szól a tanítvány a harmadik alegység végén.

³³Nagyszombati kódex,
i. m. 161.

Felekezetszerveződés a kora újkorban

TUSOR PÉTER

I. Az ellenreformáció és katolikus reform/megújulás fogalomhasználatának kritikája

1967-ben született Turán. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK történelem–latin szakán végezte. Jelenleg a PPKE BTK Történettudományi Intézetének docense. Legutóbbi írását 2004. 1. számunkban közzöltük.

Az „ellenreformáció” fogalma eredetileg az 1770-es években tűnt fel a göttingeni jogász, Johann Stephan Pütternek a Szent Római Birodalom történetéről írt munkájában. Megalkotója a német területeken 1555–1648 között végbement folyamat megjelölésére használta, amelynek során a katolikus császárok és fejedelmek elfoglaltak és katolizáltak olyan területeket, amelyek eladdig a protestáns reform zászlaját emelték a magasba. Az „ellenreformáció” fogalmát Pütter és követői eredetileg nem szánták a Birodalom határain kívüli használatra. Kizárólag Németország történetének azt a periódusát jelölte, amely az 1555-ös, a területi egyházak *cuius regio, eius (illius) et religio* alapelvét megteremtő augsburgi vallásbéke és a különféle vallásfelekezetek határait rögzítő 1648-as vesztfáliai békekötés között húzódott.

Ellenreformáció

Az ellenreformáció fogalma nem mást jelölt, mint a protestánsok számára Augsburgban biztosított *ius reformationis* ellentétének megvalósítását Németországban. Azaz, ha egy földesúr katolizált, alattvalóinak is követniük kellett. (1648-ban, a harmincéves háború lezáró vesztfáliai békében ezt a *ius reformationis*sal egyetemben megszüntetik.) Némileg ironikus, hogy az „ellenreformáció” fogalma éppen az 1770-es években, a jezsuita rend megszüntetésének évtizedében tűnik fel és terjed el annak a Birodalomnak a területén megvalósult történelmi és jogi szisztéma meghatározására, amely a 19. század elejére hamarosan maga is el fog tűnni.

Az „ellenreformáció” és a Birodalom határain kívüli „ellenreformációk” fogalmi megkülönböztetése a nagy protestáns történetíró, Leopold von Ranke a pápák történetéről írt munkájában született meg. A fogalmat gyakorlatilag ő terjesztette ki Európa egészére, és gyökereztetta meg a történetírásban. Az „ellenreformáció kora” kifejezést őtutána kezdték el használni. Elsősorban persze a protestáns történetírók, és Rankéval ellentétben mind pejoratívabb kontextusban. A reformáció vívmányainak megsemmisítését, a késő középkori állapotokhoz történő visszatérést látták, láttatták benne.

A kifejezés önmagában a mi fülünk számára is pejoratív mellékzöngét tartalmaz. Mintha tényleg semmi mást, mint egy megújulás-

¹A. Elkan: *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenreformation“*.

Historische Zeitschrift 112 (1914),
473–493.

Katolikus reform

²E szemléletre jó példa:
W. Maurenbrecher:
Geschichte der katholischen Reformation I.
H.n., 1880.

Ellenreformáció és katolikus reform

³H. Jedin: *Katholische Reform oder Gegenreformation?*
Luzern, 1946.

si törekvéssel való szembehelyezkedést jelentene. Ebben a megközelítésben reformáció = progresszió, ellenreformáció = reakció; s máris a forradalom-ellenforradalom képletére asszociálhatunk.¹

Ezzel szemben a katolikus történészek erőteljesen vitatták az ellenreformáció fogalmának létjogosultságát. Helyette a katolikus reform, katolikus reformáció, katolikus restauráció (megújulás értelemben) kifejezéssel próbálják megragadni a lényegét. Azt hangsúlyozták, hogy a nyugati egyházban belül már a reformációt megelőzően erőteljes reformtörekvések voltak (a reformzsinatok Konstanz, Basel–Ferrara–Florenz közismertek). Ezekről meglehetősen rózsás képet festő interpretációjuk üzenete: a nyugati kereszténységben, a latin egyházban jelenlévő 15. századi reformtörekvések a protestáns szakítás nélkül is érvényesülni tudtak volna. Következésképpen a nyugati keresztény egység felbomlásáért a protestantizmust súlyos felelősség terheli.²

A felekezeti elfogult irányzatok összebékítésére a 20. század közepén történet kísérlet, amely a megoldást kompromisszumos formában, a két fogalom együttes használatában vélte megtalálni. E szerint a reformáció elleni küzdelem és a belső megújulás egymástól elválaszthatatlan, ugyanazon jelenség két komponense. Mindkettő egyszerre meghatározó a 17. század végéig, és a Trentói zsinat (1545–1563) rendelkezései révén mindkét irányt a pápaság felügyelte. Egy hasonlat szerint: az ellenreformáció mint test, a katolikus reform mint az ezt mozgató lélek fogható fel. Szervesen összetartoznak, sokszor egy-egy személyben sem választhatók ketté.³

A Hubert Jedin által kidolgozott kompromisszum gyors és általános elfogadást nyert. Egyik oka a világháború utáni ökuméné felerősödése (ami már a század elején jelentkezik, tekintve, hogy a missziós területeken nem nagyon értették a kereszténység európai gyökerű megosztottságát). Másik oka, hogy az 1960-as évektől a felekezettől művelői személyében immár teljesen független, a korszakkal egyháztörténetírás jelent meg. Ez megközelítésének pártatlanságát a két fogalom együttes használatával biztosítva látta.

Kritika

A Magyarországon máig szinte egyeduralgó Jedin-i kompromisszumnak azonban van egy szépséghibája. Mégpedig az, hogy ha két önmagában fogyatékos komponenszt elegyítünk, akkor vélhetően azok szintézise sem lesz tökéletes.

a) Ellenreformáció

Ahistorikus, 100–150 évvel később alkotott fogalom. Például Szántó István, Pázmány Péter még nem tudták magukról, hogy ők ellenreformátorok. Ennél súlyosabb kifogásunk, hogy egy valós részjelenséget általánosít. Könnyű belátni, hogy csak részben, és Európa bizonyos területein lehet szó egy, a reformációra adott

válaszról. Hiszen mi a helyzet Spanyolországban és Itáliában, ahol gyakorlatilag nem volt reformáció? A jezsuita rend, Loyolai Szent Ignác úgy indul útjára az Ibériai-félszigetről, hogy alapításának semmi de semmi köze Luther németországi fellépéséhez. Katolikus oldalról számos olyan jelenséget találhatunk, számos olyan elem van, amely szintén nem kötődik a reformációhoz. Ilyenek a tengerentúli missziók, szerzetesrendek alapítása a szegénygondozás, betegápolás vagy oktatás céljaira a Mediterráneum területén.

b) Katolikus reform

A reform szó általános kormegjelölő használata magában foglalja, hogy a 16. század elején a nyugati kereszténység jobban rászorult a reformra, mint bármilyen más korszakban. Ez az állítás igencsak kérdéses, ha nem visszautasítható. Az *aggiornamento*, a reform állandó kísérő jelensége az egyház életének, amelynek mindig az idők változásához kell igazítani az Evangélium üzenetét (*Ecclesia semper reformanda*). Továbbá a reform szónak a 16. században már régi keletű, technikai, kánonjogi jelentése volt: alapvetően az egyházi törvénykezés megerősítése a rezidencia, a prédikáció és a cölibátus terén. Ugyanakkor például a jezsuiták, teatinusok, barnabiták stb. korántsem ebben az értelemben igyekeztek reformálni, hanem kifejezetten a személyes vallásos megterést helyezték a középpontba. Részben tehát ugyanazt tették, mint Luther. Akkor, amikor nem is ismerhették tanait. A belső, személyessé váló vallásosság elérésének módjai természetesen meglehetősen különbözőek voltak. Luthernél a *sola scriptura*, *sola gratia* és *sola fides* közismert doktrínája, a jezsuitáknál az erőteljes aszketizmus, másoknál a miszticizmus, Kálvinnál a predestinatív transzcendens akarat felismerése és elfogadása lett ennek az útja.

Kora újkori katolicizmus

Célravezetőnek látszik tehát a „protestáns reformáció/[kora újkori] protestantizmus” fogalom-pár mintájára a „katolikus reformáció/kora újkori katolicizmus” értéksemleges kifejezés kulcsfogalomként történő használata.⁴

A kora újkori katolicizmus meghatározásunk szerint „a Róma főségét megőrző keresztény közösségnek a protestáns közösségekkel (felekezetekkel) egyenrangú; a középkori kereszténységétől azokhoz hasonlóan gyökeresen megkülönböztetendő válasza mindarra a kihívásra, amely úgy 1500–1700 között a világtörténelmet jellemezte.”⁵

Ilyen kihívás volt mindenekelőtt a laikusok minden korábbiánál erőteljesebb szándéka a személyes spiritualitásra. Ez az általános szándék keresztényibb formát vagy éppen tartalmat adott a világi törekvéseknek, és fokozottan jelen volt a korszak eseményeiben: vallási, politikai, társadalmi, intellektuális és gazdasági viszonylatban egyaránt. Ehhez járult még a 15–17. század külön-

⁴A korábbi fogalmi rendszer kritikájával és az új paradigma alkalmazásának szükségével foglalkoztam már doktori értekezésemben (*A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei 1607–1685*. ELTE, 2000); *A barokk pápaság 1600–1700* című könyvem előszavában (Budapest,

2004, 9–13); kitértem rá a *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)* tudományos konferencián (Nagykörös, 2001. június 2.) tartott előadásomban: *A királyságbeli és hódoltsági katolikus felekezetszerveződés problémái egy római ad limina jelentés alapján (1630/1640)*. Nyomtatásban: *Historia Litteraria* 18, 123–138.

⁵Vö. John W. O'Malley: *Was Ignatius Loyola a Church Reformer? How to look at Early Modern Catholicism*. *Catholic Historical Review* 77 (1991) 177–193.

⁶További irodalommal lásd: *Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), hrsg. v. Wolfgang Reinhard–Heinz Schilling, Heidelberg, 1995. (A még újabb könyvészet ismertetésétől eltekintek.)

leges kihívása, amit a kapcsolatok szorosabbra fűződése Ázsiával és Amerika felfedezése hozott magával: a primitív társadalmakhoz el kellett juttatni az Evangélium üzenetét.

A „kora újkori katolicizmus” kifejezése és definíciója azért leginkább elfogadható, mert az egyházon belüli fejlődést fejez ki, nem csupán egy hangsúlyozott vagy kevésbé hangsúlyozott viszonyt a protestáns reformhoz/reformációhoz. Mint egy ernyő-kifejezés fed le egy sajátos történelmi fejlődést a 16–17. század sokrétű kontextusában.

Kapcsolata a protestantizmussal nem a hatás-ellenhatás képlettel, hanem a *párhuzamosság*, a *kölcsönhatás* és *konkurrencia*, valamint az *egyenrangúság* fogalmaival írható körül. Mind a protestáns, mind a katolikus megoldás az Ósegyház gyakorlatához történő visszatérést hirdette. Ugyanakkor nem tettek mást, mint hogy az idők változásához alkalmazkodtak. Azaz modernizáltak.

A kora újkori Európa és világ spirituális, társadalmi és kulturális stb. változásaira, azok megoldására 5–6 különféle típusú, jelentősebb válasz született: a lutheránus, az anabaptista, a katolikus, az anglikán, a kálvinista és az unitárius.

II. Konfesszionalizáció

A Magyarországon is — az anglikán kivételével — megjelenő felekezetek, más néven konfessziók (*confessio* = hitvallás) egyenrangúságának, közös jellemzőinek kimutatására, közvetett és közvetlen modernizációs szerepének igazolására a nyugat-európai, elsősorban német történetírás tíz kategóriát állított fel.⁶

1. Az igazság abszolút birtoklásának tudata

Az összes konfesszió princípiuma, hogy ő a keresztény tanítás egyedül hiteles közvetítője, interpretálója. Vagyis az üdvözülés csak az általa vallott hitelvek révén lehetséges. Ez magyarázza, teszi érthetővé számunkra a hitviták nagy számát és hevét, illetve az áttérések gyakorlatát. Az érdemi kompromisszum gyakorlatilag kizártnak tekinthető. Csak radikális választási lehetőség és kötelezettség adódott a felekezetek között.

2. A hitelvek világos körülhatárolása a hitbeli bizonytalanságok kiküszöbölésének kíséretében

Elsősorban az augsburgi (1530), a trentói (1564), a helvét (1566) hitvallást és az anglikán artikulusokat (1563 és 1571) kell kiemelnünk. A középkorban még sok minden homályos volt a hívek számára a kereszténységből. Ezért minden irányzat újraértelmezi a tanítást. Pontosan körülírják a szentségeket, az átváltoztatást, a megigazulást stb. stb. Mindegyik konfesszió ugyanazokat a kérdéseket járja körül. Az igaz, hogy más-más végeredményekre jutnak, de rendszerint olyanra, amelyek a helyi közösségeknek, adott kisebb-nagyobb régióknak jobban megfelelnek. E ponthoz kapcsolódóan nem feledhetjük a teológiai

irodalom kora újkori felvirágzását, aminek magyarországi alkotói (Sylverster, Bornemissza, Dávid, Károli, Pázmány, Balásfi stb. stb.) közismertek.

3–4. Gondoskodás a tanok megfelelő képviselőiről és az alkalmatlanok kiszűréséről. Ehhez szorosan kapcsolódik a művelődés újjászervezése, monopolizálása; felekezet-specifikus oktatási intézmények létrehozása

E téren mindenekelőtt a felsőfokú lelkész- és papképzés megteremtésére kell gondolnunk. A grazi, bécsi, kolozsvári pápai kollégiumra, Debrecen, Patak és Pápa kollégiumaira, Nagyszombat intézményeire, a római Német-Magyar Kollégiumra, hatásukra és kisugárzásukra. Egy felső- és középfokú (vö. jezsuita gimnáziumok) oktatási hálózatra, ami a világiak számára is a középkorban elérhetetlen művelődési lehetőséget nyújtott. (Mint például Graz a magyar arisztokrácia, például a Zrínyiek számára.)

5–6. A saját istentiszteleti formák és saját nyelvi közeg kialakítása

Egyik felekezet sem mellőzi a liturgiát, mindegyik a saját igéneinek megfelelően alakítja át. Protestantizmus: igehirdetést, „igeliturgiát” állítja a középpontba; a katolicizmus pedig egységesít és részletesen szabályoz: megszünteti a korábban nagyszámban virágzó helyi, regionális liturgiákat, helyükbe a megújított római rítust állítja. Nálunk is ez terjed el, kiszorítva többek között az esztergomi szertartásrendet. Azt kell mondani, hogy egyes lokális lutheránus templomi cselekmények sokszor közelebb állnak a középkori gyakorlathoz, mint a katolikusok. Szép példa erre a Brassó környéki magyar evangélikusok imái, istentiszteleti szokásai. Kétségkívül a protestantizmusnál kizárólagos lesz a nemzeti nyelv, a katolicizmusnál a liturgiában megmaradt a latin; de csak a liturgiában. Közhely, hogy a különféle bibliafordítások, prédikációs kötetek a modern irodalmi nyelvek megszületésének alapjai. Károli Gáspár és Pázmány példája mindnyájunk szeme előtt lebeg.

7. A propaganda (és a cenzúra) alkalmazása

A kora újkori felekezeteknél egyaránt hangsúlyos a saját hittetek megismertetése szélesebb néprétegekkel. Maga a „propaganda” szó is ekkor keletkezik. A nézetek terjesztésének fő eszközei a prédikációk, röplapok, vitairatok (Pázmány–Magyari István; Pázmány–Alvinczi Péter); továbbá népnyelvű korások (nyomtatásban is, alapvetően protestáns műfajként híresültek el, de jelentős például a Kisdy-féle *Cantus Catholici* is); iskolai színjátékok (protestánsok is örömmel látogatták, nálunk főként jezsuiták, piaristák szervezték ezeket). Nem feledkezhetünk el a köztéri demonstrációkról, felvonulásokról, körmenetekről sem. Számos olyan kommunikációs forma jelenik meg ekkor Európában s következésképpen Magyarországon is, amely pályáját a későbbiekben már a vallási tartalmat elhagyva folytatta tovább egészen a 20–21. századig.

8. *A középkori hierarchia megőrzése; vagy új egyházszerkezet kiépítése*

Optikánkat nagyban torzítja, hogy Magyarországon a trentói katolicizmus örökölte meg a középkori egyházszerkezetet, és a protestáns egyházak építettek ki újat. Angliában, a skandináv országokban azonban ez fordítva van. Ott a protestantizmus a régi struktúrák jogfolytonos örököse. Nálunk is csak a nikolsburgi béke idejére (1621) dőlt el, hogy a trentói katolicizmus meg tudja őrizni a Királyság területén a Szent István-i hierarchiát. A Hódoltságban ugyanakkor — ha ideiglenesen is — új típusú, missziós szervezet létrehozása vált szükségessé. Tehát a katolicizmus is mutat fel nálunk új szervezeti képződményt.

9. *A belső egyházi élet ellenőrzése különféle mechanizmusok útján*

Ilyen mechanizmusok például a vizitációk: evangélikus eszperesek, szuperintendensek éppúgy végzik ezeket meghatározott időközönként, mint a katolikus püspökök. Mindnyájan azt vizsgálják, hogy betartják-e az előírásokat; megfelelőek-e az anyagi, infrastrukturális feltételek; milyen hiányosságok adódnak, ezek hogyan orvosolhatók stb. E téren is adódnak közös középkori előzmények: a hangsúly a kora újkorban a rendszerességen, az írásban felvett jegyzőkönyveken van, amelyek alapján a változások, vagy azok hiánya nyomon követhetők. Fontos még a tagok nyilvántartása: úrvacsora-, áldozási listák készítése, keresztelési, házassági és halálzási anyakönyvek vezetése, pontosabban kötelező és rendszeres elterjesztésük. Utóbbiak Magyarországon a 16–17. századtól kezdve egészen a 19. század végéig a legkiterjedtebb népszerűségi-nyilvántartási módozatnak számítottak.

10. *Az államhatalommal alkotott szimbiózis*

Végül, de korántsem utolsósorban említjük meg az összes konfesszióknak az államokkal megvalósuló összefonódását. Nálunk — legalábbis a 17. században — a Királyságban katolikus, Erdélyben református államegyházzal beszélhetünk. Államhatalom és katolicizmus együttélésének további példája a gallikán Franciaország. A magyarnál és a franciánál vegytisztább államegyházi formációt alkot — esetenként mindmáig — a protestantizmus. Sok helyütt az államfő egyben a nemzeti egyháznak hivatalos feje is — à la VIII. Henrik. Az érdekközösség magától értetődő. Az államhatalom a társadalom felügyeletére szervezési mintát, sokoldalú támogatást nyer az általa preferált felekezettől. Utóbbi pedig hatékony eszközöket kap a küldetéséből fakadóan igényelt monopóliumhelyzet megteremtésére.⁷

✱

Mindezek az alapvető jellemzők a középkori nyugati latin egyházból e formájukban hiányoznak; de megtalálhatóak az összes, kora újkorban létrejött felekezetben. Talán így már érthető a definícióinkban szereplő kitétel: a kora újkori katolicizmus a 17. század

⁷E tíz kategóriát behatóbban tárgyaltam a *Magyar Történelmi Társulat* „Műhelybeszélgetések” című vitéssorozatának keretében. (MTA, 2005. november 16.)

közepére/végére úgy nálunk, mint Európa más vidékein legalább annyira különbözött a késő középkori nyugati keresztény (latin) egyháztól, mint a protestáns felekezetek.

Protestantizmus és katolicizmus a kora újkori Magyarországon e konfessionalizációs modellben mint az ország történetét számos meghatározó területen a középkortól elválasztó modernizációs folyamatok jelennek meg előttünk. Nagy kérdés, hogy meddig tart e kor kihívásaihoz alkalmazkodó progresszió? A volt hódoltsági területek újjászervezése sok tekintetben még a 18. század derekán is e minta mentén haladt. A 18. század második felében azonban az ország egészét tekintve a társadalom mindennapjainak fő szervezői már nem az egyházak, hanem mindinkább az állam. A kultúra, tudomány főbb művelői pedig egyre kevésbé meghatározóan kerülnek ki a felekezetek hivatásos képviselőiből. Ezzel is jelezve: az újkorból ekkor a „korai” jelző végképp elhagyandó.

Reményeim szerint az itt vázlatosan ismertetett konfessionalizációs modell mentén újragondolható és újragondolandó Magyarország 16–17. századi egyház-, művelődés- és társadalomtörténete. Nem az adatok, hanem rendszerezésük, értelmezésük terén. Legyen szó akár Pázmány „vallási toleranciájáról”, akár az 1670-es évek erőszakos katolizációjának interpretációjáról.

Pátzay Pál: Pietà

Pátzay Pál egyházművészeti alkotásai

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

1953-ban született Budapestén. Művészeti író. Legutóbbi írását 2007. 5. számunkban közzöltük.

¹Ritoók Pál: *Városmajori plébániatemplom*. TKM Egyesület 556. füzet. Budapest, 1997. 16.

Apostol-reliefek

²P. Szücs Julianna: *A városmajori templom építéstörténete és kora*. Ars Hungarica, 1977/1. 71.

³Ybl Ervin: *Pátzay Pál*. Szépművészet, 1942/7. 171.

⁴Décei Géza: *Modern magyar egyházművészeti törekvések*. Magyar Művészet, 1934/9. 265.

Budapest egyik legszebb modern temploma az 1933-ban felszentelt városmajori Jézus Szíve plébániatemplom. Az Árkay Aladár és fia, Árkay Bertalan tervezte épület meghatározó belső szobrászati díszítése a főhajót a szentélytől elválasztó diadalív két oldalára felhelyezett *tizenkét apostol*.¹ Az 1930 és 1932 között mintázott festett gipsz domborművek alkotója neves művész: Pátzay Pál (1896–1979). Noha Pátzay 1928 és 1930 között állami ösztöndíjjal két évet töltött Rómában, az 1933-ban helyükre került apostolok nem a római iskola formavilágához, hanem inkább a középkori román stílushoz közelítenek. „A földtől ellebegni látszó, attribútumaikat maguk elé tartó, szinte azok mögé rejtő, de rusztikusan egyénített figurák: romanizálnak. Ám archaizmusuk nem könnyen emészthető, nem tetszetős, nem is az éppen akkor legdivatosabb” — írta a művekről P. Szücs Julianna.²

A művész valamennyi apostolt saját jelképével, fejük fölött glóriával ábrázolta. Péter kulccsal, Pál karddal, Simon fűrészszel, András a róla elnevezett kereszttel, Tamás derékszögével, János könyvtekerccsel, ifj. Jakab könyvvel, id. Jakab zarándokruhában, Fülöp keresztes bottal, Bertalan saját lenyúzott bőrével, Tádé bárdal, Máté furkósbottal látható. A két méter magas reliefek párosával kerültek felhelyezésre. Fönről lefelé tekintve, baloldalt ifj. Jakab – Tamás, id. Jakab – András, Péter – Pál, jobb oldalt Bertalan – János, Simon – Tádé, Máté – Fülöp apostol-pár reliefje díszíti a templom főhajóját. Ybl Ervin szerint Pátzay ezekkel az alkotásaival került közel Adolf von Hildebrand német szobrász reliefstílus-elméletéhez. Leginkább a fő formákat hangsúlyozta, a részleteket inkább rajzosan jelezte.³ A modern hangvételű városmajori templomhoz hasonlóan az apostol-domborművek is vitát váltottak ki. Még az alkotásokat művészileg nagyra értékelő korabeli szakírók is javasoltak módosítást: az expresszív megjelenésű domborművek falfülkékbe helyezését, vagy talapzattal kiegészítését indítványozták.⁴ A változtatásokra nem került sor, a művek napjainkban is eredeti formában láthatók helyükön.

Az apostol-reliefek közül néhány jelentős nemzetközi tárlaton részt vett. Az 1934-ben Rómában rendezett II. Arte Sacra kiállításon készített, korabeli fotón az Árkay Bertalan tervezte templom-

⁵B. V. [Bierbauer Virgil]:
*Magyarország a római
egyházművészeti kiállítás-
son. Tér és Forma,*
1934/3. 84.

⁶*Ungarn auf der Pariser
Weltausstellung 1937.*
Pallas, Budapest,
é. n. 44. és 50.

⁷Molnár Ernő: *Vita
a városmajori templom
körüli.* Szépművészet,
1942/11. 254.

Pietà

⁸Bakonyvári M. Ágnes
(szerk.): *Pátzay Pál.
Az ember és a mű.*
Budapest, [2001.] 83.

Szent Erzsébet-szobor

⁹Gerevich Tibor: *Római
magyar művészek.*
Magyar Művészet,
1931/4. 204.

Mellszobrok

belsőben a főoltártól balra Bertalan, jobbra János alakja látható.⁵ Az 1937-es Párizsi Világkiállítás magyar pavilonjának belső részéről készült fénykép tanúsága szerint az impozáns méretű kápolna falát négy apostol (köztük Máté) domborműve díszítette.⁶

A művész azonban nem csak apostolokat mintázott a városmajori templom számára. Egyházi alkotásain érvényesülő nemes formaérzékéről és elmélyült benső kifejezőmódjáról tanúskodik a templomot díszítő két másik, 1933-ban készült szakrális alkotása.⁷

A főhajó egyik jobboldali mellékkápolnájában elhelyezett *Szent József-oltár* kereszt alakú, középpontjában József és a kis Jézus glóriás alakjával.⁸ A neoklasszicista ihletésű kompozíció alatt a *Szent József / + könyörögj + / + érettünk +* felirat olvasható. A kereszt jobb és bal oldalán három-három imádkozó angyal látható. A figurák azonosságából eredő esetleges monotonitást egy-egy, közöttük elhelyezett gyertyatartó oldja. A kompozíció felső részét a lentickekkel azonos megformálású két angyal-alak díszíti. Alul kereszt látható, tövében galambbal. Az oltár alsó részén növényi motívumok találhatók. Az alkotás harmonikusan simul a modern kiképzésű belső térbe.

A Hósi halottak kápolnájában, rejtett megvilágítású fülkében látható a fehér márványból faragott, kisméretű *Pietà*. Ez az alkotás — az ábrázolt témához igazodóan — nyugalomával és az anyai fájdalom drámaiságának művészi megjelenítésével hat. Figyelemre méltó az aprónak tűnő, de a kompozíció egészét jelentősen befolyásoló megoldás, hogy a művész Mária jobb lábát alacsony zsámolyra helyezte. Ez által a Mária térdén fekvő halott Krisztus felsőteste észrevehetően megemelkedett, ami keresztirányú mozgalmasságot biztosít az egyébként zárt szerkezetű műnek. A szobor bizonyíték arra, hogy a mintázás szépsége révén kisebb méretű alkotás is kelthet monumentális hatást.

A Budapesten, köztéren felállítandó *Szent Erzsébet*-szoborra az 1930-as évek elején meghirdetett pályázatra Pátzay is készített pályaművet. „Terve úgy retorikai, mint plasztikai szempontból, valamint kifejezésében példája a kötött stílusú, nemes hangulatú s az építészeti környezet kívánalmait figyelembe vevő közsobornak, s vallásos ihletének misztikus költőiségével is megkap” — jellemezte az alkotást Gerevich Tibor.⁹ A pályázatot azonban nem ez a mű, hanem Damkó József alkotása nyerte, s ma is ez a szobor látható a Rózsák terén.

Amikor az Irgalmasok Kórháza 1935-ben átépítette a gyógyintézet Zsigmond (ma Frankel Leó) utcáról nyíló előcsarnokát és főlépcsőházát, a rend tizenhét mellszobrot készíttetett a földszintre és a lépcsőfordulókba. Pátzay több szobrot mintázott a kórház számára. Mátyás Péter szakmai kritikája, művészi értékét tekintve, mindenekelőtt Pátzay munkáit emeli ki az alkotások közül. A szakíró a jellemző erő és a plasztikai tömörség mellett példamutatónak nevezte a szobrok harmonikus alkalmazkodását

¹⁰Mátyás Péter: *Az irgalmasok kórházának új szobrai*. Magyar Művészet, 1935. év 297.

¹¹Vayer Lajos: *Szelepcsényi György, a főpap és a művész*. In uő: *Témák, formák, ideák*. Corvina, Budapest, 1988, 160.

¹²Gosztonyi József: *Pátzay Pál éremművésze*. Az Érem, 1985/1. 39.

Bronzérmek

¹³Farkas Zoltán: *Kiállítások*. Nyugat, 1935/11. 387.

¹⁴*Katalog der representativen Ausstellung moderner ungarischer Medaillen*. Wien, 1934.

¹⁵Csap Erzsébet (szerk.): *Pátzay Pál kiállítása a Budapest Galéria kiállítótermében*. Katalógus. Budapest Galéria, Budapest, é. n.

¹⁶Kontha Sándor: *Pátzay Pál*. Corvina, Budapest, 1985, 27.

az épített környezethez, szerves idomulásukat a falfülkék belső teréhez.¹⁰ Pátzay művei sorában kiváló orvosok, *Bókay János*, *Dollinger Gyula*, *Verebély Tibor* mellszobra mellett *Gabriel Ferrara* szerzetes és a nagyszombati egyetem alapításával a legmagasabb szintű hazai orvostudományt megteremtő *Pázmány Péter* portréja jelenik meg. (Utóbbi alkotást Szelepcsényi György 1634-ben készített rézmetszete alapján mintázta a művész).¹¹ Amikor 1950-ben a szerzetesrendeket feloszlatták és a kórház állami tulajdonba került, Gabriel Ferrara és Pázmány Péter földszinten lévő szobrát eltávolították. További sorsuk ismeretlen, minden valószínűség szerint elpusztultak. Nagy kár értük, mivel korabeli fényképek tanúsága szerint talán ez a két mű volt a legsikerültebb.

Ugyancsak *Pázmány* személyéhez kötődik az az érem,¹² amely az érsek által 1635-ben alapított és 1921-ben róla elnevezett — ekkor már Pesten működő — egyetem fennállása háromszázadik évfordulójának jubileumára készült 1934-ben. A bronzból öntött, 78 milliméter átmérőjű érem előlapján a bíboros mellképe látható, fején biréttal. (Pázmány portréja — az Irgalmasok Kórházában látható szoborhoz hasonlóan — Szelepcsényi György metszete nyomán készült.) A körirat szövege: *Petrus Pázmány fundator universitatis*. Balra fent, a váll fölött a művész monogramja szerepel. A hátapon az egyetem alapítására utaló jelenet látható. Három férfi között Pázmány áll főpapi ruhában (reverenda, karing, fölül mocétum, kis csuklyával). Bal kezében érseki kettős kereszt, jobbáiban alapítólevél. Alul az MDCXXXV évszám utal az alapítás évére. „Az egyetem Pátzay Pálnál, kiváló szobrászművészünknél emlékérmeket rendelt meg, melynek Pázmány Pétert kellett ábrázolnia. Pátzay el is készítette a modellt, mely nagyszerűen sikerült. A nagy bíboros fölötté jellegzetes fejének remek képmása volt. Bízvást mondhatom, hogy a legjobb, legművészebb, melyet róla valaha készítettek. A legszebb magyar emlékérmek egyike” — méltatta a művet a Nyugat nagy tekintélyű kritikusa, Farkas Zoltán. Szomorúan jegyezte meg, hogy a sokszorosításra szánt emlékérmeket végül nem Pátzay készíthette el.¹³ Az érem 1934-ben egy bécsi éremkiállításon szerepelt,¹⁴ egy példánya megtekinthető a művész életművét bemutató, III. kerület, Lajos utca 158. alatti állandó kiállításon.

Bibliai jelenetet idéz az *Irgalmas samaritanus* bronzérem.¹⁵ Az 1930-as évek körül készült alkotáson a lovon ülő samáriai férfi segítők kezét nyújt a hozzá forduló, kifosztott üldözöttnek. Az ábrázolás nem szó szerint jeleníti meg a Szentírást, hiszen ott ájult embertársán segít a samaritanus (Lk 10,29). A művész a lényegi mondanivalót ragadta meg. A keresztény felebaráti szeretet gondolatát, ahogyan azt Jézus is prédikálta: segíteni kell az elesetten, bárki legyen az.

Az 1937-es Párizsi Világkiállításra készült 1935–36-ban *Szent István* hársfából faragott monumentális szobra.¹⁶ „Pátzay Szent

Szent István-szobor

¹⁷P. Szűcs Julianna: *A római iskola*. Corvina, Budapest, 1987, 105.

¹⁸Sz. Kürti Katalin: *Magyarok Párizsban*. EXPO '95, 1991. május, 12.; Bakonyvári M. Ágnes: i. m. 42.

¹⁹Somogyi Antal: *Modern egyházművészet Magyarországon*. In: Almásy József (szerk.): *Katolikus írók új magyar kalauza*. Ardói, Budapest, 1940, 368.

²⁰*Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Pavilon különszám [2000.] 224. és 226.

²¹(f. r.): *Egy szobor utóélete*. Magyar Nemzet, 1988. szeptember 1.

Ádám és Éva- ábrázolások

²²Lajos Huszár – Béla v. Procopius: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Éremkedvelők Egyesülete, Budapest, 1932. 3796. sz. és XLIV.

Istvánja nemcsak az államalapító uralkodót ábrázolja, hanem a kereszt jegyében országegyesítő királyszimbólumot, épp ezért tekintélyt parancsoló, lényegig egyszerűsített, frontálisan zárt a szobor" — írta P. Szűcs Julianna.¹⁷ A szobor impozáns méretű: fejtetőig 355 centiméter, a kinyújtott kar vége 415 centiméter magas. A nyolc mázsa súlyú alkotást a Györgyi Dénes tervezte magyar pavilon főhomlokzata melletti campanile előterében állították fel. A világiállítás zsúrije Diplôme d'Honneur-rel tüntette ki Pátzayt.¹⁸ A két világháború közötti korszak neves egyházművészeti szakírója, Somogyi Antal mesterműként említi az alkotást.¹⁹ A világiállítás után az 1938-ban rendezett Budapesti Nemzetközi Vásáron láthatta a hazai közönség.²⁰ Egy ideig a Szépművészeti Múzeum őrizte, majd az esztergomi romkert főbejáratánál kapott méltó, de távolról sem végleges elhelyezést.

Amikor 1945 után az esztergomi középkori királyi palota fel-tárt romterületét államosították, a szobrot a szeminárium pincé-jébe vitték. Ide viszont 1950 után a szovjet hadsereg költözött be, így került Szent István alakja a bazilikába, a Bakócz-ká-polnával szembeni Canova-oltár szomszédságába. A pincei táro-lás nyomokat hagyott a fából készült szobron, ezért az alkotást jószándéktól vezérelve, de szakszerűtlen eljárással, fekete olajfes-tékkel lemáztolták. Ennek következtében a szobor faanyaga be-fülledt és állapota romlani kezdett. A művész özvegye kezdemé-nyezésére az alkotást Budapestre szállították, ahol ifj. Madarassy Walter kétévi munkával restaurálta. A hatalmas méretű fafelület-ről aprólékos munkával, orvosi szikével kellett eltávolítani a fe-kete festéket. Végül sikerült a megtisztított réteg teljes helyreállí-tása és konzerválása. A szobrot 1984-ben a budavári volt királyi palota déli épületszárnyában, a Budapesti Történeti Múzeum előcsarnokában állították fel.²¹ 1993-ban Esztergomba vitték az al-kotást, amely először a városháza dísztermébe, majd a Szent Ist-ván Gimnáziumba került. A magyar államalapítás millenniuma kapcsán újra felmerült a szobor megfelelő elhelyezésének szük-ségessége. Ifj. Madarassy Walter újra restaurálta a művet, amely 2001-től méltó helyen, az esztergomi bazilika északi tornyában található, ahol az impozáns belmagasságban kellően érvényesül a szobor monumentalitása.

A művésznek több alkotásán is megjelent *Ádám és Éva* bibliai témája. Érmen először 1930-ban készült ábrázolás a bibliai em-berpárról. A kompozíció közepén a tudás fája. Tőle balra Éva, jobbra Ádám álló alakja látható. A fa lombjai fölött mesterjegy utal a művészre.²² A 68 milliméter átmérőjű érem eredetileg egy kézfogó (az Alexandrini-házaspár egybekelése) emlékét örökítet-te volna meg, ezért alul az esküvő időpontjára utaló 1930. oct. 8. felirat látható. Az Ádám-Éva motívum ugyanebben a kompozí-cióban, néhány évvel később újra megjelenik a Pátzay által 1939-ben Baja város számára készített, 61 milliméteres, bronzból

képtábla; Gosztonyi
József: i. m. 38.

²³Gosztonyi József:
*Pátzay Pál érmeinek és
plakettjeinek jegyzéke.*
Az Érem, 1985/2. 15.

²⁴Lyka Károly: *Madách
és szobrászai.* Pesti Hir-
lap, 1938. március 9.

²⁵Képes Pesti Hírlap,
1938. március 9.

Páduai Szent Antal

Szent József és Szűz Mária

²⁶Erdőssy Béla: *Korunk
magyar egyházművésze-
te.* Katolikus Emléktár,
Budapest, 1983. 25.;
Farkas Attila: *Szent Ist-
ván-bazilika.* TKM
Egyesület 626. füzet.
Budapest, 1999. 13.

²⁷Tóth Vilmos: *A Kerepe-
si úti temető II.* Buda-
pesti Negyed, 1999/3.
448.; Uő: *Siremlékművés-
zet.* Városháza, Buda-
pest, 2006. 52–53.

vert érmen. Ezen Ádám és Éva egymással szemben áll, a köztük lévő fán kígyó tekereg. Éva almát nyújt Ádámnak. Alul, két sorban a *Baja thj. / város felirat* olvasható.²³ A két érem nem teljesen azonos. A bajai érmen a fa lombosabb, Ádám és Éva alakja kissé erőteljesebb, mint a kilenc évvel korábbi változaton.

1938-ban a Madách-emlékmű pályázatára készített kompozíciót, amely a benyújtott pályamunkák többségéhez hasonlóan²⁴ *Az ember tragédiája* ábrázolásával közelítette meg a drámaíró emléket. Pátzay zsűri által is díjazott alkotásán a kígyó sugallta úton haladó Ádám és Éva alakja látható.²⁵ Valójában tehát a *Bűnbeesés* bibliai témáját örököltette meg a művész.

1945 utáni alkotásai sorában szólni kell egy kisméretű, 200 x 80 milliméteres álló téglalap alakú fali domborműről, amely bronzból, illetve terrakottából öntött változatban készült, 1946-ban. A *Páduai Szent Antalt* a kis Jézussal ábrázoló alkotás szépségét a szeretet és a meghitt nyugalom harmonikus megjelenítése adja. A művészi eleganciával megkomponált domborművön Szent Antal ferences szerzetesi ruhában, mezítláb áll, olvasópultján a Bibliával. Karján, magával szembefordítva a gyermek Jézust tartja. A dombormű erénye, hogy elszakad a Szent Antal-ikonográfia megszokott sablonjaitól (glória például nincs az alkotáson). Egyéni hangvétele ugyanakkor nem csökkenti, hanem emberközeli ábrázolásmódjával inkább növeli a mű belülről sugárzó szakrális erejét.

A budapesti Szent István-bazilika számára 1947 és 1950 között két, carrarai fehér márványból faragott szobrot készített.²⁶ Az anyagot az egyház biztosította, a mintázásért viszont Pátzay nem kért honoráriumot, mindössze némi élelmiszert fogadott el tiszteletdíjként dr. Tarnóczi János plébánostól. A *Szent Józsefet* megörökítő, 260 centiméter magas alkotáson József arcvonásait Barcsay Jenőről, a hozzá simuló gyerek alakját saját kisfiáról, Jánosról mintázta a művész. A talapzat felirata: „*Menjete Józsefhez!*” / *Gen. 41,55.* A szobor grafikai vázolata az óbudai Lajos utcai állandó Pátzay-kiállításon látható.

A másik alkotás *Szűz Mária* 240 centiméter magas szobra. Mária finom eleganciával megformált alakja előre lépő jobb lábával a földgömbön tekergő kígyót tapos, utalva arra, hogy Krisztushoz hasonlóan ő is eredendően mentes a földi bűnöktől. A két alkotás fő helyen, a bazilika főbejáratán belépve, a jobbra, illetve balra eső egy-egy tartóoszlop mellett látható. A művész nem tett engedményt sem a historizmus, sem az akadémizmus felé, ugyanakkor tekintettel volt a bazilika már meglévő műalkotásainak stílusára. Mindkét szobor nemes harmóniával simul a templom belső képébe. A Szűz Mária-szobor kb. 30 cm magas, bronzba öntött kis mintáját 2007-ben a Szent István-bazilika altemplomában rendezett *Országunk titkos ereje* című kiállításon láthatta a nagyközönség.

Síremlékek

²⁸Tóth Vilmos: *A Farkasréti temető III.* Budapesti Negyed, 2003/4. 471.;
Uő: *Árkay Aladár síremléke.* Népszabadság, 2002. augusztus 22.

²⁹Tóth Vilmos: *Síremlék-művészet.* i. m. 53.

³⁰Bernáth Aurél:
A Múza udvarában.
Szépirodalmi,
Budapest, 1967, 75.

Pátzay több neves személy — köztük Szekfű Gyula, Kodály Zoltán, Bernáth Aurél — síremlékét készítette el. Ezek közül egyházművészeti szempontból kiemelkedik a Kerepesi úti temetőben a *Fekete kolostor* írója, Kuncz Aladár 1933-ban felavatott síremléke, amelyre mészkőből faragott, szuggesztív erejű *Krisztus-fejet* készített a művész.²⁷ A városmajori Jézus Szíve templom egyik tervezője, Árkay Aladár nagyméretű, álló téglalap alakú sírkövére a feltámadt *Krisztus* egészalakos domborművét mintázta. Jézus jobb kezével az ég felé mutat: „Fölmegyek Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, Istenemhez és a ti Istenetekhez” (Jn 20,17). Baljában zászlós kereszties bot utal a feltámadásra, a halál feletti győzelemre. A nemes szépségű, klasszicizáló alkotás a Farkasréti temetőben áll, a relief másodpéldánya Budapesten a XII. kerület, Alma utca 1. szám alatti Árkay-villában található.²⁸ Ugyancsak *Krisztust* ábrázolja a Dingfelder-sírkő, amely a sír felszámolása után a Farkasréti temető lapidáriumába került.²⁹

Bernáth Aurél szerint művésztársai között „Pátzay a lélek egyensúlyba tevő szerepét töltötte be.”³⁰ Egyházművészeti alkotásai lélekből születtek, és a lelkekhez szólnak.

Pátzay Pál: *Apostolok* (Szent András és Szent Péter)

TAKÁCS ZSUZSA

A megfosztás rítusa

Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2007. 12. számunkban közzeltük.

Józan ésszel tovább már nem tűrhető feszültségből születik minden katartikus vers. Ha felidézzük életünk válságos perceit, a szakadék peremére merészkedünk vissza, újraéljük a *horror vacui* vonzását. Féregtest vonszolja magát a porban, nem lehetünk biztosak abban, hogy valaha szárnyat bont. Van hát valamilyen istenkísértés abban, ha a pokoljárás körülményeiről akarunk számot adni. Próbáljuk meg mégis! Töröljük a szárny hímporát, és merülünk a mélybe. Próbáljuk újraélni az egykori érzést, hogy a kör végleg bezárul körülöttünk.

Leginkább félreértett versemről van szó, mely az anyám halála után írt, a sírásomat azonnal kiváltó feljegyzések (a *Ma meghalt anyám vagy talán tegnap* címen írott vers és versmagyarázat) ikerpárjaként, szinte akaratom ellenére állt össze. Ez a vers is a fiókomba visszagyűrt, visszalökött kusza sorokból épült, állt fel verssé. Csakhogy míg ott anyám halálát követő, a felnőttben rejlő gyermeki összeomlásomról volt szó, *A megfosztás rítusában* a gyermeki bizalomból magában mit sem őrző, a Krisztus halálát előlegező, nagycsütörtöki szertartás sugallta felnőtt kétségbeesése szólal meg. Ha az istengyilkosság történetét megállítjuk az időben, és a halál megsejtésének pillanatát merevítjük ki, belehelyezkedhetünk magunk is Krisztus azon követőinek sorába, akik az Istenfia halálának kortárs-tanúi voltak. Látták a keresztre feszítést, elfogta őket kifosztottságuk tudata, azt kellett hinnüik, hogy minden eddigi jóra törekvésük hiábavaló volt, és nevetséges. Nem tartoznak többé az Istenfiához, nem reménykedhetnek a szeretet erejében, nincsen közösségük, melyet a hit ereje foghatna össze. Akkor és eszerint a vers, melyet párbeszédnek hitünk, nem életünk elbeszélése az isteni fülnek, hanem árvaságunk tényének írásba foglalása, a kezünk eleresztését rögzítő monológ.

A letakart óra című kötetben jelent meg szövegem. A kritikai, szerkesztői visszhang nagy része mint a Pilinszky-hagyományvaló szakítás példáját idézi, illetve mint „a költő szekularizálódó világvilágképének” bizonyítékát említi-köszönti, holott kísérletem — és melyik vers nem kísérlet csupán — a hit, a remény és a szeretet megvonásának katarzisa révén éppen azok elnyerését célozza meg. A megszólalás előtti-utáni csend beszél ebben a szövegben, amelyet Krisztus kínszenvedésének, megkísértésének, Isten általi elhagyottságát fölpanaszoló analógiája bátorít. (S bizonyosan Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című verse is.)

Szokás megkérdezni költőket, hogyan írnak verset. A legtöb-
bet úgy, ahogyan Jób beszél az Úrhoz, *de profundis, tócsányi mély-
ből* (hogy Petrit idézzem).

A MEGFOSZTÁS RÍTUSA

— *Nem változtál semmit. — Ti sem változtatok.*

*Mégis: utcai ruhában lép be a pap
az őgyelgők közé, leszedik az oltárt,
megfosztják barokk cirádáitól,
a rézserleget és nikkeltálcát papírdobozba
rakják. — Búcsúzni jöttünk, testvérek.
Szövetségünk kétezer évig tartott,
de a mindenki által ismert okok miatt
templomunkat bezárjuk. Éreztük mind
a földcsuszamlást, hallottuk a mélyből
fölmorajló hangot, értettük, mit mond,
de rosszkedvünkre fogtuk lépteink
bizonytalanságát, mulasztásaink kiújuló
fekélyét. Mostanra azonban lehullott
szemünkről a hályog. Fájdalom és neheztelés
nélkül összejöttünk hát utoljára,
hogy búcsút vegyünk lehetőségeink
tárházától: a hittől. — Búcsút veszünk
tőle! — Másodszorra a reménytől!
— Búcsút veszünk tőle! — Megnyugvásomra
szolgál, hogy beletörődtetek
a megváltoztathatatlanba, mégis
figyelmeztetnem kell most titeket, hogy
fogadalomtételek legnehezebb része
következik, azaz, hogy szeretetet nélkül
kell élnetek ezentúl. — Búcsút veszünk tőle!
— Lépjetek ki az ajtón. Menjetek haza.
Zárjátok magatokra az ajtót.*

A hívőt istenének halála élőhalottá teszi, még akkor is, ha volna
egyébként esélye felülkerekedni ellenségén. Vajon más sorsra jut-
nának-e a Krisztus-hívők, mint a perui indiánok, akiknek birodal-
ma a Nap leszármazottjának tekintett főpap és uralkodó, Atualpa
halála után összeomlott, ha nem hinnének a halál és feltámadás
egymás utániségában is egyszerre? Nagycsütörtökön az iránytűjét
vesztett zarándok zavar üli meg a kifosztott templomi teret. A
szentségtartó üres szekrénykévé válik. Nincs kinek térdet hajta-
nunk, nincs kitől búcsúznunk. Ül a látogató a padban, hallgatja a
jövők-menők cipőtalpának súrlódó zaját, a női cipőtalpak kopogá-
sát a kövön. A várakozás a színház nézőterét, a hangversenyter-
mek öbleit ellepő morajlást idézi. Várunk, hogy történjen valami.

A szentségtartó vörösréz ajtaja szemsértően, olcsón csillog. Valaki orrot fúj mellettem. Így lesz ezentúl, gondolom a kétezer évvel előtt élő szemtanúk lelkiállapotába helyezkedve, a villamosról le szállók átvágnak majd az isteni jelenléttől megosztott templomi téren, valaki leül majd a padba, lehajol és beköti kioldozódott cipőfűzőjét. A padlóburkolat réseit felferi a gyom. Kutyák loholnak föl-alá, gyerekek kiabálnak.

Tegnap betörték a házunkba. Bemásztak a házmeesterlakás pinceablakán, ahol a két kemoterápiás kezelés között a húsvéti ünnepekre hazaengedett magányos öregasszony épp a tévé előtt bóbiskolt. Nem bántották, de mellette heverő kezításkájából kivették a kórházi borraivalóra félretett húszezer forintot. Ez a mindennapiságában nem különösebben megrázó, más szereplőkkel könnyen behelyettesíthető történet ezúttal a passió részének bizonyul. A pap miseruháját levetve visszajön az oltárhoz. Tesz-vesz, fölhajtja az oltárterítő szegélyét, fölborogatja a gertyatartókat, mormolja az antifóna visszatérő panaszát (*megfosztottak ruháimtól, és köntösömrre sorsot vetettek*).

Az ajtókopogtatásról a Macbethben című esszéjét Thomas de Quincey a következőképpen kezdi: „Van egy mozzanat a *Macbethben*, mely gyerekkorom óta mindig zavarba ejt, nevezetesen, amikor Duncan meggyilkolása után kopogtatás hallatszik az ajtón. Olyan hatással van ez érzéseimre, amit egyáltalán nem tudok megmagyarázni; hatása abban áll, hogy a gyilkosságot visszamenőlegesen valami különleges borzalmassággal és mélységes jelentőséggel ruházza fel; mindazonáltal bármily makacsul is igyekeztem értelmekkel okát adni ennek a jelenségnek, sok-sok évig nem tudtam fölfogni, miben gyökeredzik ez a hatás.” Kopognak, azaz „a szünetelő élet megindul”, ahogyan de Quincey írja. Egy hosszú pillanatig úgy tetszik, az Artatlan gyöngébb a Gonosznál.

„Ösztönösnek mondható reakciónk (...), mellyel az életen csüggünk, mintegy eltöröl minden különbséget, s a legnagyobb embert is az eltaposott, nyomorult féreg szintjére fokozza le, az emberi természetet a legelesettebb és legmegalázóbb helyzetben mutatja meg.” A meginduló élet zaja, a cipősarkak kopogása, a padszomszéd szöszmötölése, mely az oltárfosztás csöndje után bekövetkezik, hasonló drámai pillanat. Nem hiszem, hogy túl merész volna azt állítanom, hogy versem templomi látogatója, aki a nagycsütörtöki szertartás során a hit, remény és szeretet világból való kivonását éli meg, a benne támadó pokollal néz szembe. Csakúgy, mint Shakespeare *Macbethjének* nézője, olvasója, aki de Quincey szerint: „az emberi szív visszavonulását és az ördögi szív megjelenését” éli meg. Kettőjük között azonban az a különbség, hogy a visszatérő látogató reményvesztését mégiscsak Istenben gondolja végig.

Lábak a sötétben

Ahogy az ember szeme egykettőre megszokja a sötétet, és a tárgyak láthatóvá lesznek — fekete asztal, fekete teáscsésze, sötétszürke fényfolt a padlón —, és föltáruul egy másik

világ, mely valószerűbb és földközelibb, mint amit lámpa-fénynél látunk, úgy nyílik majd föl a halál után egy másik látás, ahol színek helyett formák vannak,

távolságok helyett titkok, de azt is megszokjuk, azt is megértjük, mély lesz és tiszta és unalmas, nem is kell az angyalok arcába belenézniük, mert megérezzük a

szagukon, hogy jó-e a kedvük, de még azt is, hogy fölrendeltjük fölrendeltjének a bal vagy a jobb lába van-e közelebb hozzánk, hogy a teremtés sír-e vagy mosolyog,

hogy az elmúlás nevet-e vagy ásít.

Homlokkő

Platón kőfeje a múzeumban. Nyak nélkül, mintha láthatatlan erő vagy egy ívegnyak tartaná a talpazaton. Esetleg a szakállával vágták bele a puhább kőbe?

Hatalmas kőbalta? Az alakja inkább szakócára vall, csak nagyobb, az arc mintha véletlen forma lenne. Szeretném a tenyerembe venni, de a tenyerem kicsi hozzá.

Szeretném a gondolataim közé
fektetni, mint egy gyémántot
a bordó bársony bélésű dobozba.
A követ kezdte már simára csiszolni
a története, de minden sérülés

csak jobban kiemelte az arcot,
mely rejtőzésével van jelen,
jelenlétével van a múltban,
azáltal, ahogy a múltba kalauzol,
odalök önmagunkhoz, mintha

koldusnak kínálna teli pénztárcát.

A remete

A felkelő nap első fénye a tó
nyugati sarkába csalta a kacsákat.
Az árnyékban egy dolmányos
varjú diót rejtegetett. Mikor
közel értem, letette a földre,

és óvatosan eltakarta a lábával.
Rajta állt. Szürke ing, fekete
zsakett, csőrét a velencei karneválról
hozta. Egy rejtőzködő törpe, aki
elszökött az emberi világból.

Még sose látták repülni.
Ott él papírok és bankkártya
nélkül, eltűri, hogy az öreg
nénik őt is etessék. Áll a
dión, mint a földgolyón állnak

az évszakok: északon a tél, keleten
a tavasz, délen a nyár, nyugaton
az ősz. Ő már ismeri ezt az őszt,
belehallgat a kacsák disputájába,
a szemetesből újságlapot emel ki,

de csak a helyi híreket olvassa el.

Elégiák

Schein Gábor: Panaszénekek

1984-ben született Mohá-
cson. Jelenleg a Pécsi
Tudományegyetem Irodal-
omtudományi Doktori Is-
kolájának hallgatója.

Schein Gábor költeményei elégiák, de nem csupán, és nem is első-
sorban műfaji értelemben. Alig-alig kapaszkodhatunk azokba a
poétikai fogódzókba (felkiáltások, ellentételező szerkezetek, affek-
tív kérdések), amelyek máskülönben lehetővé teszik a műfaj biz-
tonságos azonosítását. Mégis e versek, vagy a kötet szép szavával,
e panaszénekek kivétel nélkül hiányról számolnak be. S ez az alap-
vetően meghatározatlan, ugyanakkor kifejezést kereső hiány-ta-
pasztalat aligha találhat megbízhatóbb, a maga bonyolult mivoltá-
hoz hívebb megszólalást a költői beszédnél. A lírai megszólalás ily
módon a világhoz való eredendő viszonyra vezethető vissza, vagy
akár azt is mondhatni, belőle sarjad — összhangban azzal a tág
összefüggéssel, amelybe Schiller illesztette az elégiát *A naïv és
szentimentális költészet* című értekezésében.

Mielőtt azonban számot vetnénk a költemények elégikus ter-
mészetével, érdemes talán megindokolni, hogy miért tekinthető
a könyv valamennyi verse elégiának. Azért is szükséges a meg-
okolás, mert a kötetben belül négy ciklus a (*panaszénekek*) címet vi-
seli, s a bennük foglalt költemények kurzív szedésüknél fogva is
hangsúlyos szerepet foglalnak el a könyv egészében. Ennek elle-
nére, ha a kötet címet nemcsak ezekre a versekre vonatkoztatjuk,
hanem kiterjesztjük a kötet egészére, remény szerint a kompozí-
ció, s így a teljes könyv tétje is világosabban kirajzolódhat. Ha a
schilleri meghatározást elfogadva az elégiákat olyan művekként
fogjuk fel, amelyek szembesülnek az összetartozás, az egység hiá-
nyával, ugyanakkor az eszményi kiegyensúlyozottság híján a ha-
tártalan, s ennél fogva a meghatározatlan művészetét alkotják, úgy
a gyűjtemény valamennyi verse panaszének, elégia. Azért is érde-
mes kiemelni mindezt, mert a költemények nagy része első olva-
sásra minden bizonnyal nem az elégikusság tapasztalatát nyújtja.
Különösen igaz lehet ez azokra a versekre, amelyek már formá-
juknál, mondatszerkesztésüknél és modalitásuknál fogva elkülö-
níthető csoportot alkotnak. A (*panaszénekek*) ciklusok verseit nem
számítva talán két típusba sorolhatjuk ezeket a költeményeket.

Az első ilyen csoport vagy típus versei ugyanazon a kifino-
mult, mégis fegyvelmezett hangon, kiegyensúlyozott kijelentő
mondatokban, a metaforikusság jóformán teljes nélkülözésével,
nemritkán anatómiai, szakszerűnek ható leírásokat alkalmazva
beszélnek leginkább olyan alaphelyzetekről, amelyeket az egy-
szerűség kedvéért hétköznapiak nevezhetnénk. Hajnali tűnő-
désről (*hajnali rész*), egy elpusztult akvárium hal eltüntetéséről

(zöldes víz), egy fácpár elgázolásáról (fácpárleves) számolnak be ezek a versek. Valamint a sétáról, a járásról, járkálásról, esetenként a futásról. Kitüntetett szituációja ez a vonatkozó verseknek, megjelenik a (sétált és néha), a (céltalanul járkálni), a (maraton), a (járás közben), a (séta) és a (közömbös dolgok) című költeményekben. Az utóbbi így szól:

*engem a közömbös dolgok ragadnak
magukkal leginkább. egy ház homlokzata
például, az ablakok és az emeletek ritmusa,
ami egy kicsit mindig kiszámíthatatlan.
hol itt, hol ott marad nyitva egy ablak,
hol itt, hol ott engednek le egy redőnyt.
vagy ugyanígy az emberek mozgása.
nincs két egyforma járás, a törzs,
a csípő, a comb és a lábszár finom
tömegviszonyai rengeteg hiba lehetőségét
hordozzák, és megismételhetetlenek.
szeretem nézni, ahogy az emberek
járkálnak az utcán. mozgásukban és
abban, ahogy ott vagyok, mindig van
valami a feltarthatatlan zuhanásból.*

A járás, a sétálás kifejezetten hétköznapi tevékenységként jelenik meg a versben, olyan tevékenységként, amely maga is mindennapos dolgokkal kerül kapcsolatba, házfalakkal, ablakokkal, amelyek mégis megragadóak, sőt kiszámíthatatlanok. A járkálás a rokon versekben is elsősorban téblábolást jelent, [„járkálás közben úgy érzem, nem vagyok sehol” (céltalanul járkálni), „üldögélt még és le-föl sétálgatott az úton” (sétált és néha)], fel-alá járást. Olyan foglalatosság ez, amelyben megnyilvánulhat az emberi élet bizonytalan, keresgélő, tűnődő jellege. A tárgyak, jelenségek sora, amely felbukkan a sétáló előtt, egyszerre biztos és biztonságos, mivel nem készletet más cselekvésre, mintegy jóváhagyja a sétálást, másfelől közömbös, önmagába visszahúzódó is egyúttal — hiszen nem köt magához. A versek egyszerű szerkesztése, a kis kezdőbetűjű, ennél fogva „szerény”, nem hivalkodó mondatok sora szervesen megjelenítik e mozzanatok: egy-egy mondat megragadja az egyes jelenséget, s aztán a következő mondatnak, így a következő jelenségnek adja át a helyet. Hol a járkálás céltalansága válik hangsúlyossá, mint a (sétált és néha) című versben, hol inkább a megfigyelés kiszámíthatatlan változottsága, mint az egészében citált költeményben. Ez a sétálásban, és a sétálás kínálta tapasztalat horizontja felől nézve magában az emberi létezésben eredendően benne rejlő bizonytalanság jut szóhoz a versben, s erősödik fel az utolsó három sorban. A járkálásban és a járkálás szemlélésében megnyilvánul az emberi élet alapnélkülisége. Erről az alapnélküliségről keveset tudunk meg, a (céltalanul jár-

kálni) című vers mégis fontos adalékokkal szolgál: „céltalanul jár-kálni olyan, mint a levelek fonákját / vizsgálni, ügyet sem vetve a színükre, mint ülni egy / könyvtárban anélkül, hogy akár egyetlen könyvet / levennék a polcról”. A *(közömbös dolgok)* és az említett többi vers a hétköznapi, prózainak tetsző léthelyzeten, az emberi élet bizonytalan biztonságán belül mutatják ki a hiányt és az űrt, amely elkerülhetetlen (a zuhanás feltartóztathatatlan), ugyanakkor ellepleződik, nem mutatkozik meg a maga egészségességében („mindig van *valami* a feltarthatatlan zuhanásból” — kiemelések tőlem). A lassan építkező, inkább leíró jellegű, mint metaforikus versek ráadásul mintegy performatív módon színre viszik ezt az egyaránt bizonyos és rejtett hiányt.

A hétköznapiságból kiinduló költemények mellett egy másik jellegzetes verstípust képeznek azok, amelyek teljességgel nélkülözik a hétköznapiságot, sokkal inkább mitikusnak mondhatók: erőteljesen metaforikusak, enigmatikusak, halmozzák a képeket, élettelen tárgyakat és dolgokat elevenítenek meg, rájátszanak mítoszi és költői világokra (különösen, több alkalommal is Paul Celanéra). S ha az eleddig említett versek szerkezetére az arányosság, a mellérendelés jellemző, úgy a „mitikus” költemények szinte kivétel nélkül egyetlen, bonyolultan indázó mondatból állnak, amely aztán számos tagmondatra oszlik. Amennyiben ezeket a költeményeket is elégiáknak tekintjük, akkor nem pusztán a „hétköznapi” versek ellentéteiként olvashatók, hanem éppen-séggel a két verstípus közötti eleven kölcsönhatás mutatkozhat meg. A mitikus versek felerősíthetik a másik típusú, prózai költemények azon jellegzetességét, hogy feltárják a hétköznapiságban az emberi élet nehezen megragadható alaptalanságát — míg a „próza” elégiák arra készítetnek, hogy a mitikus versek értelmezése elhagyja az önmagába záródó játékos-mesés esztétikum semmire nem kötelező szféráját, és pedig annak érdekében, hogy ezek a versek is az emberi létezés viszonylatában nyerjenek jelentést, ezekben a költeményekben is szóhoz juthasson az emberi élet önmagán-túllépése, amely a hiányt megtapasztalva nemcsak a mindennapokat mutatja elégtelennek, hanem a „szárnyaló” poézist is a valósághoz kapcsolja vissza.

Példaként mások mellett — mint a *(dedikáció)*, a *(rossz kötések)*, az *(ív alatt)*, a *(ráhadart szavak)* — a *(macchia)* című költemény említhető:

*mintha szökött papagájok olvasnák, amit
mondasz. azt cserregik, ahol élsz, örökké
esik, iszapcsónakod, melyből kidobáltál
minden könyvet, még mindig merül,
és mélyen a sűrű cserjelomb alatt
a rokkalábú istennő meséjét hallgatod:
ahányszor fordult a kés, a szétnyüstölt*

*csomóból kivágott egy szilánkot,
amit elküldtél feloldozásul, vagy csak
elhajítottál, mint egy diszkoszt, hogy aki
megleli, olvassa hozzá a fölöslegessé vált
magyarázatot: a macchia mediterrán
örökzöld, nedves, magas tájakon nő,
sűrű cserje, gyepszintje alig van.*

A költemény mitikussága már az első mondatban szembetűnően érvényesül. Nemcsak annyiban, hogy a papagájok olvasni tudó lényekként jelennek meg, hanem annyiban is, hogy a vers állítása szerint a madarak szökésben vannak, jóllehet nem derül ki, honnan és miért — így a vers történetjellegét nyer, egy rejtett és rejtélyes világ távlatai tűnnek fel benne. Egy másik szempontból is mitikus vonást ölt a költemény, nevezetesen utal saját elmesélésének alapfeltételére, ami a mítoszok jellemző megoldása. A vershelyzet ugyanakkor összetett, mivel a költői szubjektum által elmondottakat a beszéd olvasóiként megjelölt papagájok közvetítik. A vers beszélője így mintegy az általa megköltött világ szereplőinek szájába adja szavait, szorosra fűzve költés és megköltött kapcsolatát. A felidézett világ ugyancsak enigmatikus: „örökké esik”, és a mindent elmosó víz elől nincs biztos menedék, paradox módon éppen az iszappá oldódó, s így veszélyessé váló föld kínál csak esetleges biztonságot („iszapcsónak”). A felszínen maradáshoz ráadásul arra is szükség van, hogy a költői szubjektum, aki önmagát megszólítva eleve reflektált személyként tételezi magát, elvesse magától a könyvet, a szöveget. Talán nem erőltetett, ha a mitikus versvilágot átfordítjuk az emberi világra, s benne az emberi élet veszélyeztetettségére ismerünk rá, amelyet sem a maga köré tágas és eleven világot képzelő vagy építő cselekvés, sem az elsődlegesen nyelvi kultúra nem leplezhet el, de még a kultúráról való lemondás sem (a könyvek nélküli csónak „még mindig merül”).

Ugyanakkor súlyos interpretációs kudarc lenne, ha az értelmezés erőltetett fogalmisággal cserélné fel a költemény rendkívül sűrű szövedékét. A vers második fele igencsak bonyolult, a vers elemei különféle módokon kapcsolhatók össze. Az istennő a cserjét nyüstöli szét? Netán ő csak elmeséli a vagdosást? Vagy a mesélés maga a tett, amelyet a vers metaforizál? S milyen szerepet kap a feloldozás? Ki nyeri el? S mi a szerepe annak, hogy a vers önmagára hajlik vissza, amikor zárlatában meghatározást ad színteréről, a macchiáról — ami mindazonáltal „fölöslegessé vált magyarázat”? Ezekre a kérdésekre sokféle válasz adható, ám a hétköznapi alapszituációjú versekben megmutatkozó elégekusság arra inthet, hogy az olvasás nyitott maradjon az emberi létet átható hiány lírai kibontására, és a költői beszéd sejtelmességét megőrizze az emberről és a világról szólás etikai természetű feszültségterében.

Az értelmezést érő erőteljes kihívást jól jelzi a nyelviség kérdésének gyakori felbukkanása. A (*macchia*) is jellegzetes példája a „mitikus” versek ilyenén vonatkozásának. A szó, a nyelv kérdésessé tétele már önmagában mélyen elégikus: hiszen az eszményről bátran és önfeledten szóló versekkel ellentétben arról tanúskodik, hogy maga a nyelvi megszólalás lehetősége és értelme válik alapvetően kérdésessé [„szókaloda. fáradt száj. belefáradnak, / de mibe? néha napokig rágnak egyetlen szót, / sós szalonnabőr, rágják, forgatják, azután / elfelejtik” — szólnak a (*három test*) című vers első sorai]. Ezzel összhangban a versek gyakori tárgyát jelentik műalkotások, regények, zeneművek. A nyelv problémája tehát mindenekelőtt művészi alkotásokon keresztül, vagy pedig metaforikusan értelmeződik. Schein Gábor költészete távol áll a posztmodernről, amit jól mutat például az is, hogy a Tandori-féle nyelvkritikai attitűd idegen elemként tűnik fel a kötetben — ezért is meglepő az (*egy mon*) című szerintünk sikerületlen költemény szerepeltetése.

A zömmel „hétköznapi” és a túlnyomórészt „mitikus” versek poétikájának kölcsönhatása különös fontosságot nyer a kötet néhány versében, amelyek bizvást a *Panaszénekek* legjelentősebb darabjai közé tartoznak. Ezek a költemények egy beteg ember haladoklásáról és elvesztéséről tanúskodnak. (*a bőrbe nyomódva*) című vers a prózai, fegyelmezett megszólalás szikárságát választja, és a maga lassú szerveződésével fájdalmasan idézi meg a halál előtti utolsó időszak lemondását, következetesen elkerülve a szenvedés és a gyász heves pátoszáát, hogy a szenvedés és a gyász igazzá válhasson: „felmetszett gégével már egy hónapja / feküdt némán. (...) éreztem, jobb / ha nem ébred fel, így akartam megtartani. / amikor megszorítottam a karját, csodálkoztam, a bőrbe / nyomódva milyen sokáig ott marad ujjaim nyoma.” A „prózai” versek beszédmódja a szilárd tanúság nyelvivé emelkedik. Az (*árnyék*) című, a „mitikus” versek poétikáját idéző költemény ugyanakkor az elhunyt és a gyászoló gyökeresen más, mégis összeszövődő létéről ad tanúbizonyosságot. S éppen a metaforikus, finoman zengő megszólalás költőisége képes megidézni a rejtőzködő, lényege szerint ismeretlen kötődés megrendítő távlatait: „kísérlek még, de nem úgy, mintha / kórházfolyosón próbálgatnánk a / járást, fémkeretre támaszkodnál / és én nyitnám előtted az ajtót / a te kopárabb, félelmes mezőidet / nem ismerem, és neked sem lehet / hatalmad afölött, amit itt hagytál: / beszélek hozzád, pedig sehol se vagy, / árnyékom lettél, és ahol jársz, / talán én is az vagyok neked.”

Rendkívül megrendítő, ahogy a kötet számot vet a halálról való beszéd lehetőségeiről. Ez a törekvés a (*panaszénekek*)-ciklusokban is megjelenik, mindenekelőtt az első sorozat utolsó versében, keresetlen, alázatos szavaiban: „szörnyű évünk volt. egymás után / mentek el, akiket szerettünk, és van / köztünk

olyan, aki betegen most is / a biztos halálra vár. uram, vedd el / tölünk ezt az évet! engeddd, hogy még / itt maradjunk, kezüket fogva még / ne kelljen meghalt társainkat követnünk." A (panaszénekek) közé tartozó versek szembetűnően elégiák: közvetlenül adnak számot a hiányról, az elégtelenségről, az emberi lét határoeltságáról. A költemények mégsem alkotnak minden kapcsolódás nélkül elkülönülő csoportot a kötet többi alkotásától: sokkal inkább a két kiemelt verstípus összegzését nyújtják: olyan mitikus, időben és térben távoli, költői életműveket is játékba hozó világokat jelenítenek meg (a fűszövegben említett Ovidius, Joachim Du Bellay és Kavafisz mellett Hölderlinre vagy Rilkére is ráismerni), amelyek törvényei és rendjei mégiscsak kiismerhetők — aminek következtében még inkább felerősödik a versekben a panasz hangja. A ciklusokhoz tartozó költemények páratlanul egységes és magas színvonalú művek, s Schein Gábor nagyszerű költői önmérsékletéről tanúskodik az a csakis világnézetileg értelmezhető döntés, hogy ezeket az önmagukban is minden további nélkül megálló műveket a többi költemény közé illesztette. Ily módon a kötet versei hol rejtetten, hol szembetűnően, de mindenkor egymás hatását és lényegét felerősítve, a mai költői megszólalás lehetőségeit elkötelezetten próbálgatva igazi elégiaként jelennek meg — hiszen az elégia nem más, mint „panasz létezésünk korlátozottsága fölött” (Hans-Georg Gadamer).

KALÁSZ MÁRTON

Tovább a kút

Jelenits Istvánnak

*Hazatérés Istenhez a történelem —
tanítjuk néha még. Bárki, akár
romlanék benne, helyt is állt s megigazult,
arcunk visszfénye bíráin egy nap fönt látható. Bár végtelen,
máris végső nap fénye, amint hírül ránk szegik —
pillanatra s csak hosszan. Úgy lehet,
korok dühei könnyörtelenek, körük akár kegybeliek,
rajtunk se rajtuk, s meddig: tagadd, viselem.
Aggott kövén kísérelnem, aszály csak bent, tovább a kút —
a víz hangja, épp jószavak visszhangja, épp csak elaludt.
„Azon járj, amelyik út leggyötrelmesebb”? Kétlem, világ,
műviünk pusztán kétség s újra hit menthetné tovább —
a válasz, én más érkezéssel meg nem felelem.
Hazatérés Istenhez — más történelem.*

Genezis

Szeretés nélkül mennyi minden elvész,
a mű, a munka, a tanok, a termés,
a kéz, az arc, a hajlott hát, a homlok,
a vérerek, az izmok és a csontok,
a ház, a templom, az apszis, az oltár,
az ikonok, a kódexek, a zsoltár,
az írások, az építők, a szentek,
a puha poklok s fegyelmezett mennyek,
a kert, az udvar, a szőlő, az alma,
a mandala, a szentély és a mantra,
a jövevény, a távozó, az élő,
a megtörténő és az elbeszélő,
a kéz, amely a bűnt elsimogatja,
az arc, mely nem hasonlít másik arcra,
a pont, a kör, a négyzet s a spirál is,
a nehézkedő s a spirituális,
a dolgok és a lények és a lélek,
az anyagtalan, az anyag, a fények,
a kereszt és a keresztre feszített,
a fölhasított s a megszelídített,
a jóslatok, a krónikák, az álmok,
a vizigótok és a katalánok,
a sivatagok és a birodalmak,
az, aki beszél és az, aki hallgat,
az eposzok, a legendák, a versek,
a jelképek, a jelek és a nyelvek,
Bonaventura, Monteverdi, Rilke,
a naphimnuszok minden rejtett ríme,
a totemek, a rítusok, a maszkok,
a Kabbala, a Zen, a titkos kasztok,
a fenti karok és a lenti rendek,
a földi vágyak és égi szerelmek,
a templomszolgák, prépostok és abbék,
a siralomvölgy és a boldogabb lét,
a csermelyek, a fürjek, a platánok,
a platina, az arany és a bádóg,
egyetlen vízcsepp egyetlen levélen,
egyetlen levél egyetlen tenyérben,
a fent, a lent, az egy, a minden: elvész —
a szeretet a második teremtés.

Glória

Mint a virágok, úgy öltözködik,
szépséget ölt fel az eleve szép,
a semmihez hű képzelet még látja,
a rejtekező szeretet még érti
a színeket, a szirmokat, a lélek
testét, még látja, ami elvakítja,
a túlról érkezettek fényeit,
a személytelen boldogság okát
még érti, a kezdetben mind a teljest,
a teremtés előtti szent derűt,
az eleve szép úgy öltözködik,
mint a virágok, ha szépséget ölt,
nélküle ki is merne csukott szemmel
az olvasatlan egekben lapozni.

Ártatlanság

A platánok más anyagú öröme
nem tud gonoszról és felejtésről.
A paradicsomba vezető létra
bennük rejtezik; nincs szükségük
tervre, munkára, irgalomra,
hogy kijussanak a nyüzsgő létből,
hogy megértsék a levegő szokásait.
Ártatlanságuk botránya gyönyörűbb
a gondolatnál, mely nem ismer tapasztalást.
Őket nem bántja, hogy ég és föld
sehol sem határosak.
A határ számukra se átok, se főnév.
Fényektől súlyosan, szelek alá
temetve nem ők élnek borzalomban.
A mezők liliomait nem ők
irigylik, a remény a varázslatra
nem az ő beszédük műve.
Az egyetlen szót, melyet a többi
szó takar, az egyetlen arcot, az üresség
mögött megbúvót: mások keresik.
Mások azok, akik nem tudnak mit
kezdeni a platánok tehetségével.

Napraforgás

Mennyi napraforgás,
szándék, hajlam, tervek,
jelenések gazdag
földjén őszi pompa,
szarvasok a ködből,
hát mögött sötéten,
szem előtt halványan,
kegyelemben úszó
szerelemben úszók,
békülékeny múlás
látói a ködben,
kallódni utánuk
mind csak napraforgás,
szarvasok nyomában,
homályból a fényre,
fényből a szavakba,
El Greco-i árnyak,
város felett, hosszú
utcán, hegyoldalban,
elnyújtott jelenlét,
szellők között járón,
fák ügyelte séta,
erdő alatt város,
város alatt földek,
mennyi nap, s valahány
alkotni, szeretni
még gyöngé, de délben
pohár víztől boldog
élő, szíverések,
mennyi forog napra.

Irgalom

Ki a sötét szobából,
kiül a napra élni,
míg el nem vész egészen
s már nem tudja magáról
a békebeli fényben,
hogy gyík, kavics vagy férfi.

Az idő ítéle

Márai Sándorról

1976-ban született. Médiaszakember, három dokumentumfilm rendezője. Írása alapjául egy Márai-portréfilm forgatókönyve szolgált.

A kelta mondákban tisztelettel és félelemmel írtak a távoli, nyugati szigetek lakóiról, akik a holtakat csónakjaikkal a halottak szigetére szállították. A Nyugat széle mitikus hely — csakúgy, mint a mai Nyugat széle, Kalifornia is. Itt, az óceánparton áll William Randolph Hearst, az egykori sajtómágnás bizarr kastélya, a San Simeon. Ez a különös, kései polgár görög, római, középkori és reneszánsz elemekből állította össze palotáját, hatalmas ebédlőjét Siena zászlói díszítik, egy francia barokk kastély és egy spanyol kolostor teljes berendezését szállíttatta át az óceánon, házát évtizedekig építtette, de nem volt elégedett és boldog. Egykor Hollywood sztárjai vendégeskedtek itt, s elgondolkodtató, hogy a film fővárosa, a modern, képekben elmesélt mítoszok szülőhelye is a nyugati világ legnyugatibb partján alakult ki. Itt, Hollywoodtól délre, San Diegóban élt Márai Sándor, a magyar polgár és író, akit csak halála után fedeztek fel Európában és Amerikában.

„Levélíró kérdi, milyen emlékem maradt Kassáról — írja utolsó *Naplójában*. — Egy szóban elfér az emlékem: 'európai' város volt. Kevés magyar városról lehet elmondani.” Kassa, Márai szülőhelye, észak-magyarországi polgárváros volt, szász és zsidó származású magyar polgárai büszkéek voltak a gótikus katedrálisra, szabadságjogaikra, évszázados hagyományaikra. A magyarországi polgárság jelentős része, a megkésett kapitalista átalakulás vezetői „idegen”, zsidó és német származásúak voltak. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően asszimilálódtak a nemzethez, és az ország felemás helyzetéből adódóan — a pozícióit féltékenyen védő nemesség mellett — fontos szerepet játszottak az ország gazdasági felvirágoztatásában. Mivel Magyarország Nyugat-Európa keleti határvidékén fekszik, nagyrészt ez határozza meg politikai és kulturális súlyát és szerepét. Nagy művészei mindig a Nyugat felé fordultak, egyszerre érezték „kint” és „bent”, európainak és kívülállónak magukat, és ezt megfogalmazva sajátos tapasztalatukkal gazdagították az európai kultúrát. — „Mindig nyugatra menj. És ne feledd soha, hogy keletről jöttél” — mondja búcsúzóul az idős polgár fiának Márai drámájában, *A kassai polgárokban*.

A 20. században, a kényes egyensúlyi helyzetet néhány évtizedig konzerváló Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után az addig féken tartott főbiák, izmusok, elfojtások kitörték, és néhány évtized alatt átalakították az országot és a térség arculatát. A magyar polgárság is ekkor omlott össze, a régi Magyarországgal

együtt. Márai így ír a városról és a családról: „Nagy házban lakunk, a cseléd családtag volt, s munka, pénzkeresés, ebéd, áhítat, művelődés, az együttélés írott és íratlan szabályai, oktatás és szerzés, megtartás és ellenállás, minden a helyén volt még életünkben, minden mozdulatunk egy eleven kultúra életüteméhez igazodott. Aztán, egyik napról a másikra, véget ért minden.” Néhány mondattal később pedig így folytatja a *Kassai őrvárátot*: „Ez évtizedekben, olyan ütemmel, mely elképzelhetetlen volt addig a Földön az emberek számára, lebomlott egy életforma.”

Az első világháborút és a forradalmakat követően felgyorsult az idő és megváltozott az események szerkezete: előbb minden országban megerősödött a nacionalizmus, ezt követte a kommunista elnyomás gyökeresen ellentétes ideológiájával (mely valójában az orosz nacionalizmus elleplezésére szolgált), végül aztán, a század utolsó éveiben, Közép-Európa „szabad” lett, és kétségbeesetten új igazodási pontokat kezdett keresni. Az eredmény egyfajta nacionalizált amerikanizmus lett. Ha lenézünk a Kassa melletti hegyről, a Bankóról, jól látjuk a változást: az óvárost fojtogatóan körülvevő hatalmas lakótelepek, bevásárlóközpontok és gyárak mind ennek az életformaváltásnak a jelei. Közép-Európa zárt közösségei felbomlottak, a tagolt társadalomból kialakult a karakterét veszített tömegtársadalom. A polgárok városából tömegváros lett. Márai közben a Nyugat keleti pereméről a nyugati peremére vándorolt. Már a 20-as években is hosszú időt töltött Párizsban és Németországban, azonban élete nagy és kegyetlenül következetes lépésére 1948-ban határozta el magát, amikor végleg elhagyta Magyarországot. Olaszországban élt, később New Yorkban, végül Kaliforniában telepedett le. Kertész Imre írja, hogy Márai demonstrációja (azaz emigrációja) „egzisztenciális kísérlet” volt, ami elbukott. Életében kevesen figyeltek fel emigrációjának okára, halála után pedig, amikor világszerte sikeres lett, szintén kevesen értik e demonstráció jelentőségét.

Magyarországon sokan lebecsülik világsikert aratott regényét, *A gyertyák csonkig égnek*et, azonban külföldön példátlanul népszerű. Koreától Németországon át Brazíliáig sok százezer példányt adtak el e műből, és a recenzensek általában a század egyik legnagyobb írójának nevezik Márait. Hazájában azonban ő sem próféta, sokan sekélyes gondolatok gyűjteményének tartják a művet. Márai ebben a regényében is (hasonlóan, mint saját műveiben Kertész Imre) az „egyen sérülékeny tapasztalatának szószólója a történelem barbár önkényével szemben”. (Az utóbbi idézet a Svéd Akadémia Kertész Nobel-díját indokoló nyilatkozatában olvasható.)

Márai életében Magyarországon nyolc különböző rezsim, politikai rendszer váltotta egymást. „Most, harminc vagy negyven éve, 'történik valami' — írja a már idézett *Kassai őrvárátban* —, aminek végső célja és természetes következése az egyéniség megsemmisítése: s a nagy kollektív politikai kísérletek követke-

ményei csak ennek a titokzatos lázadásnak, mely az emberi világ alapjait rengette meg. A kaland olyan mértéket öltött, melyet a politikai vezetők megéreztek és kihasználtak; de a méreteket, a folyamat erejét nem a politikusok szabták meg.”

Márai hősei a sors vállalásáról beszélnek, monologizálnak, az egyén felelősségéről, hűségről és árulásról, magányról és figyelenről. Önéletrajzi írásában, a *Föld, föld...!*-ben így fogalmazza meg 1948-as távozása okait: „el kell vinnem innen valamit, ami talán rögeszme: az ’én’-t, a személyiséget, amiből egyetlen példány van csak. Ez az ’én’ nem jobb, nem is különb — igen, lehet, hogy rosszabb és silányabb —, mint mások ’én’-je, de nekem csak ez az egy van. És nincs Eszme, Cél, amely kárpótol, ha az ’Én’-t elveszítem, ha feladom azt a másféle honvágyat, ami most átjárt, mint az ifjúság idejében a szerelem indulata vagy a becsvágy izgalma: ha itt maradok, elsorvad bennem ez a vágyakozás. Elmenni innen valami felé... Számomra ez volt az a pillanat, amikor megértettem, hogy el kell menni Magyarországról: föltétlenül, alku nélkül, a visszatérés reménye nélkül, de elmenni innen.”

A később világsikert aratott regényei nagy részét a 30-as évek végén és a 40-es évek elején írta, közben igen jelentős volt újságírói tevékenysége. A mindig szkeptikus Márai néhány évig az ország egyik leghíresebb írója volt, ám 1944-től, az ország német megszállását követően nem publikált, *Naplót* kezdett vezetni. Ismét kívülálló lett, s jegyzetei komoly belső vívódásról tanúskodnak: „A világ elmerült a kétségbeesésben és hitetlenségben, egy nemzedék átesett az idő szűrőjén. Már kevesen vagyunk csak, kiknek kételyeink vannak, akik emlékezünk, számonkérünk, vádat emelünk és ítélőszéket tartunk önmagunk felett... Az idő ítél. Talán hamarabb, mint hisszük: a gépi civilizáció teremtő és pusztító erejének üteme minden emberi elképzelést meghalad.”

A gyertyák csonkig égnek hőse arisztokrata. Henrik gróf a kastélyában él, egyedül, egy olyan világban, amelyben ő már végérvényesen idegen. 1940-ben játszódik a regény, Európában háború van, Magyarországon még béke. A béke — és egy életforma — utolsó, nyomasztó napjai, a mindent elhamvasztó nagy világégés előtt. A regény főszereplője ezzel valószínűleg tisztában van, csakúgy, mint életformája anakronizmusával, és világának, osztályának csődjével is. Henrik hasonlít Salina hercegre, *A párduc* hőisére. A régi világból — mindketten tudják — por és hamu marad. A hiénák és sakálok ideje közeledik. *A párduc* a kutyabőr eldobásával ér véget, „aztán minden elnyugodott egy ólomszínű porhalomban”. Angolul Márai regénye *Embers*, azaz izzás, parázs, zsarátnok címmel jelent meg. Ez a cím találóbb. A regény hősei — főleg Henrik, mert a másik főszereplő, Konrád keveset beszél, ő csak eljött, mert negyvenegy év után látnia kellett még egyszer, utoljára barátját, a grófort — egy történet utolsó felvonásának szereplői. A sors betelt, a parázs utolsó lobban, majd el-

hamvad. Henrik hű maradt önmagához, gyenge volt, de hogy önmaga maradhasson, befelé fordult, magányosan élt, hogy védelmezze sorsát. Barátja, Konrád pedig elmenekült, a trópusokon élt, aztán Londonban, mintegy kiszakadva, sorstalanul. De még egyszer, utoljára találkozniuk kell: „Ilyen a világ, ilyen az emberi természet, költő és olvasó megkövetelik, hogy a történetnek egyszer igazán vége legyen, úgy, ahogy illik, a külső szabályok és a belső törvény szerint... Valamit még ki kell mondani és el kell intézni, mielőtt vége lesz e történetnek.” Márai az utolsó felvonás írója. A régi Európa utolsó szavait fogalmazta meg. Utána a sorstalanság és a tömegek kora következett.

Regényei általában éjszaka játszódnak. A *Válás Budán*, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Vendégjáték Bolzanóban* is éjszakai, operaszerű monológokból állnak, szereplőit szenvedély hajtja, hogy szavakba öntsék, formát adjanak kínzó kételyeiknek, szorongásaiknak, összegezzék megfigyeléseik tanulságát. Miután Henrik elmondja a történet végét, így fejezi be elbeszélését: „Lehet, hogy ez az életforma (...) még ezek a szavak is, melyekkel életünk kérdéseit ma este megbeszéljük, mindez már a múlté.” A szavak is elolvadnak a parázisban. Kertész Imre (akinek nem véletlenül egyik legkedvesebb szerzője Márai) ezt így fogalmazta meg: „Valószínűnek tartom, hogy korunk íróinak első és legmegrázóbb felfedezése, hogy a nyelv, ahogyan az, mintegy valami időszámításunk előtti kultúra korszakából ránk maradt, egyszerűen alkalmatlan a valóságos folyamatok, a valaha egyértelmű fogalmak megjelenítésére. Gondoljanak Kafkára, gondoljanak Orwellre, akiknek a kezén egyszerűen elolvad a régi nyelv, mintha tűzben forgatnák, hogy azután megmutassák hamuját, amelyben új és addig ismeretlen ábrák jelennek meg.”

A modern korban a társadalmi változások során, melyektől a közép-európai művészek erősebben függtek, mint nyugat-európai és amerikai társaik, kegyetlenül elhallgattatták azokat az alkotókat, akik képesek voltak a korszellemtől függetlenül gondolkodni, és sérülékeny tapasztalatukat megpróbálták formába önteni. „A hazugság soha nem volt olyan történelemcsináló erő, mint ezekben az években” — írja Márai. Elfogadni a korszellemet, az éppen aktuális jobb- vagy baloldali ideológiát, vagy „függetlennek” lenni. „Az élet ugyanis vagy demonstráció, vagy kollaboráció” — írja Kertész Imre. A 20. század nagy írói közül sokan halálukat követően, vagy évtizedekkel műveik megalkotása után kerültek az érdeklődés középpontjába. A század nagy művészei közül sokakat mértéktelenül túlbecsültek, miközben mások ismeretlenül, visszhang nélkül éltek évtizedekig. Abszurd ez, éppúgy, mint e kor történelmi-politikai változásai. A már említett regény, *A párdúc* írója, Tomasi di Lampedusa herceg sem élt már, amikor műve — véletlen egybeesés, hogy szintén Milánóban — megdöbbentő sikert aratott, egy év alatt negyvenszer kellett újranyomni. Hason-

ló történt később Máraival is. A konok arisztokrata és a konok polgár — a maga kegyetlen módján — hű maradt önmagához.

„Egy civilizáció — Georges Bernanos szerint — az emberiségnek azzal a típusával, azzal az emberfajtaival együtt tűnik el, amely kisarjadt belőle.” Márai 1989-ben halt meg. A történelmi folyamatok abszurditásának újabb jele, hogy negyvenegy éves emigrációja, az orosz megszállás elleni „demonstrációja” után ismét átalakult a politikai rendszer, néhány hónappal később Magyarország „felszabadult”, a megszálló csapatok elhagyták az országot. Néhány évvel később pedig egy olasz könyvkiadó, Roberto Calasso Párizsban egyetlen éjszaka alatt elolvasta *A gyertyák csonkig égnék* egy francia kiadású kiadást. Saját bevallása szerint úgy érezte, hogy megtalálta az „elvesztett remekművet”. A regény Olaszországban, majd később Németországban is hatalmas kritikái és — ritka egyezés — közönségsikert aratott. Azóta több mint 40 nyelven adták ki műveit.

Furkó Zoltán újságíró nem sokkal halála előtt meglátogatta Márait, hogy interjút készítsen vele. „Márai Sándor alkotóművésze — írja — a 'purgatórium tüzeiben' sem hamvadt el (...) sajátos zeneiségű prózájában érzésem szerint egész Közép-Európa miliője, légköre benne van, szétforgácsolt életet élő emberek balsorsa és tragikus világa.” A világ, amelyben Márai élt, elhamvadt, de az általa feltett kérdések és válasz-kísérletei továbbra is aktuálisak. A személyiség megőrzése a 21. században is a legnehezebb feladatok egyike. „Az ember egy napon úgy érzi, a személyisége lazul, felbomlik — írja a *San Gennaro véreben*. — Már csak úgy emlékezik erre a személyiségre, mint egy rögeszmére.” Később így folytatja: „Az egyéniség ma beéri azzal, hogy részt vesz valamiben. De nem elég részt venni... Személyesen, egyedül kell cselekedni. Az igazi ellenfél (...) 'Odaát' van, tehát nem a tömegek között lappang, hanem az egyes emberben, a személyiségben, aki a pillanatban, amikor a tökéletes és föltétlen nihil, mint lehetőség, megnyílik előtte, nem kezd el minden következő mennyel tiltakozni.” A fasizmus és a kommunizmus bukása után is kérdéses, hogy a tömegdemokráciák és a tömegmédia világa nem csupán átmenet-e az újabb diktatúrák felé?

„Nem beleegyezni: ez a mi korunk különféle gyehennáiban az áldozatok egyik legerősebb fegyvere (...) — írja *Naplójában* — a legkülönb hősiesség, amire ennek a nemzedéknek módja van, nem a cselekvés, hanem az ellenállás hősiessége.” Márai nyolcvankilenc éves korában befejezte művét, és öngyilkos lett. Végakarata szerint hamvait három mérföldre a parttól egy csónakból a Csendes-óceánba szórták. Véletlen vagy sorsszerű, hogy itt, a nyugati világ legnyugatibb partján halt meg Márai? Műveit — és néhány más, hozzá hasonlóan gondolkodó európai könyveit — a 21. század első éveiben sokan olvassák. Ennek ellenére is találó Lawrence Durrell mondata: „Európa igazi romjai a nagy alakjai.”

B. PAP ENDRE

archaikus daedalus-torzó

„Du mußt dein Leben ändern.“
(Rainer Maria Rilke)

a vád megszakításokkal mardos
könnyű szárnyam kőből bár faragják
a lovas szobrot inkább avassák
fel a parton ahol bokát nyaldos
az ár magam után bátran néznek
a távoli mélyebb vizek felé
hová mint horgonyt árnyékot vetnék
báránfelhő sincs mi törölné le
az égen arcról a verejtéket
magam előtt csak kudarcot látok
igazságot hogy sok kalapács oszt
s a rész lép az egész örökébe
a cserepet össze ki csak söpröd
a partot mint én hagyd magad mögött

archaikus icarus-torzó

„Sonst Stünde dieser Stein entstellt und kurz.“
(Rainer Maria Rilke)

a kontár faragná ki a kőből
a szempillám vagy öntené ércből
mit most bányásznak ki csak a mélyből
rugaszkodjam el végleg a földtől
egy hajszál se maradjon utánam
kövön ahogy lábnyom vagy az ágyban
a nőkn mit hiába csináltam
egy se tenné kövem az oltárra

*a tiükör előtt arcuk csak kennék
csontom a sors törje inkább ketté
s formálja egy barbár lándzsaheggyé
más mert vinné bőröm a vásárra
magasra lendítem hát a szárnyam
ha állok csak az égiek mellé*

OLÁH ANDRÁS

látom

*tenyeredből táplálkozom
hideg sörrel hígtom az éjszakát
színekkel játszom — vakon —
s félve élek*

*mert látom
bárányodnak lenni is
kockázatos most Uram*

aznap

*szélcsend volt
madárcsicsergésé
szakadozott a reggel
meglopott álmunk
hintajátékra ébredt
a vonat vérünk ritmusát
kottázta le*

*s egy bolond
kakukkal aznap huszon-
kilencszer üzentél*

BODNÁR DÁNIEL

Kozma Imrével

Egyesek szerint az egyház nyelvezete túlságosan klerikális, nem találja az utat a tömegekhez, mások viszont úgy vélik: bármiféle engedmény ezen a téren a hit fellazításához vezetne.

E gondolat jegyében hogyan lehet megvalósítani Jézus felszólítását: „Hirdessétek az Evangéliumot az egész világon”?

Hogyan mutatkozik ez meg a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkájában?

Ez azért nehéz kérdés, mert a mai, szekularizált világ embere eltávolodott Istentől. Az emberek többsége jól megvan a Teremtő nélkül. Ugyanakkor az egyház a hívő ember lelkeségéből, szellemiségéből kiindulva, annak beavatottságával közelíti meg ezt a kérdést, és ezért idegenné válunk a világ számára. Ebben látom az alapvető problémát. Ha az ember igazán segíteni akar a másik embernek abban, hogy találkozhasson Istennel, akkor azt az Istent kell megmutatnia, aki Jézus Krisztusban az ember sorsává lett. Nem csupán azt az Istent, akit a katolikus teológia saját tárgykörébe von, hanem azt, aki megváltó keresztdozata által jóra fordította sorsunkat.

Elegendő, ha az ember felismeri, hogy megszólította Isten, és találkozott Vele. Erről nem is kell beszélni, mert ez vagy kiderül a másik ember előtt a találkozások alkalmával, vagy nem. A „Hirdessétek az Evangéliumot az egész világon” felszólítás azt jelenti, hogy az ember a világ felé fordul. A valóban hívő ember gondolkodása, magatartása felkeltheti a nem hívők kíváncsiságát, s jó esetben Isten után kérdeznek.

Az Evangélium hirdetése nem elvont igazságok előterjesztése, s nem is szórólapok terítése, hanem az Istenből élő ember megszólíthatósága és előítéletektől mentes készsége a kapcsolatteremtésre. Általában egy család tagjaként élünk, közös lépcsőházat és folyosót használunk másokkal, sokakkal utazunk együtt a tömegközlekedési járműveken, közös munkahelyeink lehetnek, nyaraláskor számtalan emberrel találkozhatunk, s ha nem zárkózunk el, Isten nyilatkozhat meg általunk. Ha ahhoz a Krisztushoz tartozunk és igazodunk, akiben Isten embersorsunkat vállalta értünk, akkor újra egymásra találhatunk. Ebben a találkozásban Isten rejtőzködő arca merül fel a mélyből, amely arc emberformánk záloga, és visszatálhatunk Istenhez és egymáshoz. Minden evangelizáció célja ennek előmozdítása.

Egy ember mindaddig „idegen” a számunkra, amíg nem szeretettel közeledünk hozzá. A szeretetben vele találkozunk, mert a szeretet felrobbantja azt a közeget, amelyben nincs egymáshoz közünk. Jellemző a magatartásunkra, viselkedésünkre, hogy utazunk villamoson, autóbuzson, autóinkkal ellepjük az utakat, tömbház-lakásainkban közösen használt folyosókon érkezünk haza, házainkból kilépve a mi utcánkon szaporázzuk sietős lépteinket, s mégis idegenek

maradunk egymás számára. Isten azt akarja, hogy ez megszűnjön, és szeretetben találkozzunk és egymással egységre jussunk.

Mi emberek valamennyien a bűn miatt idegenedtünk el Istentől és egymástól, de a megváltás ajándékeképpen visszakerülhettünk Isten szeretetébe, és szeretetközösség létesülhet ember és ember között. Isten a megváltás művében a kezdetben, a teremtéskor közte és az ember között meglévő egységet állítja helyre. Az evangelizáció ennek az egységnek a munkálása, kiterjesztése a szeretet konkrét tettei által. A befogadás, mint a krisztusi program lényege, a szeretet mindenhatóságára figyelmeztet, és meghatározza a Magyar Máltai Szeretetszolgálatban tevékenykedők életét. Ha a Magyar Máltai Szeretetszolgálat az irgalmasság testi, lelki cselekedeteinek gyakorlásában készséges és találemény, akkor küldetéséhez méltóan cselekszik.

Indulhatunk zárandokutakra, hallgathatunk tartalmas előadásokat, olvashatunk gondolatokban gazdag könyveket, ezek hatására mégis kevesen térnek meg. Istenhez elsősorban a másik ember személyes példája vezet el.

A 2005-ben elhunyt II. János Pál pápa mondta több alkalommal is, hogy korunkban nem elsősorban igehirdetők-re, hanem tanúságtevőkre van szükség.

A néhai Szentatya, II. János Pál pápa legelső alkalommal Dél-Amerikában, Peruban szolt erről, amikor egy indián törzsfőnök visszaadta neki a Bibliát, mert — mint mondta — azoktól, akik Bibliával a kezükben érkeztek hozzájuk, nem azt kapták, ami ebben a könyvben írva van, hanem sok szenvedést.

Érdemes felidézni korunk egyik nagy tanúságtevőjének példáját, aki Calcuttában létrehozta a Haldoklók Házaát, s megkezdte áldásos munkáját a haldoklókért. Teréz anya egy alkalommal nagyszerű választ adott az őt kérdező amerikai újságírónak, aki ámulva jegyezte meg, hogy ő bizony napi 1000 dollárért sem vállalkozna ilyesmire. „En sem!” — hangzott Teréz anya felelete. — „Akkor miért csinálja?” — „Krisztus kedvéért!”

Teréz anya egy napon egyszerűen nem tudta már elviselni, hogy rendje felsőbb leányiskolájában angol irodalmat tanítson és az odavezető úton nap mint nap elnézze, amint halálos betegek és haldoklók minden segítség nélkül az utcán hevernek. A város vezetőségétől elkért egy üresen álló, elhagyott házat, amely valamikor zárandokok pihenőhelye volt, és berendezte benne a híressé lett Haldoklók Kórházaát. Ezen a nyomorúságos szálláson természetesen szintén meghaltak az emberek, de most már nem az utcai forgatagban, hanem egy együtt érző ember közelében. Megmenteni nem tudta őket ő sem, de amire képes volt, megtette. Talán szava sem volt, de cselekedett az irgalmas szeretet szellemében. Nekik ajándékozta életét. Aki így szeret, nem csupán valami természetfölötti, szellemi régióban veszi igénybe a szeretetet, hanem áthatja lénye egészét.

Okulásunkra idézem fel Roger Schütz első magyarországi látogatását, ami még a rendszerváltozás előtt volt. A hatóságok

mindent elkövettek, hogy ne léphessen hazánk földjére, még az egyházi vezetőket is megfélemlítették. Mindhiába, mert úgy látszik, hogy amikor Isten cselekszik, a világ fiainak okossága kevésnek bizonyul. Mindenesetre Roger Schütz megérkezett, de tiltást kényszerítettek rá. Egyetlen szót sem szólhat a hívekkel való találkozás alkalmával. Így is történt. Megérkezett a zugligeti Szent Család templomba, leült a templom szentélyében a földre, s engedelmessé a hatóságoknak, nem hagyta el szó az ajkát. A hívek köréje gyűltek, az utcán is hatalmas tömeg szorongott, s mindenki a vele való találkozást ünnepelte, majd később is erről beszélt. Igen, itt volt Roger Schütz, s jelen volt az Isten!

Még egy eseményre hívnám fel a figyelmet, amire a következő szempontból alig szoktunk gondolni. Az első Pünkösöd alkalmával a félnék és az ajtók mögé menekülő apostolokra leszállt a Szentlélek. Hamarosan nagy tömeg gyűlt össze az ajtó előtt, noha az apostolok még semmit sem tettek, de történt velük valami, beteltek Szentlélekkel, s ez felkeltette az emberek kíváncsiságát.

Most mintha nem tolonganának úgy az egyház „ajtaja” előtt, mint a Krisztus feltámadását követő ötvenedik napon...

Ennek valószínűleg az az oka, hogy nem sugárik rólunk az az öröm, amely azok sajátja, akik találkoztak Istennel és a Szentlélek barátai lettek. Nem hiteles hívő magatartás az, amely kicsit szereti Istent, és nagyon imádja a világot. Ha életünkben az első helyet Istennek adjuk, és úgy szeretjük a világot, mint Isten ajándékát, mint ami üdvösségünket szolgálja, akkor életünk hatással lesz az emberekre. A hatás mindig kétesélyes. Engednek vagy elzárkóznak, de nem maradhatnak közömbösek.

Az emberek tömegeit ma egyszerűen nem érdekli az, mit tanít az egyház. Vagyis kevésbé kíváncsiak a tanra. Szinte egyetlen utunk van: eljutni a krízisben lévő emberekhez. A kérdés, volt-e valaha is más út?! Kik ezek az emberek, akik ránk várnak? Az egyedüllet terhét nehezen viselő idős magányosok, a szegénységet magukra vevő sokgyerekesek, a fogyatékos családtagjuk miatt alig elhordozható terhet hordozó családok, a társadalomból magukat kirekesztő szenvedélybetegek, a magukra hagyott cigányemberek, a katasztrófák áldozatai, az idegen voltak miatt elbizonytalanodó idegenek, a hajléktalanok stb. Ha őket felvállaljuk, az emberek felfigyelnek és kérdezni fognak bennünket, hogy honnan van mindehhez az erőnk, és keresni fognak bennünket, hogy közénk tartozhassanak.

Mondana néhány lehetőséget, amely meghatározó a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkájában?

Ezek a találkozási pontok lehetnek helyek és alkalmak. A helyek: befogadó szállások, hajléktalanok ápolási otthonai, szegények ingyenes orvosi rendelői, krízisben lévő családok szálláshelyei, ingyenkonyhák, ingyenes mosodák, ruhaosztó helyek, cigánytelepek, nyugdíjas klubok, máltai játszótérek játszóházai. Alkalmak: utcai gondozószolgálat, éjszakai teajárat, mozgó orvosi rendelő, tüdőszűrő busz, orvosi segédeszköz-kölcsönzés, katasztrófa-helyzet.

Őn különböző krízishelyzeteket említett az imént. Ugyanakkor a transzcendenciának van egy másik vetülete is, gondolok az ezoterikus, okkult tanok iránti hatalmas érdeklődésre. Ezek mind azt ígérik, hogy ha követünk bizonyos módszereket, akkor boldogok és gazdagok leszünk, megszűnnek a gondjaink. Ezzel szemben a kereszténység a kereszt hordozását helyezi kilátásba. Jézus nyíltan mondja követőinek: sokat kell szenvednetek az én nevéért. Ez pedig elriasztja korunk emberét, de valószínűleg minden kor emberét elriasztotta...

Őn egyszer elmondott egy történetet az úgynevezett zsákos emberről, akivel az éjszakai teajárat során sokszor találkozott.

Az is lehet, hogy az imái tényleg meghall-

Ez nyilvánvalóan így van, hiszen az Istentől eltávolodott ember túl fontos önmagának, és ahhoz, hogy kibírja az életet, szüksége van azokra az ígéretekre, melyeket az ezoterikus, okkult vallások tanai kínálnak. Az már nem érdekli az embereket, hogy mennyi az igazság ezekben, megelégednek az ígéretekkel, melyek nyomán bizalom tölti el a szívüket.

Valamit nem szabad elfelejteni: azt, hogy a kereszténység demisztifikál. A keresztény ember, miközben szemét az égre emeli, két lábbal áll a földön. Reálisan szemléli a folyamatokat, s felelősséget érez a saját és a másik ember életéért, mert felebarátja. Ha Isten, aki a teremtés által a világ sorsává lett, ha Isten az emberré lett Jézus Krisztusban az ember sorsává lett, akkor egyikünk sem viselkedhet úgy, mintha egyedüliként élne a világban. Nem térhetünk ki a másik ember igényei elől, még ha a könnyebb út erre is csábít bennünket. Nem így az önző ember, aki eltávolodott Istentől, elszakadt az emberektől, s önmaga istenítésébe menekül. Neki valóban szüksége van a gondtalan, sikeres, boldog életet ígérő misztériumvallások misztikumára. A kereszténység ezzel szemben nem hiteget és ígérget, „csupán” a gondviselő Isten szeretetét kínálja. Ez az Isten szeretetből életet ajándékozott nekünk, s kockázatos útra hív bennünket, amelynek hitelessége azon múlik, hogy akaratához igazodva miként állunk helyt ebben a világban. A helytállást a szeretet igazolja.

A szeretet újraegyesítést jelent, valaminek a visszaállítás, helyreállítása, ami egykor megvolt. Ki kell békülnünk Istennel, és ajándékként elfogadni és felelősséggel gondozni a gondjainkra bízott szép világát. Vissza kell találnunk Krisztushoz, aki elvezet bennünket egymáshoz, hogy boldoguljunk és boldogok legyünk, ami csak együtt, egymással közösséget vállalva lehetséges. Isten erre a szolgálatra hív valamennyiünket.

Igen, feltűnt a szép arca és tiszta, nyílt tekintete. Jellemző volt rá, hogy mindig hallgatott. Hangját hallani sem lehetett. Amikor átvette a szendvicset és a teát, csupán fejével biccentett. Azt hittem, hogy nem is tud beszélni. Aztán egy alkalommal külön is szerettem volna kedveskedni neki, s szóltam hozzá, amikor átadtam az ételt: „Isten áldja meg!” S megszólalt: „Őnt is.” Majd odafordult hozzám, bizalmasan közel hajolt és közölte: „Egész éjjel imádkoztam. Megmentettem a várost.” Örült vagy szent? Ki a megmondhatója? A szőrzsákba öltözött, sáskát és vadmézet fogyasztó Keresztelő Jánosra gondoltam. Eszembe sem jutott, hogy kioktassam. Nyilván, hogy másképp gondolkozik a hitről, mint én, de honnan tudhatom, hogy az ő hitének milyen jelentősége lehet a főváros életében? Azt láttam rajta, hogy meggyőződéssel állította, megmentette ezen az éjszakán Budapestet.

Ez valóban lehetséges, de igazán érdekes az, hogy mi, ahogy én is, az ilyen történésekre azonnal felfigyelünk, pedig nem ez a lényeg,

*gatásra találtak Isten-
nél, és így valóban
megmentett veszélyben
lévő embereket, még ha
az egész várost talán
nem is...*

*Nem elég tehát azt
mondani a szűkölködő-
nek: barátom, szeret az
Isten, hanem valami-
lyen formában segíte-
nem kell neki, ha más-
képpen nem megy, úgy,
hogy a kezébe adok egy
szelet kenyeret...*

*A legtöbb ember tarto-
zik egy családhoz, vagy
valamilyen közösség-
hez. Valószínű, hogy
mindenki számára adó-
dik valamilyen feladat,
amelynek elvégzésével
segíthet másokon. Az
más kérdés, hogyan vi-
szonyulunk ehhez a fel-
adathoz, próbáljuk el-
végezni, vagy éppen el-
lenkezőleg, lerázzuk
magunkról.*

hanem az, hogy minden este odamehettem hozzá, és a kezébe adtam az ételt, italt, ami életben tartotta. Számára ez teremtette meg azt a lehetőséget, hogy kimondhatta, egész éjszaka imádkoztam a városért... Ha ő ezt nem kapná meg valakitől, akkor vége lenne az életének, és nem mondhatna ilyent. Említettem Teréz anya példáját, mekkora jelentősége van annak, hogy a kezében halhattak meg emberek, nem pedig magukra hagyatottan. Amikor Teréz anya kinyújtotta a kezét az emberek felé, összekapcsolódott, eggyé lett életük. A haldoklók élete és Teréz anya élete összenőtt. A segítségnyújtás ténye új távlatokat nyitott nekik, életük új értelmezését, a segítőjükben a másik ember jobb megismerését, s talán az Isten is áttetszett.

Ezekből az élményekből, tapasztalatokból épül fel az ember új élete. Az evangelizáció ezt a célt szolgálja.

Nincs kereszténység karitatív cselekedetek nélkül, a kettő: a kereszténység és karitás szorosan összetartozik, elválaszthatatlan egymástól.

Hiába ismerjük és hirdetjük az életre vezető igazságokat, ha közben környezetünkben elvesznek, meghalnak emberek nemtörődomségünk miatt. Amikor ilyen történik — sajnos gyakran megtörténik —, magyarázni kezdjük a megmagyarázhatatlant, mentegetjük magunkat. Csakhogy Isten nem ment fel.

Az Istentől ajándékba kapott világ ugyanis közös kincsünk, java-in osztoznunk kell, különben minden, amit birtokolunk, boldogságunk útjába áll. Létrehozhatunk nagy alkotásokat, de ha a másik ember nélkül, vagy ellenére történik, „szembefordul” velünk minden művünk, és a hiábavalóság érzése hatalmasodik el rajtunk.

Nagy ajándék, ha családban élhet az ember, s ha egy közösség elfogadott tagja. Az odatartozás jogokat biztosít, de köteleességet is ró az emberre.

Az odatartozás az állandó és rendszeres feladatokon túl azt is jelenti, hogy az ember megkülönböztetett figyelemmel van a „kiseb-
bek” iránt, akik pedig — mintegy ajándékképpen — egyfolytában figyelmeztetnek bennünket határainkra.

A keresztény élet nem jámbor asszisztenciával kísért közös imádság a templomban, azzal a megelégedett tudattal, hogy megadtuk Istennek, ami jár Istennek, majd elfogadjuk és kihasználjuk a család, a közösség megtartó erejét. Mindez akkor hiteles és igaz, ha az imádságokat és vallásgyakorlatokat megtartva, a családi és közösségi élet légkörét hálás szívvel elfogadva, Isten csodálatos gondviselése példájára szolgáló szeretettel hordozzuk is egymás terheit. Ha mindezt komolyan vesszük, akkor merészelhetünk arra gondolni, hogy a bennünk lakozó Istennek szerzünk örömet, amikor egymással testvéri szeretetben tartozunk össze, a világban pedig több lesz a sátán veresége fölötti húsvéti nevetésből.

Gyakran előfordul, hogy jót cselekszünk, de szeretet nélkül. Ezt pedig azonnal megérzi az, akivel jó teszünk, és ez számára rossz érzés.

A jószághoz és a szeretethez kapcsolódik tehát a türelem, nem szabad, hogy „elszakadjon a cérna”?

Azt, hogy milyen lélekkel hordozom a keresztet, azon múlik, hogy mennyire szeretem a másik embert, mennyi áldozatot vagyok hajlandó vállalni érte?

Kérdés, lehet-e jót tenni szeretet nélkül? Jót tenni mással csak szeretetből lehet.

Az ember, amikor szeret, azzal a kérdéssel szembesül, hogy hajlandó-e „fizetni” a szeretett lényvel való kapcsolatáért? S minél „drágább” neki valaki, annál nagyobb árat fizet.

A jóra készítő szeretet jellemzője ez a pazarló bőkezűség. E nélkül is képes jóra az ember, de akkor számításból, önértékére tekintettel cselekszik, ugyanakkor a szeretetből megvalósult jó mindig a másik javát szolgálja. Álljon előttünk Jézus példája, aki nem vonakodott megfizetni értünk megváltásunk árát. Ha keresztényként Jézushoz tartozunk, kényelemre s egyéb nehézségekre hivatkozva nem menthetjük föl magunkat az alól, hogy jót tegyünk testvéreinkért, legfőképpen a rászorulókért.

Sok oka lehet annak, hogy elfogy az ember türelme. A legjellemzőbb, hogy minden erőfeszítés hiábavalónak tűnik, noha mindent megpróbáltunk, s mintha az illetőben a minimális készség sem lenne meg az együttműködésre.

Önmagunk felmentése helyett helyesebb, ha magunkba nézünk. Vajon nem inkább arról van-e szó, hogy hiányzik belőlünk, vagy fogytán a kitartás? Ennek az lehet az oka, hogy nem eléggé tudatosítottuk magunkban, hogy a másik ember sohasem lehet idegen, távoli, érdeklődésünkön kívül eső. Ha hisszük, hogy Krisztus megváltó halálában kibékített bennünket Istennel és egymás testvéreivé tett, akkor nem menthetjük fel magunkat. Ezt a gondolatot kell erősíteni magunkban ahhoz, hogy megértőbbek, áldozatosabbak legyünk, hosszabb útra is elinduljunk, mélyebbre is lehajoljunk, ha azt kívánja tőlünk a másik ember helyzete. Válasszal egyébként az Istennek tartozunk!

„Egymás terhét hordozzátok!” — szól a felhívás. Az élet terhét mindenki ismeri. A lelki emberek bátorításképpen szólnak arról, hogy senki sem kap súlyosabb keresztet, mint amit elbír. Ha ezeket a kereszteteket az ég „adományaként” kapjuk, akkor nem is lehet másképpen. Néha mégis rászorulunk arra, hogy segítsen valaki.

A kereszt velünk születik, életünk végéig hordozzuk, s ha hívő emberként sikerül befejezni utunkat, megadatik, hogy saját keresztünkön halhatunk meg. Így lesz életünk keresztje üdvösségünk útja.

Fájdalmas tapasztalat, hogy vannak emberek, akikhez szinte hozzánő a kereszt. Ők azok, akik a legsúlyosabb terheket hordozzák. Rájuk mindig úgy gondolok, mint akik az élet „áldozatai”. Ők azok a bizonyos bibliai szegények. Elsősorban a testi, lelki, szellemi fogyatékkal élők, valamint a jogaikból, javaikból kiforgatott emberek, a világnézetük miatt üldöztetést szenvedők, az éhhalálra ítélték, mert rossz helyre születtek, a tanulás és művelődés lehetőségéből kiszorítottak stb. Krisztus szeretetből magára vette a világ minden terhét, de velük azonosult is!

Ha az ő életük problémáját nem is tudjuk megoldani, sorsukat magunkra vehetjük. Elfogadhatjuk őket, mint olyanokat, akik hozzánk tartoznak. Befogadhatjuk őket, mint akiknek helyet készítettünk szívünkben. Ha keresztények vagyunk, akkor Krisztus parancsa is kötelez bennünket erre.

A legtöbb tennivalónk mégis azokkal van, akik rendezett körülmények között élnek. Feladatunk, hogy segítsük őket abban, hogy önmagukban megtalálják Istent, és önmagukból kitekintve észrevegyék azokat, akikkel jól tehetnek. Tegyenek jót, hogy jobba váljanak, ajándékozzanak, hogy gazdagabbá legyenek, osszák meg javaikat, hogy teljesebb életük legyen.

Isten azt akarja, hogy boldogok legyünk. Ezen az úton csak Istennel lehet elindulni, majd elvállalni minden embert útítársként, és figyelni arra, hogy az erkölcs normáit elsősorban magunkra terheljük, s nem a legkisebbekre.

Itt megint visszatérünk az empátiához, hogy van-e közöm a másik emberhez, vagy nincsen?

Az együttérzésnek fontos szerepe van a közösségi életünkben. Gyakorta tapasztalom, hogy milyen kritikus az ember, és legfőképpen azokkal, akiket körülményeik bekerítettek, például a hajléktalanokkal, és soroljuk is az elvárásokat velük szemben. Mosdatlanok, piszkos a ruhájuk, legyenek gondozottabbak; kirívóan viselkednek, legyenek fegyelmezettek; kéregetnek, inkább dolgozzanak, ha ugyan akarnak dolgozni; ne sajnáltassák magukat, maguknak köszönhetik, hogy ide jutottak; ne alkoholra költsék az összekoldult pénzt.

Bizony elvárjuk, hogy mindezen változtassanak, ami szinte lehetetlen. Felelősségüket nem tagadva, elgondolkodtató, hogy honnan jönnek? A legtöbbjük hátrányos helyzetű családból, alkoholista szülők gyermekeként, vagy állami intézetből. A férfiak a felbontott házasság, élettársi kapcsolat kárvallottai. Nagyon sokan alacsony fokú végzettségük miatt nem kapnak munkát, bár nem kevesen vannak magasan kvalifikáltak is közöttük.

Gondoljuk csak el, hogy az „utcán lakók” nem is reménykedhetnek abban, hogy valaha is tisztességes munkahelyet kapjanak. Egyrészt, van-e olyan munkahely, ahol szívesen fogadják azokat, akik minden reggel kapualjából, aluljárókból, erdei kalyibákból, jobb esetben hajléktalanok szálláshelyéről indulnak el? Másrészt fizikailag, szellemileg ezek az emberek már képtelenek arra, hogy kitartóan teljesítsenek leromlott egészségi állapotuk miatt. Egy velük foglalkozó szakember mondta: aki eltöltött egy kemény telet az utcán, az olyan sebeket kap, amelyekből sohasem gyógyulhat ki. Nem várható el tőlük az sem, hogy jobban szervezzék meg életüket, és legyenek egymással is szolidárisabbak.

Ugyancsak az előbb említett szakembertől hallottam, hogy a hajléktalan embereknek csodálatra méltó túlélési módszereik vannak, amelyek segítségével egyik napról a másikra átmentik életüket, amíg el nem érik a közeli vég, hisz általában fiatalon

hálnak meg. Folyamatosan alkoholos befolyásoltságban élnek, amely a leghatásosabb védekezés az utca emberének közönye, kiszólásai, az „utcai létmód” és a kilátástalan jövő elviselésére.

Bizony ők is a társadalom tagjai. Cinikus az a magatartás, amely ugyanazon erkölcsi normák betartását várja el tőlük, mint a társadalom többi tagjától, s mert erre helyzetükből adódóan nem képesek, sokan gondolják, hogy jogosan el is felelhetjük őket.

Felelősek vagyunk értük, és Krisztus külön is ránk bízta őket, mint a legkisebbek egyik százalomra méltó csoportját. Ahhoz, hogy a társadalom nem hívó és hívó tagjai teljesítsék feladatukat velük szemben, elsősorban a társadalmi gondolkodásnak és magatartásnak kell megváltoznia.

Nem szokták a hajléktalanok az Istent okolni, hogy idejuttak?

Ez a kérdés arra a területre irányít bennünket, ahol számtalanszor elhangzik az emberek részéről: a hajléktalanok is okai annak, hogy idejuttak. Bizonyára szembesíteni kell őket is ezzel a kérdéssel. Viszont általában — kevés kivétel van — nem egy-egy rossz, meg gondolatlan lépés az oka annak, hogy kicsúszik a talaj az ember lába alól. Legtöbbször összeadódnak az okok, s egy rossz döntés a kusza körülmények miatt végzetes helyzetbe sodorhatja az embert. A hajléktalan embereket se lehet ez alól felmenteni, de míg a normális körülmények között élő embert a családi-társadalmi-gazdasági háló fenntartja ilyen esetekben, ők kihullanak a nagylukú hálón, vagy aláhullanak háló híján.

A hajléktalanokat is kísérti a gondolat, hogy Istent okolják helyzetük miatt, de feltűnő, hogy ők inkább elfogadják helyzetüket, mint mások, és Isten közelébe „húzódnak”. Talán azért, mert ők jobban tudják, mint mi, hogy gyenge a kezünk ahhoz, hogy saját életünket kezünkben tarthassuk, és ha egymásra is bízott bennünket az Isten, nincs meg mindig a kellő szándék és akarat, hogy felelősséget vállaljunk egymásért. Az ő számukra inkább menedék és oltalom az Isten.

Ahhoz, hogy kijussunk e gondolati kelepcéből, jobban előtérbe kell állítani azt, hogy Isten a Szeretet. A szeretet nem bennünk, hanem Istenben születik meg. Isten ezért teremt világot, életet, ajándékképpen. Krisztus is azért lett emberré, mert Isten szeretet bennünket, s nem hagy magunkra eltévelyedésünkben. Megvált. Az ezoterikus vallások soha sem hivatkoznak szeretetre, mert szerintük az ember saját sorsának kovácsa, saját élete felépítője. Mekkora különbség van e között és a Biblia tanítása között, mely szerint az ember Isten szeretetéből született és Isten szeretetében él. S mert a szeretet nem logikus, de határtalan és kifogyhatatlan, ezért Isten szeretetében helye van az önsorsrontóknak, az eltévedteknek, a csetlő-botlóknak és a jóra törekvőknek egyaránt. A kilátástalan sorsú hajléktalanok figyelmeztethetnek bennünket arra, hogy jobban igazodjunk Istenhez, ha meg akarjuk őrizni lelkünk egészségét és életünk belső egységét.

Képesek vagyunk-e megőrizni a lélek belső egységét?

Minden mindennel összefügg. A világ nagyon egyszerű, csak bizonytalanul él, s ha óvatlan, zavarba téved. Ebben a zavarosban lehet világi, evilági életet élni. Csakhogy ez a világi élet elporlik egyszer, ami nem porlik el, az a mögötte lévő kép, amely létrehozta és élte mindeneket. Csak ez az örök. Széttöredező korunkban egyre reménytelenebb ez a felismerés: minden egy! Fontos, hogy ez a felismerés ne csak a halálos ágyon szülessen meg bennünk.

Az ember bizonyos teljességélménnyel születik, s ebben a tér-időben elkezdődik egy küzdelem, amelynek során állandó konfrontációban van a bennünk lévő beavatottság a külvilág ridegségével, mert a külvilág következetesen szét akarja szedni a belső egységet. A feladatunk az, hogy ezt a beavatottságot mindenek ellenére fenntartsuk. Ezért próbatétel az élet.

Életünk miatt felül kell vizsgálni Isten-fogalmunkat. A nyugati és a keleti istenfogalom teljesen eltérő. A nyugati Isten messze van és nagyon hatalmas. A keleti ember viszont úgy fogja fel: az Isten benne van. A keleti ember nem úgy tekint Istenre, mint vetélytársra, nem akar álvilágot építeni, mint a nyugati, hanem méltó akar lenni az Istenhez.

Félő, hogy a nyugati civilizáció a maga önzésébe és önjelöltésébe bele fog bukni. Ki teremthet itt rendet? Mert nem önmagunkért élünk, hanem föláldozzuk életünket valamiért. Ez az élet értelme. Ha nem így történik, akkor baj van. A nyugati embernek ki kell békülnie Istennel, és újra találkoznia kell Krisztussal. Ez ma létkérdés. Ha elmarad, nem leszünk képesek felelősséget vállalni a teremtett világért, amely veszélyben van, a környezetszennyezés és a kielégíthetetlen éhségű, kapzsi gazdagok gazdasági tevékenysége miatt, és nem vállalunk felelősséget egymásért sem, mert az önző embert csak a saját boldogulása érdekli.

Vissza kell állítani azt a középkori gondolkodást, amelyben a megismert és megértett igazság egybeesik a megcselekedett igazsággal. Mára ez kettévált, elvált egymástól. Ma az az igazság, amit annak tartok. Az az érték, ami a javamat szolgálja. Az a rossz, ami utamban áll. Az ilyen helyzetek megmagyarázására születtek az ideológiák. Nem véletlen, hogy a legújabb kor szekularizált világának termékei az ideológiák, amelyek arra vállalkoznak, hogy „megmagyarázzák” a megmagyarázhatatlant, azt, hogy miért nem cselekszik az ember a megismert igazságnak megfelelően, sőt igyekszik elhíttetni, hogy az a jó és hasznos, amit tesz.

A Krisztus-követők sem képesek arra, hogy mindig a megismert igazságnak megfelelően viselkedjenek, cselekedjenek, de ilyenkor gyengeségükre, elégtelenségükre hivatkoznak, nem mint amazok, akik az igazság érvényességét vitatják.

Naponta kell könyörögnünk a teremtő Istenhez, a megváltó Krisztushoz, hogy méltók legyünk arra, hogy a megértés, a megbocsátás és a szeretet szellemében segítői lehessünk embertestvéreinknek abban, hogy közelebb kerüljenek Istenhez.

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

Tárgy-világ

Gondolkodás (szeretet) és tárgyi környezet összefüggéséről

Bakonyi és bácskai nagyapáim emlékének

1956-ban született Budapestén. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének oktatója. Legutóbbi írását 2007. 11. számunkban közöltük.

Régi korok szövegeit olvasva az az érzése a mai embernek, mintha rajtuk keresztül egy másik világba lépne át. Mi lehet ennek az oka? Egyrészt meg kell fontolni, hogy a ránk hagyományozott szövegek a kulturális emlékezet válogató rostáján maradtak fenn, ezért minőséget képviselnek, a minőségi szöveg pedig mindig „másik világra” nyit, mint a hétköznapi társalgás. Másrészt bizonyos értelemben valóban „másik világról” hoznak hírt, mert a miénktől lényegesen különböző világban keletkeztek. De vajon mi volt más az a világ? Mi a forrása az emlékeként fennmaradt szövegek különlegességének? A régi és az új szövegek egyaránt szellemi reflexióból fakadnak, s a gondolkodás eredményét tükrözik. Talán más volt a régiek gondolkodása, mint a miénk?

Most csak egyetlen elemre szeretnék rámutatni, az ember mindennapos tárgyi környezetére, tárgyvilágára, ami rendkívül rejtett, de ugyanilyen rendkívül hatékonyan befolyásolja a gondolkodást és azt a tevékeny viszonyulást, amivel az ember a létezés alapaktusát fogadja és megéli, a szeretetet.

A gondolkodás nem tértől és időtől független szellemi tevékenység. Az ember arról a világról gondolkodik, ami körülveszi, mert az a világ váltja ki gondolkodói reakcióját, amit megpillant. Az előzetesen adott világ alkotja a primer gondolkodni- és szeretnivalót.

Ez a világ persze nem teljesen nyers világ, nem valamiféle gondolat nélküli pőre adottság, amit majd csak a gondolkodás „dolgoz fel”. A *gondolkodnivaló* azért *gondolkodni*-való, mert már mindig gondolatokkal telített való. A gondolkodás soha nem a csupasz létezéssel találkozik, hanem a kultúra közegében megmutatkozával, vagyis olyan entitással, amely már mélyen át van itatva gondolattal, ami nem lenne lehetséges, ha nem lenne maga is Gondolat. A régebbi korokból származó vallási-filozófiai szövegek túlnyomó többsége legalábbis valami ilyesmit állít, amikor a világot rendezett kozmosznak, az istenek működési terepének vagy egyenesen Isten teremtésének mondja. A Biblia a teremtés alapját is sejteti: ez a szeretet.

Ezekből szövegemlékekből egy olyan világ rajzolódik ki, amely nem állt az ember uralma alatt, hanem hatalmas építményként magasodott előtte. Ha öröktől fogva fennállónak gondolták is el,

kozmosznak, mint a görögök, létében és működésében olyan erőket sejtettek, amelyek a pusztá fennállást meghaladó életet és elevenséget kölcsönöztek neki. Ezek voltak az istenek. Az istenek nem feltétlenül voltak örökéletűek, hanem többnyire *születtek*. A születő istenek az öröktől létező kozmosz *dinamikus* aspektusát képviselték, a benne fellépő *eseményt*, az előre nem kiszámítható történést, a véletlenszerűséget, a váratlanságot, sőt a játékosságot és drámaiságot; a létezés mozgalmasságának emberi tapasztalatát tükrözték. Ilyenformán nemcsak a kozmosz emelkedett az ember előtt kétségbevonhatatlan objektivitással, hanem az istenek révén életének megannyi eseménye, történése és epizódja is *kívülről*, kikezdzhetetlen objektivitással érte, beleértve a születést és a halált. Összességében tehát egy léte alapján megrendíthetetlen kozmosz, működésének logikájában pedig uralhatatlan istenvilág vette körül, és alapvető otthonát alkotta. Ha nem is mindig kényelmesen és kellemesen, de magabiztos objektivitása, állandósága és maradandósága folytán otthon érezhette benne magát az ember.

A bibliai isteneszme sem tagadta meg az emberi világtapasztalatnak ezt a szerkezetét. A világ és minden valóság a teremtő Istennek köszönheti létét, ezért a világra tekintő ember ennek az Istennek a rendezett alkotását látja. Ez veszi körül, hordozza és Isten előtti életében fenntartja, tehát otthonául szolgál, ha nem is véglegesen. Létezéséről ilyenformán a teremtő Isten gondoskodik, nem kész eredmények formájában, hanem maradandó alapjainak biztosításával. A teremtés azokat az elemi alapokat aján-dékozza az embernek, amelyekre élete dolgos mindennapjai során támaszkodhat. Saját aktivitása nem fedte és nem feledte el ezeket az alapokat, elsősorban és a leglátványosabb módon megmutatkozó Természetet, és a létezés történéseiben megnyilvánuló isteni tevékenységet, kiváltképpen a kiemelkedő eseményt, a bibliai Kinyilatkoztatást.

Mára mindez alaposan megváltozott. Az ember aktivitása hihetetlenül felfokozódott, és eredményeképpen kiépült egy olyan világ, amely a maga súlyos tárgyi állagával, zajos, üzemszerű funkcionálásával bekeríti az embert, mert beteríti azokat az alapokat, amelyekre épül, elfedi nyomait, melyeket a régebbi kor embere még tisztábban észlelt, mert közelebb volt hozzájuk, és mert vallásában ébren tartotta tapasztalatukat. A távolság nem az alapok visszahúzódásának, Isten eltávolodásának következtében növekedett meg, hanem az ember tevékenysége nyomán, amellyel fel- és kiépítette a maga világát. Saját világunk erőteljes látványa folytán nehezebben észleljük azt, amit korábbi korok gondolkodó embere nagyon valóságosan és elemi módon megtapasztalt: a lét munkáját, a létezők előállítását mint lüktető adódást és mindezt a mozgást magába sűrítő *születést*. A roppant erőt, ami titokzatos-sága ellenére oly magától értődő, hogy alig vehető észre.

A modern tudomány a világ kutatható és rekonstruálható *keletkezéséről* beszél, míg a régiek tapasztalata a dolgok kutatható, de nem rekonstruálható, titokzatos *előállását* észlelte. Az előállítás nem azonos a keletkezéssel. A keletkezést kauzális folyamatnak fogja fel a tudomány, egy olyan ok-okozati sornak, amelynek minden tagja azonos ontológiai értékű, egyik sem fontosabb, mint a másik, és együttesen idézik elő a hatást, a konkrét létezőt. Ezzel szemben a régi elgondolás a lényegi dolgok születéséről tud mint előállásról. Az istenek nem keletkeznek, hanem születnek; az ember nem keletkezik, hanem születik. A keletkezés kauzális aktus, az előzmények immanens-automatikus következménye. A születés titokzatos előállítás, ami nem merül ki abban az oksági sorozatban, aminek eszközszerű közvetítésével végbemegy. Példaképpen vegyük az ember születését. Saját gyermekének megszületését senki sem úgy tekinti, mint közömbös kauzális hatások eredményét. A gyermek nem az így felfogott természetes folyamat terméke. Itt még a modern technika semlegességével operáló ember is megérez valamit, amit nem lehet instrumentálisan leírni és feltárni, csak elmerülni lehet benne álmélni képes és csodálkozni kész eszmélődő gondolkodással. Az újszülött gyermekét megpillantó apa se nem modern, se nem őskori, hanem örök, mert a születés csodájának, ennek az örökké megújuló tapasztalatnak a részese. Az esemény a „természetes vallás” forrásvidéke, az általa kiváltott érzés anonim vallási megrendülés: áhítat. Ez akkor támad bennünk, amikor közelébe kerülünk valaminek, vagy közelünkbe lép valami, ami abszolút mértékben fölébe tornyosul mindannak, amit kezelni és érteni tudunk. Emberi léptékkal kezelhetetlen és érthetetlen lévén mindig is az általunk megítélhető valóságosság határán, de inkább azon túl lebeg, miközben jelenvalósága oly erőteljes, hogy kizár minden kétséget, és elébe vág minden létítéletnek. Ilyen végtelenre nyitó esemény a születés. Benne egy végtelen örök erő jelenik meg, ami életet ad. Erejét nem tompítja, örökkévalóságát nem csorbítja az, hogy halandót ajándékoz a halandónak. A halandóság a fájdalmas és drámai értékesség aranyával vonja be az ajándékot. Értelmes méltányolni, és érdemes megbecsülni. Hiszen mit is várhatna mást a halandó?...

A gyermek a végtelenből érkezik, az apa a végtelennel találkozik; a születés eseményében a szabad ajándékozás kortalan tapasztalata csillan meg, s fénylik is mindaddig, amíg el nem homályosítja az újszülöttel kapcsolatos napi teendőik és az élet mindennapos gondjainak ködös-közömbös folyamatossága. Hogy ez megtörténik-e, milyen mértékben és sebességgel, e tekintetben már a korokra jellemző különböző adottságok hatása jelentkezik. A modernitást megelőző korokban a vallás feladata volt az ilyen jellegű tapasztalatok élesztése, artikulálása, és mindennapi etikai gyakorlattá formálása. Ennek eredményeként az

ember mindig is tudatában maradt annak, hogy minden tevékenysége egy olyan erőterben zajlik, amelynek Ura kegyesen biztosítja ugyan az ember létezését, de teremtő hatalmát és alapfenntartó erejét soha nem adja át. Nem irigységből, hanem az ember végessége miatt.

Nos, itt következik be lényeges változás. Nem mintha a modern ember végtelenné válva fölébe kerekedett volna Istennek. Függőségérzése gyengült meg, s ennek eredményeképpen eltompult a mélységi avagy elemi függés megtapasztalásának képessége. Annak következtében, hogy a modern technika egyetlen hatalmas inkubátorként átveszi a folyamatok ellenőrzését és irányítását, észrevétlenül visszaszorul a tapasztalás spontaneitása, elapad az alapeseményben megmutatkozó erő iránti finom érzékenység. Bár, mint mondtam, az újszülött gyermekét karjába vevő apa örök és elemi tapasztalat eleven hordozóját tartja kezében, e jelentéssel vemhes pillanat tartalmi gazdagsága kellő figyelem és a pillanathoz való állandó emlékező visszatérés — azaz liturgikus megjelenítés — nélkül elenyészik. Az ellenőrzés és kiszámíthatóság amúgy jogos igénye fokozatosan elszegényíti, az időbeni távolság pedig felemészti az eredendően kiszámíthatatlan szabad esemény helyettesíthetetlen egzisztenciális hozadékát. Legföljebb az évenkénti születésnap alkalmával tör felszínre belőle valami, de a mindennapos életvitel és -figyelem számára nem játszik szerepet. Az instrumentálisan garantálható viszonyokra és prognózisra támaszkodó *biztonság*, a *securitas* kiszorítja a tapasztalat pillanatában ajándékozott *certitudót*, a személyes *bizonyosságot* a születés eseményében megnyilatkozó titokzatos erő valóságosságáról és biztató jóindulatáról. A megtapasztalt pillanat szabályozhatatlan fényét-világát, amit odaadó figyelemmel kellene követni, átveszi a biztonságot szavatoló eszközök és módszerek mesterséges és szabályozott világ(ítás)a. A meg-meg-rebberő intim gyertyaláng puszta dekorummá válik a mesterségesen megvilágított teremben, s a születés feltáruló csodájából rendezett, fényes születésnap party lesz.

A modern világ sajátossága, hogy az ember által előállított mesterséges tárgyak hallatlan tömege lepi el. Ez a tárgyi világ különleges, masszív teret képez az ember körül. Egyrészt az a sajátossága, hogy minden ízében az emberről beszél, hiszen emberi tervezés és előállítás, röviden az emberi akarat megnyilvánulása. A maga alkotta tárgyak között élő ember minduntalan önmagával találkozik. Nem tapasztalja meg azt az elemi másságot — a Természet és az Istenség alakzatában —, ami a gondolkodás drámai élesztője és radikális tárgya. Ez nemcsak a gondolkodásra, hanem az emberi létezés másik alapáramára, a szeretetre is bénító hatással van. A tőlem független mással való találkozás nélkül — igazi „tárgy” híján — nem lehetséges valódi gondolkodás és szeretet hordozta létezés. Ez ugyanis úgy formá-

lódik ki, hogy az ember, megismervén a tőle különbözőt, egyben önmaga tudatára ébred, öntudatos lényként pedig nemcsak tárgyilag felismerni és tartalmilag megismerni, hanem szabadon elismerni, azaz szeretni is képes a más. A gondolkodás igazi tárgya nem a létező, még csak nem is a világ, hanem a lét, a létezés alapaktusa, amivel abszolúte nem rendelkezünk, hanem annak abszolút rendelkező hatalmából van minden. A szeretet pedig arra irányul, ami/aki azt adja, ami nélkül nem lennék, nem lennék én, önmagam, eleven személy. A minden eresztékében emberi vonásokat viselő ember alkotta tárgyi világot nem lehet a szó valódi értelmében szeretni. Szeretni csak azt lehet, amiben/akiben felismerem a tőlem független más/másikat mint szabadon elem állót és felém fordulót. Amit én állítok elő, afelé nem fordulhatok szeretettel, annak szeretete nem lehet más, mint öntudatlan, üres és terméketlen nárcizmus. Az ember alkotta tárgyi világ túlszaporodása éppen a létezés kegyelmi alapaktusát fedi el: a nekem adott lét ajándékjellegét és az adódás velem szemben szabad, de nekem szóló gesztusát, ami minden vallási tapasztalat legelemibb és kiapadhatatlan élesztője. Ez a gesztus a legközvetlenebb módon a másik embertől jön, a szeretet elsődleges forrása és tárgya a másik ember, de a rendelkezés és a kezelhetőség illúzióját keltő tárgyi instrumentumok túlsúlyának hatása fokozatosan kiterjed a másik emberre is, az embertársat is instrumentalizálja.

A „humanizmus” névvel illetett szellemi mozgás rejtett, de annál mélyrehatóbb következménye ez az egoista nárcizmus, egy sajátos „kulturális szolipszizmus”, amely előbb a (félreértett) transzcendens Istennel szemben vívta ki önállóságát, majd a (félreértelmezett) természet leigázásában teljesítette ki a benne feszülő hatalmi potenciált. Manapság talán már kevesen szenvednek attól, hogy világunk nyilvános tereiből, a közgondolkodásból, a közösségi létformákból száműzték a transzcendenst (a »szent«-et, a bibliai Istent), mert ennek hatása nem közvetlen és nyilvánvaló. De egyre többen és egyre érzékelhetőbben fognak szenvedni amiatt, hogy az emberi igényekre hivatkozva megtörték és immár az elszabadult igények igájába kényszerítették a természetet. Ennek következményei nyilvánvalóbbak és közvetlenebbek, mint a transzcendencia kiparancsolása az ember gyakorlati életvilágából.

A modern tárgyi világ további sajátossága, hogy nincs benne állandóság, hanem szüntelenül és egyre gyorsabb tempóban változik. Az átlagos mai embert tárgyak ármádiája veszi körül, melyek pillanatnyi léte, átmeneti jelenléte kimerül az időleges használatban, majd kilehelve géplelküket, fölöslegessé válva, holt és néma hordalékként sodródnak, s feltartóztathatatlanul duzzadó áradással fenyegetik a tovarohanó vagy inkább menekülő életet. A folyamatos változásban kavargó tárgyi világ szakadatlan, harsány stimulusként villózik az ember látó és gondolkodási teré-

ben, de illékonyága folytán nincs idő alaposan megnézni, szemügyre-fontolóra venni. Az extenzív és extenzíven változó tárgyvilág robusztus pillanatnyi materialitása ellenére (vagy éppen ezért) elillan az intenzív látás elől, szétesik és elolvad a gondolkodás fókuszában. Nem képez tartós látványt, nem érik gondol(kod)nivalóvá. Minden látványt azonnal felülír a következő vizuális támadás, s az ember védekezésképpen e kavargó sivatag állandó homokviharával szemben hovatovább megtanul vakon látni, nehogy valóban megvakuljon. Nincs olyan hatalmas óriásreklám, amit ne lennének képesek már nem észrevenni...

A régiek szemében kellő mélységben megültek a dolgok. Őket nem rohanta le az a seregnyi tárgy és folyton cserélődő tárgyi környezet, ami minket manapság kényelmünk ígéreteként oly kihívóan igéz/igáz. A mesterséges varázstól mentes hajdani kor emberét a változatlan, a tartós és mindegyre ismerősként visszatérő látvány szelíd varázsa vette körül: az életet adó természeti világ, a falu határa, a szőlődomb, a távolban magasodó hegy. A nemzedékről nemzedékre öröklődő szűkös-szerény tárgyi világ bizalmas közelsége komótos állandóságot sugallt, ráérős méltóságot sugárzott. Az ember közelében élt a tájnak, és a szóltan nyugalom örömét lelte saját tárgyai ismerős szegleteiben, kézhez simuló hajlataiban. A modern ember számára a zsebében lapuló mobiltelefon is idegen és távoli, ha atavisztikus kapaszkodási ösztönből állandóan a markában szorongatja is, vagy mint valami pogány bálványt, amulettet, a modern élet nélkülözhetetlen fétisét hordozza, ami válogatottan ostoba zajjal vagy klasszikusoktól lopott dallamokkal riasztja szolgálai készenlétre bármely pillanatban. Nincs hozzá köze, mert a tárgynak nincs méltósága, beleolvad a használhatóságba, ennek végeztével pedig részvételesen eldobják. Nincs becsülete, csak használati értéke; a kisminkelt ráncatlan műanyag nem sűrít magába időt, mint a paraszti konyha százéves tölgyfaasztala, a felmenőktől örökölt bútor, a simára koptatott kaszanyél. Nagyapám műhelyében érezni lehetett a tárgyakból, szerszámokból szivárgó sűrű időt.

Az egykori parasztembert a természet és a tárgyi világ képében a lassú idő nemes tapasztalata érlelte. Szemét az ismert dolgok látványa töltötte meg, és a látvány leülepedett benne: már nem is az állandó dolgokat látta, hanem az állandó dolgokkal a szemében látott mindent. Ikont látott, mert szemében ikon volt. Ahogy a bibliaolvasó ember be(k)öltözik a bibliai történetekbe, a szent textusba, s abból szemléli és értelmezi életét és az életet, a régi kor embere a látványba is be(k)öltözött, ami konok kitartással keretezte lassan folydogáló mindennapjait. Ez az állandóság tárgyi szerénysége ellenére is roppant gazdagságot rejtett: *otthonnal* ajándékozta meg lakóját.

Ámde tudjuk, az embernek tudatos és nyelvi léte van: nem csak éli az életet, hanem megéli, midőn elmondja, lefesti, meg-

formázza, elmeséli, vizsgálja, kutatja, kérdezi és faggatja — textusba fonja. Hogyan lehet elmondani az állandóságot, a tartósan ugyanazt, a mindennapi otthont? Hogyan beszél el világát a maradandóság kultúrája? Nem is lenne kultúra, ha nem beszélne el, hiszen csak ekkor lesz valóban »világ«.

Sokféleképpen tudja az ember elmondani a világát. Szóban, képen, dallamban. De elmondhatja mindezek nélkül is, egy sajátos, csak az emberre jellemző *viszonzó (ön)közléssel: szeretettel*. Ez nem érzés, hanem tetre kész és hálás ragaszkodás ahhoz, amiről esetleges kényelmetlensége, szűkössége ellenére is tudván tudjuk, hogy nélküle nem lehetséges semmiféle emberi létezés, sem örömteli, sem szenvedő, sem szenvedélyes, sem közömbös. A megtartó állandóság soha nem torzul unalomba, hanem a ragaszkodás éltető érzését táplálja. Ami tartós és állandó, ahhoz a szeretet módján viszonyulunk. Minden egyéb átmeneti használat. Az otthonunkat nem használjuk, hanem megéljük és ragaszkodunk hozzá. Bármit érzünk is iránta — a *szeretetében vagyunk* (gen. obj. és subj. értelmében). Ez a szeretet *létmód*, aktív viszony, cselekvés, dolgos hála. Az egykori parasztember a mindennapi szorgalmas munkálkodásával, a határ művelésével, a föld megszántásával, a vetéssel és az aratással fejezte ki ragaszkodó szeretetét, melyet nemzedékről nemzedékre ismétlődő tettei mondtak ki, beszéltek el. De nem csupán kifejezték, hanem *megvalósították*, mert ebben a nehéz szeretetben fogant az élete. Számára a vetés nem egyszerűen a megélhetésért folytatott küzdelem, az aratás pedig nem az életben maradás biztosítója, hanem az Életnek a megnyilvánulásai, amelyben addig van maradása, amíg az Ég megadja a marasztaló alapokat, biztosítja a maradandóságot, és ezzel az okos remény lehetőségét, ami a megvetés mindennél beszédesebb mozdulatára lendíti a kezét.

A megtartó alapokra a kitartó szeretet válaszol. Ami maradó és marasztaló, az a szeretet logoszával mondatik ki, és a szeretet módján van. A Biblia nyelvén: *Aki maradó és marasztaló, a szeretet Logoszával mondja ki, mert Ő a szeretet.*

AZ ÁEH ELFOGLALÁSA 1956. NOVEMBER 3-ÁN ÉS A KÖZPONTISTÁK ELÍTÉLÉSE 50 ÉVVEL EZELŐTT

Az 56-os forradalomba bekapcsolódott budapesti központista teológusokat 50 évvel ezelőtt ítélte el a Népbíróság. Az akkori résztvevők közül már többen elmondták visszaemlékezéseiket a Vigilia hasábjain. Ezeket a visszaemlékezéseket kívánom, mint a per negyedrendű vádlottja, olyan részletekkel kiegészíteni, melyeket a Népbíróság előtt önvédelemből sikerült elhallgatnunk, és ezért még nem közismertek.

A vallás- és egyházügyi hivatalos központja a kommunizmus idején az Állami Egyházügyi Hivatal volt. Számunkra sokat jelentett ennek a vallás- és lelkiismereti szabadságot eltipró legfelső intézménynek a megszüntetése és titkos irattárának birtokbavétele.

Egybehangzó határozat született erről azon a papi gyűlésen, melyet 1956. október 31-én a Központi Szeminárium dísztermében tartottak. A kivitelezést aztán mi papnövendékek vettük kézbe, készítettük elő és bonyolítottuk le.

Marosfalvy László hatodéves vezetésével néhányan tanácskozársra dugtuk össze fejünket a Kuklay Antal felügyelete alatt álló betegszobában. Laci elképzelése az volt, hogy fegyveres nemzetőrök fedezete mellett menjünk ki a Pasaréti úton lévő ÁEH-ba. Én ezt elleneztem, mondván, hogy mi seminaristák ne kockáztassunk ÁVH-s örökkel egy esetleges fegyveres összetűzést. Majd feltettem a kérdést, hogy mi a célunk a sok egyházi személyt kompromittáló titkos irattárral? Véleményünk egyhangúan az volt, hogy nem akarjuk közprédává tenni.

Kihez fordulhatunk tanácsért? Bánk József egyházjogász professzorunkat kérdeztük meg. Az ő véleménye az volt, hogy van már törvényes kormány, és a hercegprímás szabad, cselekedjünk tehát az ő bevonásával.

November 1-én Marosfalvy Laci, Kovács Gyurka és jómagam mentünk fel a várba, az Úri utcai primási palotába. Lacit fogadta a primás, meghallgatta és azzal bocsájtotta el, hogy várjuk meg intézkedését.

Mindszenty Tildy Zoltán államminiszter révén kapta meg a rendelkezési jogot az ÁEH felett.

Időbe telt, míg Maléter Pál honvédelmi miniszterhelyettes parancsot adhatott a hercegprímást őrző három rétsági katonatisztnak az el-

foglaláshoz szükséges katonai fedezet biztosításához.

A mi kezdeményezésünkre csak november 3-án reggel jött telefonértesítés a primás titkárától a szemináriumba, hogy menjünk a Bazilikához. Ott Marosfalvy, Kuklay és jómagam felszálltunk egy katonai terepjáróra, amelyen a titkár és a három tiszt már vártak bennünket.

Az ÁEH épületéhez érve a kertben fegyveres egyetemista nemzetőrökkel találkoztunk, akiket a teológiáról mint civil hallgatókat jól ismertünk, s akik titokban jezsuiták voltak. Marosfalvy (titokban szintén jezsuita) őket is mozgósította arra az esetre, ha a primás felé elindított kezdeményezés leállna.

Miután a primás titkára az épületet hivatalosan átvette, a fegyveres nemzetőrök jelenléte feleslegessé vált. A titkár pedig a tisztekkel és a titkos irattár egy kis részével hamarosan távozott. Hárman maradtunk hátra: Marosfalvy, Kuklay és én.

Miközben vártunk egy teherautóra, hogy a többi iratot is el tudjuk szállítani, feltettem a kérdést, hogy mi értelme van az iratok elszállításának, ha a kormány az épületet már Mindszenty rendelkezésére bocsájtotta? Hiszen az iratokat a legbiztosabban itt lehet megőrizni, ahol vannak.

A délután folyamán hallottuk a rádióban, hogy szovjet tankok özönlének be Nyíregyháza felől az országra. Biztatásomra Marosfalvy felment a várba és elintézte a primásnál, hogy az épület és az iratok őrzését az újpesti nemzetőrök vegyék át. Aztán pedig Vénusz Gyula kispaptársunk által szerzett teherautón vacsorára visszaértünk a szemináriumba, ahol érdeklődéssel hallgattuk meg Mindszenty rádióbeszédét.

Ezzel párhuzamosan a primás úgy rendelkezett, hogy Tabódy István papnövendék (volt katonatiszt, akit a primás már régről ismert) vonuljon ki másnap 10 kispappal az ÁEH épületébe, biztosítsa az ott lévő iratok őrzését, s gondoskodjék arról, hogy más szervezet azt elfoglalni, illetve lefoglalni ne tudja. Erre viszont a november 4-i szovjet támadás miatt már nem kerülhetett sor.

A bíróság már a tárgyalás folyamán, még karácsony előtt 12 központistát helyezett szabadlábra, és a 15 teológus közül csak hárman kaptak súlyosabb börtönbüntetést, a többiek pedig nem többet, mint másfél évet. Ez Prof. Didymus Beaufort ferences szerzetesnek köszönhető, aki a hollandiai nijmegeni katolikus

egyetemen a nemzetközi jog professzora, a holland felsőház tagja és Hollandia kiküldöttje volt az ENSZ általános közgyűlésein. Ilyen minőségében közbenjárt a mi ügyünkben az akkori magyar ENSZ kiküldöttnél. Mindezt szüleim, akik 1956-ban Hollandiába menekültek, hátrahagyott levelezéséből tudom, akik érthető aggodással összekötetéseket kerestek, hogy segíteni tudjanak rajtunk.

Annak ellenére, hogy enyhe ítéletet kaptam, a további 18 évben állandóan éreztem az újjáélesztett ÁEH elnyomó súlyát, amikor mint pap és teológus a törvényes kereteken belül igyekeztem a vallási élet megújításán dolgozni Magyarországon.

Visszont 32 éve már Hollandiában élek, de nagy örömmel tölt el, hogy szülőházamban ma már a vallás- és lelkiismereti szabadság birtokában nemcsak szabadon lehet gondolkozni, hanem lehet szabadon beszélni, írni és élni is.

Visszaemlékezésemmel azoknak a központistáknak járó elismerést kívánom elősegíteni, akik 1956-ban körülbéreltől elkészítő munkájukkal és rugalmas találékonyságukkal vettek részt az ÁEH elfoglalásában, s akik minderről hosszú időn keresztül kénytelenek voltak hallgatni.

VIGH SZABOLCS

HÁNYATTATÁSOK EGY HISTORIA DOMUS MIATT?

„A Gondolatrendőrség így is, úgy is egyformán bánik velem. Elkövette — s elkövette akkor is, ha sohasem vetette volna tollával papírra — a főbűnt, amely minden más bűnt magába foglal. A gondolatbűnnek nevezett bűnt.”

(George Orwell: 1984)

Bay László egyházügyi előadó hivatali ideje alatt „folyt a Vajk [Gyula] elleni hajsza, aki a *Historia Domusban* megírta az oroszok garázdálkodását, öt három évre minden papi munkától eltiltották, de két év múlva ők maguk visszaengedték”¹ — olvashatjuk Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök önéletírásában.

Megdöbbenő ez, hiszen a *Historia Domus* — műfaji sajátosságai szerint — nem nyilvános irat: egyfajta napló, az egyházközség történetének, mindennapjainak és az azt befolyásoló külső tényezőknek megörökítése a pap által, melyet szerzője alapvetően önmaga és hivatali utódai számára készít. A kötet vezetése az egyházi előírások alapján történt; meglétét hivatalosan az esperes, a főesperes és a megyéspüspásztor

ellenőrizhette — ez azonban a szignáláson túlmutató tartalmi vizsgálatra már többnyire nem terjedt ki. Más csak a plébános engedélyével olvashatta a szöveget. Mindenképp szűk tehát az a nyilvánosság, amely megismerheti a *Historia Domus* vezető személy gondolatait. Ekképpen Vajk Gyula meghurcolása már-már az orwelli *mindcrime* („gondolatbűn”) megtorlásának kategóriájába sorolható, és a diktatúra elnyomásának mélységeibe enged bepillantást.

Ez annak ellenére így van, hogy az újabb kutatások fényében a történet tömör főpásztori összegzését már nagy mértékben árnyalni és pontosítani tudjuk, és a hatalom birtokosainak motivációi is feltérképezhetővé váltak.

A történetek

1961. február 6-ról 7-re virradó éjszaka nagyarányú offenzívát hajtott végre az államgépezet az egyház ellen. Egyszerre, egy időben történt országszerte körülbelül 800 lakásban házkutatás; mintegy 100 papot és szerzetest tartóztattak le.² Shvoy Lajos idézett visszaemlékezései szerint a székesfehérvári egyházmegye 13 papja ellen foganatosított ekkor a hatalom valamiféle intézkedést.³ Közéjük tartozott Vajk Gyula bodajki plébános is, aki — paradox módon — erről csak később értesült. A kérdéses éjszakát ugyanis a székesfehérvári püspökségen töltötte, csak másnap délelőtt káplánja telefonhívása révén kapott hírt az otthonában történekről.⁴

Bodajkon távollétében éjjel 11 órától reggel 4-ig tartott a házkutatás, amit Kovács Zoltán főhadnagy vezetett, és Cs. Balázs János, Varga Ferenc főhadnagyk, valamint Jávor Ferenc törzsőrmester végzett. A plébánost csak tapasztalatlan káplánja, az újsímes Réczés András képviselhette az eljárás során, melynek hivatalos tanúi a jegyzőkönyv szerint Gál Imre, Kővári Kálmán, Farkas Béla voltak — valamennyien párttagok.⁵ A hosszú és alapos házkutatás során lefoglalt „gyanús” tételek száma 46 volt. Közülük egy táskairógép, hitbuzgalmi könyvek (például egy egész Tóth Tihamér-sorozat), képeslapok, levelek, levelezőlapok és táviratok, fényképek, újságvivágások, kéziratok, névsorok, csomagolópapírok — a feladó címével —; továbbá 1951–59 közti hitéleti jelentések, melyeket egyházmegyei vagyonőri feladatra miatt vett magához tanulmányozásra Vajk Gyula. Elkobozták továbbá 1955-ös határidőnaplóját és 13. tételszám alatt „*Napló, 1 db, nagyméretű*” leírással az egyházközség *Historia Domus*át is. Ez utóbbit, mint különlegesen értékes fogást Storcz László főhadnagy 1961. március 13-án a következőképp ismertette feletteseivel: „*A házkutatás során megla-*

láltuk az általa vezetett évkönyvet, mely 1909-től van vezetve és Vajk 1942-től írta bele megjegyzéseit. A felszabadulás után élesen bírálta a párt és kormány intézkedéseit, melyek az egyház ellen irányultak. Igen fájó pontként hatott rá az iskolák államosítása, a hitoktatás korlátozása és általában a hitélet csökkenése. Izgató és rendszerellenes kijelentéseket írt az alkotmányról, a választásokról és más fontosabb politikai eseményekről. Vajknak ezek a megjegyzései kimerítik az izgatás büntetett és a könyv dokumentumot is képez, mert azt saját kezűleg írta.”⁶

Vajk Gyula személye és az állambiztonság

Azt, hogy a bodajki plébániát 1942-től adminisztrátorként, 1945-től plébánosként vezető Vajk Gyula a hatalom látókörébe került, nem csodálhatjuk. A kegyhelyet működése alatt nagymértékben modernizálta és fejlesztette — a háborús nehézségek ellenére is. A Boldogasszony Évében, 1948 szeptemberében a hagyományos búcsút a már célkeresztbe került Mindszenty József prímás vezette itt, aki erre később úgy emlékezett, hogy ez volt az utolsó előtti Mária-kongresszus, melyen letartóztatása előtt részt vett, 28.000 hívő jelenlétében.⁷ Vajk Gyula 1945-től helyettes esperes és kerületi tanfelügyelő volt, 1948-ban — 40 esztendőskorában — esperesi címet kapott. 1952-ben címzetes préposti méltósággal jutalmazta püspöke, később különösen bizalmas feladatot bízott rá: egyházmegyei vagyonőrre nevezte ki, azaz azon problémás esetek kivizsgálását bízta rá — és egy társára —, melyekben az egyházközségek vagyongazdálkodásával, könyvelésével kapcsolatban merültek fel kétségek vagy nehézségek. A vizsgálatok eredményeiről csak szóban, közvetlenül a főpásztornak kellett jelentést tennie.⁸

Személye az 1948-as bodajki búcsú után került az állami szervek látókörébe. Valószínűleg a hatalom itt is meg akarta zavarni adminisztratív eszközökkel Mindszenty József prímás szereplését — néhány hónappal korábban Celledömlökön megtették⁹ —, ezért a plébános javaslatára az érsek már egy nappal az ünnepségek előtt, rangrejtve megérkezett Bodajkra. Ez keresztülhúzta a párt számításait. Nem csodálhatjuk, hogy bosszúból az 1949. évi búcsút már minden eszközzel igyekeztek ellehetetleníteni és megzavarni: motorversenyt, térzenét és utcai mulatságokat szerveztek az áhítatok idejére, egykorú információik szerint mintegy 30.000 forintos költséggel. 1950-ben sajtóhadjárat indult a pap ellen, 1951-ben megvonták kongruáját, 1952-ben a kegyhelyet kifigurázó könyvecske jelent meg, melyet országsszerte terjesztettek.

1955-ben előbb a rendőrség zaklatta, majd mondvacsinált okokból az Állami Egyházügyi Hivatal arra kényszerítette Shvoy Lajos püspököt, hogy fossza meg esperesi címétől. A püspök tapintatosan járt el: előbb csak felfüggesztette az esperesi teendők gyakorlása alól, majd rábízta azokat a szomszédos kerület vezetőjére — címét azonban nem vette el. A püspök vélhetően úgy látta, hogy az adott viszonyok közt több ellenszegülésre nincs lehetősége. Vajk Gyulát 1957. március 11-én preventív őrizetbe vették, három hét raboskodás után szabadult. Az év nyarán az ÁEH öt és két paptársát el kívánta távolíttatni beosztásából. A püspök ez ellen óvást emelt, melyre választ nem kapott, de mindhármukat hagyták tovább működni. Vajk Gyula úgy fogta fel a helyzetet, hogy ettől kezdve „önmagát helyettesítette”.¹⁰

Az állambiztonság 1960-ban vonta személyét operatív ellenőrzés alá,¹¹ alaposabb feldolgozására személyi dossziét csak az 1961-es házkutatás után nyitottak rá.¹² Hadfaludi Ernő párttitkártól, Rózsa György tanácselnöktől és Kővári Kálmán tanácsitkártól származó információk segítségével két tiszt — Storc László és Karasi Márton százados — környezettanulmányt készített róla,¹³ melyet a hálózati értesülésekkel árnyaltak. Egy „Farkas Gábor” fedőnevű civil ügynök a rendszerrel ellenséges községi civil kapcsolataira hívta fel a figyelmet,¹⁴ három papügynök jelentései alapján pedig jellemét térképezték fel. Közülük „Fekete Tamás” és „Kárpáthy Zoltán” ügynökök jelentései alapvetően tényyszerűek, míg „Aspiráns” szövegeit áthatja a Vajk Gyula iránt érzett ellenszenvé. „Fekete” roppant értelmesnek és tárgyilagosnak mutatja Vajk Gyulát, aki a békepapokkal is szót tud érteni, de alapvetően hiú.¹⁵ „Kárpáthy” jelentéseiből figyelnek fel az állambiztonságiak külföldre vezető rokoni kapcsolataira, talán ez vezetett a házkutatáshoz is.¹⁶ „Aspiráns” egy stréber, nagyzó és fecsegésre hajlamos karriérista képét rajzolja meg, aki céljai érdekében roppant erőszakosan képes fellépni, és szereplési mániában szenved.¹⁷ Érdekes eleme az ügynökjelentéseknek, hogy — bár határozottan cáfolva — megőrzik azt a kortársi vélekedést, hogy a préposti méltóságjelvényeit szívesen viselő plébános valójában titokban felszentelt püspök. Ez a feltételezés — a külsőségeken túl — azért alakulhatott ki, mert Vajk Gyula préposti beiktatására nem hívta meg a közmisem békepap irodaigazgatót, a vele egyszerre — az ÁEH nyomására — préposti címmel kitüntetett Tökölyi Istvánt, aki bosszúból terjesztette ezt a hírt.¹⁸ Az pedig már stílári különlegesség, hogy az állambiztonsági források ennek kap-

csán a „kriptokommunista” kifejezés mintájára, ám azt eltorzítva „kripton püspök”-séget emlegetnek...¹⁹

Vajk Gyula jellemének az árnyoldalaival már korábban is számolt az állambiztonság. Épp karriervágyára építve tervezték ügynöki beszervezését, miként arról Storcz László főhadnagy tudósít: „1955-ben beszerzési céllal foglalkoztak vele és egy alkalommal meg is kísérelték beszervezését, de mivel nagyfokú fanatizmust láttak nála, a beszerzésre nem tértek rá.”²⁰ Valószínűleg ez az az alkalom volt, melyre Vajk Gyula így emlékezett vissza: „Szeptember 11-én vacsora közben cseppetnek. (...) Juhász Sándor BM főhadnagy igazolta magát és szeptember 12-én délután 2 órára szóló idézést nyújtott át a székesfehérvári BM központba. A nevezett főhadnagy az idézési időben a jelzett kapunál és ajtóban várt. Megkezdődött a lélektani előkészület... Emeletrre föl, emeletről le, alagsor... Közben segélykérés, nyöszörgés, zokogás, a folyosón itt-ott véres töcsa. Végül is bevezet egy nagyon elegáns szobába. Ott várt Szikra [György] őrnagy, Tamás Győző (?) társaságában. Előbbi a székesfehérvári ÁVÓ főnöke. Megkezdődött a „beszélgetés”, kihallgatás... Volt itt kimondhatatlan durvaság, ocsmány, trágár káromló szavakkal fűszerezve, a Püspök atya legyalázása, kicsúfolása, hízélgés, hogy engem annyira értékelnek... A püspökségtől kezdve a legkülönfélébb ígéretek. Tettek elem egyházmegyes papjaink „saját kezűleg írt” önvallomásaiból frást, szörnyűbbnél szörnyűbb beismerésekkel. Meggyőződésem: ezek mind hamisítványok (...).”²¹

Vélhetően csalódot keltő viselkedése áll 1957 márciusi preventív őrizetbe vételének hátterében is, hiszen 1956 lángoló napjaiban kifejezetten tartózkodóan viselkedett. Fogsága három hétig tartott. Ezalatt többször megalázták, de hivatalos keretek között ki sem hallgatták.²² Szabadulása azonban ismét kellemetlenségeket tartogatott a karhatalmistáknak, amiről Vajk Gyula így emlékezett meg: „Páthy [Antal] gondnok úr bizalmasan közölte: Juhász Sándor bizalmasan, a szeminárium könyvtárában megkérte ám tőle a »váltságdíjat«. Hiába, ezek voltak ők! De ebből is bizonyalom lett. Úgy látszik, osztoztak. Ekkor kapott vérszemet egy társuk, nevét elfelejtettem, de tudom, hogy leányfalui születésű volt. (...) Meg akart zsarolni: ha nem adok bizonyos összeget neki, ismét börtönbe juttat. Bírósági ügy lett belőle följelentésem alapján. Elítélték. A tárgyalás Budapesten, a Fő utcában, a katonai bíróságon volt. (...) Az ÁVÓ mind ezért nagyon megnehezelt rám.”²³

A vizsgálat és buktatói

A történelem ismételte önmagát: Vajk Gyula az 1961-es házkutatást követő vizsgálatok során is

olyan ellenfél volt az állambiztonságiak számára, aki kellemetlenségeket okozott.

A februári házkutatás után hivatalos lépés csak sokára történt. A háttérben persze megkezdődött a lefoglalt íráskor elemzése, azokból a terhelő adatok kigyűjtése. Az eredetileg lefoglalt 46 tételből mindössze 4 maradt fenn a rostán, melyet személyére nézve továbbra is kompromittálóan tartottak.²⁴ A már említett személyi dosszié nyitása is annak a jele, hogy az államvédelem készült a kihallgatásra, igyekezett ismét feltérképezni ellenfelét. Karaszi Márton és Buczkó Imre állambiztonsági tisztek több alkalommal „tisztelgő látogatást” tettek a bodajki plébánián, ami az információszerzésen túl Vajk Gyula idegeinek fásasztására is jó eszköznek látszott.²⁵ Mindezek ellenére ügynökjelentések szerint a plébános még 1961 májusban is úgy vélekedett, hogy különösebb baja nem származhat a házkutatásból.²⁶

A július 5-én elkészített kihallgatási tervet követve — az ekkorra már századosi rangot szerző — Storcz László július 7-én hallgatta ki a papot. Utólag ez is csak tapogatózásnak tekinthető, de ekkor már külön kérdésként szerepelt a Historia Domus mibenléte. A rövid, kétoldalas jegyzőkönyv szinte tökéletes definícióként rögzíti Vajk Gyula válaszát: „...az egyházközség eseményeivel kapcsolatos feljegyzéseket tartalmazza. Az egyházmegyei dekréták (zsinati határozati törvények) írják elő annak pontos és lelkiismeretes végét. Célja az, hogy az egyházközség belső és külső életének eseményei legyenek megörökítve. A plébánosnak kell vezetni, mászhoz nem tartozik a Historia Domus.”²⁷

Három nappal az első kihallgatás után Storcz és Karaszi intézkedési tervet készített Vajk további ellenőrzésére. Ennek értelmében ismét foglalkoztatták a róla korábban is jelentő hálózati személyeket, és levéllelőrzést vezettek be.²⁸ Ugyanők az aláírói a kihallgatásról július 12-én készült — a jegyzőkönyvet bőségesen felülmúló terjedelmű — jelentésnek, melyben a Historia Domus kapcsán a vallatótiszttel ismerteti Vajk fenti válaszát, majd megjegyzi: „részleteket tőle nem kérdeztem a tartalmáról, de Vajk következtetett arra, hogy vannak olyan részek, melyek kompromittálók rá, mert ellenséges hangnemben írta megjegyzéseit.” A kihallgatott ugyanis igyekezett az iskolák államosításával kapcsolatos, a naplóban igencsak határozott véleményének meghaladottságát hangsúlyozni.²⁹ A kihallgatók Vajkot őszintének tekintették; műveltségét, püspökségre való bejáratos voltát és jó papi kapcsolatait hangsúlyozták. „A fentiek alapján nevezett alkalmasnak tartom arra, hogy személyével beszerzési céllal foglalkozzunk” — szól az összegzés.³⁰

Két nappal később, július 14-én 20 oldalas összefoglaló jelentést született az ügyről. A szöveget — bár megfogalmazása végig egyes szám első személyű — Karaszi, Storcz, valamint felettesük, Buczkó Imre őrnagy, osztályvezető írták alá. Ebben a Historia Domus elsősorban Vajk Gyula rendszerellenes beállítottságának bizonyítékeként szerepel. „Vajknak ezek a megjegyzései kimerítik az igazítás büntetett...” — értékeli a szerzők, de a jelentést olvasó — sajnálatosan kiolvashatatlan kézjegyű — felettes a lapszélére firkantja az ezzel kapcsolatos kulcskérdést: „Kinnek mutatta meg?” A jelentés szövege a későbbiekben 11 gépelt oldalon keresztül idézi a Historia Domust, 1946-tól kezdődően csokorba szedve Vajk Gyula

- pártellenes kirohanásait,
- kormányt és alkotmányt kritizáló megnyilvánulásait,
- a választásokkal kapcsolatos kijelentéseit,
- az ifjúság megszervezésére és nevelésére vonatkozó megfontolásait,
- az iskolák államosításához kötődő „ellenesleges feljegyzéseit”,
- egyházi személyek letartóztatásáról szóló híradásait,
- békepapság elleni kifakadásait,
- a szerzetesrendek feloszlásával kapcsolatos feljegyzéseit,
- a TSZ-esítéssel kapcsolatos ellenérzéseit,
- 1956 októberéről szóló sorait,
- és a kegyhelyet ért támadások rögzítését.

A jelentést olvasó felettes elégedetlen volt a sok idézettel, hosszúnak és nem kellően jellemzőnek minősítette őket, hiányolta a jelentésből azok összefüggéseit, az értékelést.³¹ A tizenegy témakör ismeretében hangsúlyoznunk kell, hogy Vajk Gyulát közvetlenül szovjetellenességgel, az oroszok garázdálkodásainak megőrkítésével ekkor még nem vádolták. Természetesen mind a párt, mint a választás, mind 1956 táján megemlítette az idegen fegyveres erőt, ezt pedig a lapszálon a jelentést olvasó felettes gyakran meg is jelölte.

A jelentés végén szereplő megjegyzés mutatja az állambiztonság elbizonytalanodását, az előttük álló lehetőségek variabilitását. „Megjegyezni kívánom, hogy Vajk dokumentumaink szerint, összes anyagaink szerint reakciós, a Vatikánnak hű embere. Reakciósága mellett nagy szerepet játszik a karrierista, törtető magatartása. Hosszú időt töltött az egyházmegyében. Egyik legjobb ismerője az összes papoknak. Az mellett [sic!], hogy a püspöknek hű szolgája, sokkal nagyobb benne a karrierizmus és saját maga szeretete. Ezt is figyelembe kell venni személye megítélésénél. Most tervezzük ügynöki beszervezését. Kora még nem akadály, hogy ügynöki

munkát végezzen. Lehetőségei és ismeretei is alkalmassá teszik az ügynöki munkára. Beszervezését abban az esetben lehet végrehajtani, ha saját személyére, paptársaira, különösen vezető egyházi személyekre őszinte terhelő vallomást tesz. Rendszerünknek ellensége, de olyan adatokkal, melyek azt bizonyítanák, hogy hírszerzést folytat, vagy komolyabb illegációban [sic!] venne részt, nem rendelkezünk. A Historia Domusba leírt igazításaiért is csak nehezen tudnánk esetleg bíróság elé állítani. Amennyiben nem lesz őszinte, a vele kapcsolatos anyagokat a II/5 osztályon keresztül az ÁEH. vezetőjének eljuttatjuk, és javaslatot teszünk a papi pályáról való elbocsátására.”³²

A következő kihallgatások tétje tehát az állambiztonság számára nem magának az ügynek a felgöngyöltése volt, hanem annak felderítése, hogy Vajk Gyula beszervezhető-e; valamint megfélemlítése és megtörése, hogy erre hajlandóságot mutasson. Erről természetesen az érintett mit sem tudott. Visszaemlékezései azonban olyan részleteket őriztek meg az ezután történetekről, melyek csak ennek fényében nyernek értelmet — és melyekről az állambiztonsági források mélyen hallgatnak. Például arról a pszichológiai előkészítésről, mely az augusztus 1-jei — augusztus 2-án is folytatódó — kihallgatását megelőzte. Előző este váratlanul megjelent Karaszi Márton és Buczkó Imre Bodajkon, és azt hangsúlyozva, hogy ez nem letartóztatás, Budapestre invitálták. A kocsiban más irányba ment, az ezt firtató kérdéseire választ nem kapott az elhurcolt pap. Dunaújvárosba vitték, ahol az éjszakát fogdában töltötte egy facipiccsen. A kihallgatás nem a jegyzőkönyv által tükrözött szűkszavú kérdés-felelet ütemében zajlott, hanem Karaszi Márton üvöltözésével és fenyegetőzésével kezdődött.³³ A beszerzés előkészítését szolgálta az is, hogy a kihallgatás keretében megírták vele több egyházmegyes pap jellemrajzát.³⁴ A Historia Domus természetesen e két napon is szóba került. Elsősorban pártállására, kommunista párt-hoz való viszonyára és az ifjúsági szervezetek körüli tevékenységére vonatkozó válaszait vetették egybe a bejegyzésekkel. Tisztázni kellett a kötet mibenlétét is.³⁵

A tortúra augusztus 14-én székesfehérvári kihallgatással folytatódott. Ekkor a kérdések szinte csak a Historia Domusban foglalt „államellenes kirohanásaira” koncentráltak. A procedura alatt érezhetően és érthetően megrettent Vajk Gyula magát menteni próbálta: elismerte, hogy elítéltek éltek benne, melyeknek éles kritikai megjegyzéseivel hangot adott. Ugyanakkor hangsúlyozta álláspontjának a szövegek keletkezése óta történt megváltozását, felhívta a

figyelmet hangnemének tompulására, kifejezte elismerését a szocialista államrendben elért társadalmi és gazdasági eredmények iránt, és kijelentette: ráébredt, hogy azok csak forradalmi úton voltak elérhetőek. Elismerte, hogy papvoltából és idealista alapbeállítottságából fakadóan tagadhatatlanul „megmaradt bennem az ateista életszemlélettel kapcsolatban [egyfajta] fájó érzés”. Felidézte továbbá az 1945 utáni évek közbeszédjének éles egyházellenességét, ami befolyásolta az ő hangnemét is, és ami miatt — akkor — nem hitt a kommunizmus és az egyház békes egymás mellett élésében. A kihallgató tiszt még mélyebbre ásott a szövegben. Az eljárás során először 1944-es idézetek kerültek elő, ezek értelmezésére szólította fel a papot, és második világháború alatti ellenségképét firtatta. Vajk Gyula nem tagadta, hogy az orosz hadsereget akkor annak tekintette.³⁶

Ügye 1961. augusztus 19-én a Fejérmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályától átkerült a Vizsgálati Alosztályhoz. Korecz Tibor százados, alosztályvezető terheltként való felelősségre vonásáról hozott határozatot „izgatás büntett elkövetése” miatt, kizárólag a Historia Domus „népi demokratikus államrend, annak intézményei ellen gyűlöletre keltő” bejegyzései miatt. Vajk Gyula elismerte bűnösségét, és kérte védő kirendelését.³⁷ Terheltként, e napon történt kihallgatásakor természetesen a Historia Domus volt a fő téma. Vajk nem tagadta a kijelentéseit, de ismét megjegyezte: „ahogy az egyházzal az államközi kapcsolatok kezdtek normalizálódni, úgy az én kirohanásaim is tompultak”. Hangsúlyozta, azt is, hogy a kötet vezetésének egyetlen célja az, hogy megörökítse az eseményeket, ahogy ő látta. A jegyzőkönyv rögzítette ismét, hogy a naplóról Vajk Gyula nem beszélt senkinek, hogy abba jogszerűen csak a püspök, a főesperes és az esperes tekinthetett bele rajta kívül, de azok is csak meglétét ellenőrizték. A kihallgatást vezető százados kitért a könyv tárolásának körülményeire — de mivel a plébános elzárt fiókban tartotta azt, nem férhetett hozzá más.³⁸ A vád gyenge lábakon állt.

Az ősz folyamán történekről ismét csak Vajk Gyula visszaemlékezéseiből értesülhetünk. Egy szeptember végi napon Juhász Sándor főhadnagy Fehérvárra kísérté, az úgynevezett Szabó-palotába, ahol Karaszi Márton egyértelmű helyzetet teremtve arról beszélt, hogy ez a találkozásuk lesz az utolsó. Ha ez is eredménytelenül zárul, akkor bűnveti eljárást indítanak ellene, és igen súlyos ítéletet várhat. A százados stílusa sem volt úri:

„— Prépost úr, vegye tudomásul, kurvapecér papokból éppen elégünk van!” — mondta. A további-

akra így emlékezett a plébános: „Ígért nekem rangos lehetőségeket, alkalomadtán hivatalos gépkocsit is. Írjam alá az őket szolgáló hivatalos nyilatkozatot.

— Erről a kérdésről nem tárgyalok, semmit alá nem írok.”

Karaszi Márton számára teljes kudarc volt Vajk Gyula beszervezhetetlensége. Indulatain nem tudott úrrá lenni, káromkodott, rátámadott Vajkra.

„Kitört belőle a vadállat. Ordított. Megisméltődött a dunaujúvárosi eset. (...)

— Vegye tudomásul, vádat emelünk ellene, mégpedig olyat, amilyent mi akarunk. Nekünk két tanúnk mindenkor, mindenre van. Aláírja, vagy nem? — A tárgyalóteremben döbbenetes csend, meghökentek, szinte kétségbeesett figyelem... Éreztek, hogy Karaszi »borzalmasan« elszólta magát. Ezt maga is érezhette, mert vérvörös lett. Minden szem rám szegeződött, mit is felelek. És én éreztem, hogy a »Szentlélek galamb képében« szívemre szállt, ajkaimra adta üzenetét.

— Uraim! — mondtam csodálatos lelki nyugalommal — (...) ennek az országnak mintegy 80%-a teljesen tisztában van azzal, hogy minden politikai ítélet hamis tanúvallomásokon alapszik. Én azonban azt hittem, hogy az urak ezt a végletekig tagadják. Íme, most Karaszi úr hivatalosan is elismerte.

Karaszi ekkor ismét elkapta az orromat, csak ezt ordította:

— Bámulatos, az esze mindezek után még úgy vág, mint a borotva!

Még ennyit mondtam:

— Az egykori magas rangú kivégzettek jelen rehabilitálása is engem igazol.

(...) Valaki felugrott:

— A kihallgatás befejeződött, Vajk urat vezessék el.”³⁹ — Este szabadon engedték.

Harminc év távlatából Vajk Gyulát megemcsalta az emlékezete, beszámolója ezen részének azonban mindenképpen hitelt kell adnunk, hiszen mind a később vele történtek, mind egy állambiztonsági forrás szövegezése arra utal, hogy az őszi találkozó kényelmetlen emlék volt a másik fél számára is. 1961 decemberében „Aspiráns” ügynök arról tett jelentést, hogy Shvoy Lajos püspök — szűk papi körben — miként mesélte tovább a Vajk Gyula beszámolója alapján megkönyvékezésének széles eszköztárát. A papok többsége egyébként nem hitte el, hogy püspökséget ígértek neki. Az ügynökjelentést épp Karaszi Márton értékelte, és szinte mosakodva próbálta tartalmát cáfolni, csak az első kihallgatásról téve említést: „Vajk Gyulát Dunaujúvárosba vittük és ott hallgattuk ki. Célunk az volt, hogy beszervezzük. A kihallgatás során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Vajk megátal-

kodott ellensége rendszerünknek és szó sem lehet arról, hogy szervezzük. A szervezés gondolatát, tényleg fel sem tettük. Kihallgattuk őt, majd szabadon bocsátottuk.”⁴⁰

Vajk Gyula — ismét saját beszámolója szerint — 1961. október 11-én este idézést kapott másnap reggelre Budapestre, a Katonapolitikai Ügyészségre. A szokott pszichológiai előkészítés után az utolsó kihallgatásáról faggatták. Majd közölték vele: a BM megszünteti ellene az eljárást. Őt példányban kellett erről az előre elkészített jegyzőkönyvet aláírnia, de ő egyet sem kapott kézhez belőle. Mivel az egyik címzettje az Állami Egyházi Hivatal volt, sejtette, hogy nem úszta meg teljesen a dolgot, a rendszer adminisztratív eszközökkel bosszút fog állni rajta.⁴¹ Így is történt.

Személyi következmények

Egy retrospektív állambiztonsági forrás lakonikus tömörséggel így fogalmaz: „1961. október 24-én az eljárást ellene megszüntették, egyúttal fegyelmet kezdeményeztek ellene.” A szöveg ezt pontatlanul 1961 októberére teszi.⁴² A pontos kronológia megállapítását megnehezíti, hogy a rendszer ódzkodott a jogtalan eljárás bármilyen részletét is közvetlenül írásba adni. Shvoy Lajos megyés püspököt az Állami Egyházi Hivatal egyik tisztségviselője — valószínűleg elnöke, Prantner József — tárgyaláson utasította a teendőkről. A püspöki levéltárban azonban fennmaradt az a cédula, melyre a püspök leróta az elhangzottak lényegét. A következők olvashatóak benne: „Vajk Gyula. 1945 — az oroszok megszállták az országot és az egyházat, a papokat 2–3 éven belül kiírtják. Bántó, durva hangon írt az állami vezetőkről és a mai rendszerről. 1948-ban az iskolák államosításakor újabb kirohanást tett. A helyi állami és pártvezetőket hiénáknak nevezte. 1949-be az alkotmánnyal szemben kirohant, minden paragrafusa árusítás és hazugság, mint a népi demokrácia maga. A Historia Domus mind az ő kézírata. Az elnök szerint 3 évi felfüggesztés, plébánia kijelölendő, ahol tartózkodhat. Préposti cím visszavonandó. 3 évi viselkedése dönti el a további sorsát.”⁴³

Az események csak a következő lépésből dathatók: a püspök 1962. február 3-án távirattal kérte magához megtámadott papját és a kerület esperesét.⁴⁴ Ismét igyekezett az ÁEH szándékainak csak töredékét valóra váltani. A Bodajkról való kitiltás ellen nem tudott fellépni, de a plébániától nem fosztotta hivatalosan meg Vajk Gyulát, így fizetését élvezhette. Erre szüksége is volt, hiszen a polgári állás betöltésétől is eltiltották — szóban. A püspök préposti címét sem vette el, és kényszer tartózkodási helyet sem je-

lölt meg számára. Vajk szülőfalujába, Hegykőre kívánt visszavonulni, melyhez szükséges határsávigengedélyt az ÁEH révén villámgyorsan megszerezte a püspöki aula. Korábban évekig nem kapott beutazási engedélyt a területre...⁴⁵

1962. február 14-én hajnalban kellett elhagynia plébániáját. Előző este még felkereste Karaszi Márton és Buczkó Imre, és ismét felkínálták számára a lehetőséget: amennyiben vállalja az együttműködést velük, megtarthatja hivatalát. Kidobta őket, vállalta a számkivetést.⁴⁶ „Szolgálaton kívüli” státusza nem tartott három esztendeig. Húsz hónap elteltével, 1963 októberében — félévnyi huzavona, elhúzódo tárgyalások és hitegetések után — az ÁEH visszaengedte a székesfehérvári egyházmegyébe. Úrhida plébánosa lett.⁴⁷ 1968-ban, amikor Shvoy Lajos püspök halála után Potyondi Imre lett a káptalani helynök és az aula végképp a békepapok kezére került, nyugdíjazását kérte.⁴⁸ 60 esztendősen vonult vissza Hegykőre, bár gyakran segített ki az egyházmegye pilisi részein a későbbiekben is. Emlékiratait 1990-ben és 1991-ben készítette el, utóbbi részleteit még nyomtatásban is üdvözölhette 1993-ban, de már ez év decemberében leromló egészségi állapota miatt a székesfehérvári Országos Papi Otthon lakója lett. 1994. április 18-án érte a halál.⁴⁹

A Historia Domus talányos utóélete

A források egyértelműsítik, hogy a hivatali gépezet eljárásrendje a Historia Domusnak ugyanazt a sorsot szánta, mint minden más lefoglalt tárgynak. Korecz Tibor százados, a Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság Vizsgálati Alosztályának vezetője 1961. november 20-án egyedül az írógép visszaszolgáltatásáról határozott, a többi lefoglalt 45 tétel megsemmisítését írta elő. Vajk Gyula is megerősíti: csak az írógépet kapta vissza — megviselt állapotban, de új szalaggal — 1964 februárjában Juhász Sándor századostól.⁵⁰

A rendszerváltás hajnalán, 1989-ben maga Vajk Gyula fordult levélben mind a Fejér Megyei Rendőrfőkapitánysághoz, mind a Belügyminisztériumhoz érdeklődve a lefoglalt Historia Domus sorsáról. Szerette volna viszontlátni, hisz — mint mondta — „én valóságos történelmet írtam ezekben a nehéz időkben”. Mindkét helyről negatív, elutasító választ kapott, a minisztériumtól kevésbé ridegen.

A kötet azonban fennmaradt. Az Állami Egyházi Hivatal fejér megyei előadója, Lovrek Károly vette magához. Hogy „szabotálta”-e csak Korecz Tibor határozatát, vagy joga is volt azt felülírni, egyelőre nem tudni. Mindenesetre

nem verte a dolgot nagy dobra: amikor a hetvenes években Fellegi Imre bodajki helytörténész kereste nála a kötetet, letagadta létezését.

Fellegi Imre megkísérelte ezért a kötet sorsának nyomon követését: tudtával érdekes módon a Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályától a szálat a megyei ügyészséghez, majd a Veszprém megyei (!) ügyészséghez vezettek, de itt megszakadtak. Szerencsés véletlen folytán azonban 1988-ban Lovrek Károlyt hivatalában az a Pál István váltotta, akinek felesége, mint a Hazafias Népfront Fejér Megyei Bizottságának honismereti előadója, Fellegi Imre régi munkatársa és támogatója volt.⁵¹ Pál István egyrészt lehetővé tette Fellegi Imre számára a kötet kutatását és lefotózását — Fellegi több ízben idézi is szövegét 1995-ben megjelent helytörténeti kötetében, következetesen hallgatva a plébános kommunista rendszert kritizáló megjegyzéseiről⁵² —, másrészt — talán Szakos Gyula megyepüspökön keresztül⁵³ — visszajuttatta a kötetet a plébániára.

Természetesen az egykori szerző, Vajk Gyula is használhatta a kötetet, mikor emlékiratait papírra vetette. Örömmel és csodálkozva állapította meg, hogy a kötetet visszaszármaztatása előtt restaurálták, új félbőr kötésbe helyezték. Nyom nélkül eltüntették belőle azokat a lapszéli jelöléseket és firkálásokat, melyet a vizsgálat során — szeme láttára is — barbár módon behúztak. Csaknem harminc év távlatából azonban úgy érezte, hogy a szöveget manipulálták. „Kihérélték” — összegezte tömören véleményét hiányérzetéről.⁵⁴ Másra, másként emlékezett. Feltételezését azonban megerősíteni nem tudjuk. Az eredeti kötetet és az 1961. évi vizsgálat során problematikusnak tekintett, ezért kijegyzetelt — az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelt — szakaszokat egybevetettük. Valamennyi megtalálható a kötetben annak jelenlegi állapotában is.

A szövegek összehasonlítása megvilágítja azokat a szövegromlásokat, amelyek a másolat készítése során keletkeztek. Ezek érdekes adalékot szolgáltatnak a kijegyzetelést végző állambiztonsági alkalmazott szellemiségéről, képzettségéről és gondolkodásáról is. Egyrészt nyugodtan kimondhatjuk, hogy a másoló érzéketlen volt az írásjelek által hordozott hangulati elemek felfogására. Vajk Gyula szövegében az indulatos kifakadásokat felkiáltó- és kérdőjelek kísérik, ezek többsége elveszett a gépelés során. A másoló — akarata ellenére — így kis mértékben tompította a szöveg élet, akár csak egyes igealakok elnézésével, hiszen előfordul, hogy az egyes szám első személyű igealakot az általánosító hatású főnévi igenév váltja. Másrészt jel-

lemzőek a helyesírási hibák, főleg a személynevek terén: a plébános általában helyes alakjait lerontja a másoló. Keresztury, Ortutay, Mindszenty nevében i váltja az y-t; kihull az Andrásy egyik s-je, viszont következetesen két ss-sel kerül átírásra Vas Zoltán neve. De hosszú ó-val rögzíti a jobb szót, egy b-vel a felsőbb jelzőt is. A harmadik nagy területe a szövegromlásnak az átíró szövegértelmezési nehézségeire utal. Így lesz az eredeti „elvhajhászás”-ból „elvhajhászás”; „feltámadási” körmenetből „felszabadulási” körmenet; Szent István király „nemsorvadó kezű” jelzőjéből pedig a már-már mosolyra fakasztóan érthetetlen „szenvedő félkezű”.⁵⁵

Összegzés

A bevezetőben idézett, Shvoy Lajos püspöktől származó summázata a történeteknek bár találó, a fentiek értelmében mégis pontosításra szorul. Egyrészt Vajk Gyula eltiltása a papi működéstől nem tartott két esztendeig. Másrészt nem „az oroszok garázdálkodásának” megörökítése volt a fő probléma személyével. (Sőt, e tekintetben még az utókor számára kuriózumnak tekinthető pozitívumokat is megörökött a napló, mint a két órát nem elzabáló, hanem azokért 800 pengőt fizető katona alakját.⁵⁶) Az idős főpásztor nem is sejtette, hogy papja meghurcolásának valós hátterében nem áll más, mint kicsinyes emberi bosszúvágy, mellyel hűségéért büntették.

¹Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. (Szerk. Mózes György.) Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből. Székesfehérvár, 2002, 97–98.

²Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés és az ügynökkérdés 1945–1990*. Budapest, 2005, 174.

³Shvoy: i. m. 146.

⁴Vajk Gyula: *Visszaemlékezéseim Shvoy Lajos püspök atyámra (1933–1968)*. Kézirat, Hegykő, 1991. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban SzfvPL) – Kézirattár – No.1751/1. 67. (Mivel a 102. oldalas gépelt szövegnek csak 1961-ig terjedő része került kiadásra — lásd: *Egyháztörténeti Vázlatok*, 1993/3–4., 95–124. —, a jegyzetekben a kézirat megfelelő helyeire utalok.)

⁵Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) – 3.1.5. O–11969: 36–38; Vajk Gyula: *Meghurcolásom története 1942–1962*. Kézirat, Hegykő, 1990. SzfvPL – Kézirattár – No.1751/2. 28–29. és Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 67–68.

⁶ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 18–19.

⁷Mindszenty József: *Emlékirataim*. Budapest, 1989, 201.

⁸Pályaképéről lásd: SzfvPL No.7370 – 698/1994 (megjelent: *Litterae Encyclicae* 1994/23.; *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 1038–1688–1988. Székesfehérvár, 1988, 198.*; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 50. Vagyoni megbízatásának datálása problematikus, Shvoy: i. m. 141. alapján 1958 feltételezhető.

⁹Mindszenty: i. m. 201., Shvoy: i. m. 91.

¹⁰Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 3–10., 15–16., 21–27.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 38–59.; Vö. SzfvPL – No.7450 – 4508, és 1847/1954.

¹¹ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 72.

¹²ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 18–19.

¹³ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 61–63.

¹⁴ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 58.

¹⁵ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 25–26., 33–34.

¹⁶ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 58.

¹⁷ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 46–48.

¹⁸Bodajki Plébánia Irattára (továbbiakban BPI), *Historia Domus* 151–152. Ezúton is köszönöm Molnár Károly plébános segítségét, aki lehetővé tette a kötet vizsgálatát.

¹⁹ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 47., 76.

²⁰ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 19.

²¹Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 56.; Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 18. még „Farkas Sándor főhadnagy”-ról ír.

²²Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 59–61.; ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 19., 57–58., 73.

²³Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 60–61. Vö. Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 25–26.

²⁴ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 79.

²⁵Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 69.

²⁶ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 44.

²⁷ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 50–57.

²⁸ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 58–59., 149.

²⁹ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 65.

³⁰ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 68.

³¹ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 72–91.

³²ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 91.

³³Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 29–30.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 69–71.

³⁴ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 97–106., 128–135.; Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 30.

³⁵ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 108–109., 117.

³⁶ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 92–94.

³⁷ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 137–138.

³⁸ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 139–144.

³⁹Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 73–74.; Vö. Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 31–32.

⁴⁰ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 153–154.

⁴¹Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 33–34.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 75–76.

⁴²ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 139/a.

⁴³SzfvPL – No.7470 – Sz.N/1962.

⁴⁴SzfvPL – No.4508 – Sz.N/1962. február 3.

⁴⁵Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 76.

⁴⁶Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 76–77.

⁴⁷Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 36.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 84–86.

⁴⁸Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 38–39.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 91–92.

⁴⁹SzfvPL No.7370 – 698/1994.

⁵⁰ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 151.; Vajk: *Meghurcolásom...*, i. m. 39.; Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 68.

⁵¹Fellegi Imre: *A bodajki római katolikus egyház történeti feljegyzéseiről*. Kézirat, é. n. Bodajki Helytörténeti Gyűjtemény. — Ezúton is köszönöm a gyűjtemény vezetőjének, Salgói Jánosnak segítségét.

⁵²Fellegi Imre: *Fejezetek Bodajk múltjából*. Bodajk, 1995, 5., 128–132., 138–140., 144–145.

⁵³Vajk Gyula is úgy tudta, Molnár Károly plébános is úgy emlékezik, hogy a püspökségen keresztül jutott a kötet vissza a plébániára. A korabeli segédpüspök, dr. Takács Nándor Jusztin OCD; irodavezető, Kiss János; és szertartó, Kertész Péter azonban mit sem tud erről. Így vagy közvetlenül a főpásztornak adták át a kötetet, vagy a püspökség közbejött nem állja meg a helyét. — Ezúton is köszönöm valamennyiük készséges segítségét.

⁵⁴Vajk: *Visszaemlékezéseim...*, i. m. 68., 70.

⁵⁵BPI – *Historia Domus* 93–188.; ÁBTL 3.1.5. O–11969: 79–90.

⁵⁶BPI – *Historia Domus* 89.

MÓZESSY GERGELY

LŐRINCZE LAJOS EMLÉKEZETE

Augusztus végén Szentgálon: egy nem is kicsiny Veszprém melletti községben felavatták az új, Lőrincze Lajosról elnevezett általános iskolát. A község polgármestere: Vecsey Ferenc és az iskola igazgatója: Garai György engem kértek fel arra, hogy mint az Anyanyelvi Konferencia elnöke és ebben a minőségben a kiváló nyelvtudós utódja és munkatársa, ünnepi beszédben emlékezzem meg az intézmény névadójáról, és köszöntsem az iskola tanárait és növendékeit. Örömmel tettem eleget a meghívásnak, és minthogy olykor szomorúan tapasztalom, hogy akár legnagyobbjaink is, mint Illyés Gyula, Németh László és most Kodály Zoltán alakja csak akkor kerül a közfigyelem terébe, amikor (miként az idejében Kodálynak) kerek születési évfordulója van, ezúttal és a most következő ünnepi megemlékezés szövegének a közreadásával is szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy bizony tartósan meg kellene becsülnünk a magyar kultúra nagy értékeit és alkotó egyéniségeit. (Például az az esemény, hogy Lőrincze Lajos nevééről szülőfalujában egy vadonatúj és igen nagyszabású, valamint korszerű iskolaépületet neveztek el, tudomásom szerint a Duna-tévé kivételével valamennyi hírcsatorna figyelmét elkerülte.)

Amikor tehát felhívom a figyelmet, és éppen a Vigiliában: nem csak az iskolaavatás máskülönben is (az én véleményem szerint) nagyon fontos (és mindinkább ritkaság számba menő) eseményére, egyúttal Lőrincze Lajos munkásságára és szellemi örökségére is fel szeretném hívni az olvasó figyelmét. Továbbá arra, hogy anyanyelvünk művelésének és gondozásának ügye mostanában mintha különös felelősséget róna mindazokra, akiknek kezébe a magyar nyelv sorsa elhelyeztetett. Nyelvészekre és nyelv művelőkre, tanárookra és írókra és: igen, politikusokra is gondolok. Akik ma bekapcsolják a televíziót, vagy éppen bepillantanak a parlamenti közvetítésekre és odafigyelnek (gondolom, mind kevesebben vannak ilyenek) a politikusok nyilatkozataira, időnként valóságos nyelvi szörnyszüleményekre kapják fel a fejüket. (Igen ritka nálunk az a nyilatkozó politikus, aki például egyeztetni tudná a mondat alanyát és állítmányát.) Ráadásul találkozni lehet komoly tudósokkal is, akik szerint a nyelv művelés egyszerűen fölösleges dolog: nincsenek nyelvi normák és a nyelvet nincs mitől megvédeni, egy másik tudós elme pedig azt fejtegette,

hogy a „Grétsy Lászlók és Lőrincze Lajosok” a „nyelvi fasizálódás gyakorlatát” vezették be.

Nem hinném, hogy más európai nemzet ilyen közömbösen tekintene a maga nyelvének sorsára (a franciák, angolok bizonyára nem). Meggyőződésem szerint a magyarságnak a jelenben, a magyar határokon innen és túl, a maga anyanyelve (és anyanyelvi kultúrája) a legnagyobb értéke: ez többet ér, mint a magyar urán, a magyar pálinka vagy a magyar politika: ez az igazi „hungaricum”. Megóvása, védelme ezért nemcsak nemzeti kötelesség, hanem emberi tisztesség dolga is. Lőrincze Lajos elkötelezettsége és tevékenysége mindenképpen megérdemli a figyelmet és a megbecsülést, és mindenképpen méltó arra, hogy nevét szülőfalujának iskolája örökítse meg. És most lássuk az ünnepi beszédet.

Közel másfél évtized telt el Lőrincze Lajos halála óta, mégis úgy érzem, hogy itt van közöttünk. Személyes példát mutat, bátorít és biztat, nemcsak műveivel, amelyeken nem fog és nem foghat az idő, hanem személyiségével is: ennek jelenvaló emlékével és örökségével, amely nemcsak a miénk, azoké, akik most megemlékezünk róla, hanem minden magyaré; éljen bár Budapesten, a Dunántúlon, az Alföldön, Erdélyben és a Felvidéken. Minden magyaré, nemcsak a miénk, idősebbeké és középkoriaké, hanem — talán mindenekelőtt — a fiataloké, az iskolás korosztályoké, akik tőle tanulhatják meg anyanyelvünk szeretetét, tőle, azaz a ránk hagyott művei nyomán ismerhetik meg ennek a nyelvnek a valódi természetét, használatának szabályait.

Vannak a magyar művelődés történetének, mondhatnám így: „világi szentjei”, akik egész életüket anyanyelvünk és nemzeti kultúránk védelmének, pallérozásának és gazdagításának szentelték. Olyanokra gondolok, mint Kazinczy Ferenc, Arany János, Kosztolányi Dezső és Illyés Gyula: nélkülük bizonyára szegényebb lenne a magyar nyelv, a magyar művelődés, a magyar „lelkiség”. Közéjük tartozik Lőrincze Lajos is, akit tudományos munkái, nyelv művelő írásai, rádióelőadásai és mozgalomszervező tevékenysége, például az „anyanyelvi konferenciák” megrendezésében és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának (amelyet itt és most én képviselek) életre hívásában ugyanannak a nagyszabású nemzeti feladatnak a szolgálatában állottak, amelynek küldetés tudatát és erkölcsét annak idején a nyelvújító Kazinczy Ferenc alapozta meg.

Életem nagy kegyelmének tartom, hogy személyes közelségéből kísérhettem figyelemmel

Lőrincze Lajos céltudatos és szívós munkáját, amelyet anyanyelvünk védelmében és gondozásában, valamint éppen az anyanyelvi mozgalom irányítása révén az egymástól szigorú politikai határokkal elválasztott és megosztott magyarság kulturális és szellemi egységének szolgálatában végzett. Mindig következetesen, mindig eredményesen és — ezt is el kell mondanom — mindig jókedvűen, mint aki tudja, hogy az igazán eredményes szolgálatvégzést a derűs kedélynek, az emberi bölcsességnek és az egyensúlyban tartott léleknek kell megalapoznia.

Ennek a lelki egyensúlynak és emberi bölcsességnek a forrásvidéke itt volt valahol a Balatonfelvidék, Veszprém és Pápa körül, mindenekelőtt itt: Lőrincze Lajos szülőfalujában, Szentgálon. Tudós mesterünk nem egyszer idézte, írott szövegben is, Tamási Áron Abelének nevezetes igazságát. „Mi végre vagyunk a világon” — tudakolja a székely fiú még Amerikában. — „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” — folytatja az idézetet Lőrincze Lajos. „Az első otthon — olvasom *Otthonaim* című írásában —, amelyről a legmaradandóbb, legmélyebb emlékeim vannak, szentgáli szülőházam, amelyben életem első tizenkét évét töltöttem. Hosszú udvarban egymáshoz nőtt, egymásba kapaszkodó szalmatekés házak. Vagy inkább csak lakások, mert hiszen háznak nemigen lehet őket egyenként mondani. A mienkbe egy kicsiny, ajtó nélküli gádor vezet, abból nyílik a szoba meg a füstökonyha.” Ezt követve, hiszen nyelvtudós: régi és otthonos szavak gyűjtője és megőrkítője, lajstromozza a kicsiny szülőház berendezé-

sét. Lőrincze Lajos sorra veszi azt, hogy mit is jelent az a „kamura” (a kamra), a „csojjány” (a csalán) illata, a „firhang” (a függöny), a „gádor” (az előtér), a „füstökonyha”, a „vasvella”. Majd ezt írja: „De hagyjuk a leltárt. Inkább azt a kérdést teszem fel magamnak, tetszett-e nekem ez az otthonom? Megpróbálok minél igazabban válaszolni. Szerettem ezt az otthonomat, hogyne szerettem volna, ma is megmelegszik a szívem, ha még élő rokonaimmal felemlégetjük.”

Valóban, neki mindig megmelegedett a szíve és a hangja, ha szülőfalujáról és gyermekkoráról beszélt. Vagy arról a régi iskoláról, amelynek nagyszabású és megújult utódját most köszönthetjük. Méghozzá ezen a néven: „Lőrincze Lajos Általános Iskola.” Egy történelmi és egy kulturális személyiség neve egy új intézmény homlokzatán mindig szellemiséget és munkastratégiát jelent. Lehet-e méltóbb örökséget találni egy tudós, és most éppen Lőrincze Lajos emlékének megőrkítésére, mint egy iskolát? Úgy hiszem, az új iskola, itt Lőrincze Lajos szülőfalujában mindennél méltóbban örökíti meg az ő nevét.

Az új iskola, amelyet most felavatunk, emléket állít a nyelvtudósnak: nemzedékek tanáranak, ugyanakkor Lőrincze Lajos neve kötelezettséget jelent. Az iskolának sokfelől ostromolt anyanyelvünk várának, műhelyének, otthonának kell lennie. Ebben a meggyőződésben köszöntöm a szentgáli „Lőrincze Lajos Általános Iskola” tanárait és diákjait, Szentgál népét, Lőrincze Lajos tanítványait és híveit. Legyenek méltóak ahhoz a névhez, amely most az újjá-született iskola homlokzatát fogja díszíteni.

POMOGÁTS BÉLA

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Találkozások Isten és ember között (Szerk. Bodnár Dániel)	2.500,-
Im memoriam Hans Urs von Balthasar.	1.400,-
<i>Selyem Zsuzsa</i> : Fehérek közt	1.600,-
<i>Rochlitz Kyra</i> : Válaszúton	1.500,-
<i>Visky András</i> : A különbözőség vidékén	1.600,-
<i>Gabriel Marcel</i> : A misztérium bölcselete.	1.900,-
XVI. <i>Benedek pápa</i> : Bevezetés a keresztény hit világába	2.700,-
<i>Máthé Andrea</i> : Útvesztőben.	1.100,-
Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről	2.900,-
<i>Wolfgang Beinert</i> : A katolikus dogmatika lexikona.	3.600,-
<i>Th. Schneider</i> : A dogmatika kézikönyve 1.	2.600,-
<i>Th. Schneider</i> : A dogmatika kézikönyve 2.	2.600,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443

AZ ÉRTELMEZÉS MÉLTÓSÁGA

Balassa Péter: *Mindnyájan benne vagyunk.*
Nádas Péter művei

Kevés kortárs írónk jelentőségét, mégpedig korszakos jelentőségét övezi olyan fokú kritikai közmegegyezés, mint a Nádas Péterét. Akinek regényeit, elbeszéléseit, de esszéit és publicisztikai írásait is a modernitás és a posztmodern közötti *hosszú átmenet* kiemelkedő alkotásaiként szokás számon tartani. „Nádas nagyszabású kísérletének sikere a hagyományszemlélet olyan új lehetőségeit honosította meg a magyar irodalomban, amelyekre csak a kifejezetten irodalomteremtő korszakokban akad példa” — írta Kulcsár Szabó Ernő ma már klasszikusnak számítató összefoglalásában (*A magyar irodalom története 1945–1991*; 1993) az *Emlékiratok könyvéről*. „A regénnyel azt mutatta az író, hogy a hagyományos életértékek és gondolati rendszerek érvényüket veszítették, s a felelős személyiségnek kötelessége konok harcot vívni az illúziók lerombolásáért. Ez jellemzi egész életművét, mely paradox módon mégis a szabadság értékeinek felmutatásában csúcsosodik ki” — olvashatjuk Rónay László méltatlanul keveset hivatkozott irodalomtörténetében (*Erkölc és irodalom*; 1993) az *Egy családregény vége* kapcsán. Szirák Péter 1998-as alapvetése, a *Folytonosság és változás* című prózaolvasó kötet egy helyütt így fogalmaz: „Az *Emlékiratok könyvének* olvasója úgy néz szembe a modernség hiedelemrendszerének széthullásával, hogy egyszersmind tudomásul veszi a »restauráció« lehetetlenségét is. Nádas könyve világérzékelések határára állítja.” Sz. Molnár Szilvia ugyancsak mellőzhetetlen munkája, a *Bevezetés a kortárs magyar irodalomba* (2005) pedig e szavakkal vezeti be egyebek közt Nádas Péter regényeinek vázlatos elemzését is: „Az epikai formanyelv változásának már megvoltak a maga előjelei a hetvenes évek regényirodalmában, ezek a jelek pedig arra mutattak rá, hogy a dolgok elmondhatósága kezdett alapvetően megváltozni, bizonyos megszólalásformák hiteltelenné váltak (főleg az ún. tényirodalom területén), és olyan beszédmodok kezdtek átvenni a helyüket, amelyek több vagy más perspektívát kínáltak az elmondottakhoz, és ez a viszonylagosság az elbeszélő szituáltságán is nyomot hagyott.” Utalhatunk arra is: a középiszkolai irodalom tankönyvek, ha a kortárs literatúra főbb irányaira, szerzőire, műveire elszomorítóan szűkös fejezetekben térnek is ki, Nádas

nevét sosem hagyják, sosem hagyhatják említetlenül. S az író művészetének külföldi fogadtatása (immár nem csak német, de francia és angol nyelvterületen is) szintén arra mutat: világvízesonylatban is *jelentélesen* nagy formátumú epikáról és esszéisztikáról beszélhetünk.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó „Tegnap és Ma” címet viselő, kortárs írókat bemutató monográfiatorozatának mindmáig legterjedelmesebb kötete az, amelyikben — egy évtizede — Balassa Péter a nádas próza összefoglaló értelmezését kísérelte meg. Amint az sem adhat okot a csodálkozásra, hogy a Balassi Kiadó életműsorozatának ötödik kötete e monográfiát adja közre újra — lényeges kiegészítésekkel.

A vaskos, mintegy hatodfélszáz oldalas munka szerkezete a lehetséges teljesség jegyében áll. A kötetet Vári György alapos (a könyvet kritikus olvasással *megtisztelő*) előszava nyitja; függeléként Nádas Péter önéletrajzi vázlatát olvashatjuk. Az egykori Nádas-monográfia anyaga előtt két korábbi, utána pedig egy későbbi tanulmány tanúskodik arról: Balassa kritikusai figyelmé *mindvégig* kitüntetett eréllyel fordult Nádas művei felé. A monografikus szöveget műfaji és időrendi logika tagolja. Ez megfelel a szerzőmonográfia műfaji ismerveinek. Amely műfaj és ismervek kérdéses időszerűségével (a linearitás rendjének s a szerzőközpontú elrendezésnek hermeneutikai értelemben nem föltétlenül távlatos voltával) az írás maga is tisztában van. Számos módszertani önreflexió árulkodik az értekezői tudatosság magas szintjéről; például a bevezető oldalakon: „A monográfiának, a kritika és az esztétika közötti sávon határozott használati, pragmatikus funkciót is be kell töltenie. Empirikus műfaj, amely nem jelent szükségképpen reduktív empirizmust. A fogalmi és az érzéletes között egy és/vagy több narratíva bemutatása a feladata, amely *használatos* tanárnak, diáknak, irodalmár érdeklődőnek, kritikusnak, s végül olykor még az irodalomtudomány teoretikusainak is.” (41.); „Könyvem (...) első összefoglaló *változatnak* tekintti magát ennek az epikának az értelmezéssorozatában, nem pedig végső szónak” (43.).

„[A]z összegzés lehetőségének szerencsés hiánya” (517.) inkább szerencseként, mint hiányként érezteti jelenlétét. Az értelmezői *miúgond* hol egy-egy hosszabb-rövidebb szövegrész elemzésében mélyül el (ennek legfontosabb példája *Az Egy antik faliképre című fejezet zárlatá-*

nak értelmezése), hol a művészetfilozófiai tételek magasabb körébe emelkedik. Ekkor a Nádas-féle irodalmiság ürügyén *attól függetlenül is* érvényesnek ható megfogalmazások születnek. Az egyik ilyen szöveg hely például az író mint művész és mint értelmiségi szereplehetőségeire reflektál: „Az író kimondásra született, és nem hatalomra. Így az író szükségképpen a nyelv, a kimondás gályarabja; rossz, ha nem csak ezeké.” (29.) Másutt erkölcs és művészet viszonyát helyezi kultúrkritikai összefüggésbe a dolgozat észjárása: „Ha végóra van, akkor csak az önmagunkkal való számadás nyelve engedtetik és adatik meg. Ez a végső állapot mint etikai kényszer a művészet megmaradt szabadsága. Ez a szabadság azonban parancs.” (32–33.)

Legnagyobb terjedelemben természetesen leg az *Emlékiratok könyvével* foglalkozik a kötet. E rész szakszerűségét briliáns módszertani fogás fokozza föl. Balassa, túl azon, hogy saját korábbi értelmezéseire is a folytonos újraértés igényével közelít (e szempontból tanulságos a monografikus rész viszonya a két korai dolgozathoz, illetve az utóbb készült tanulmány kapcsolódása a monográfia megfelelő fejezeteihez), a Nádas-recepció össz munkáját is különleges módon veszi komolyan. Az író nagyregényét ugyanis elsősorban a szemelvények formájában megidézett kritikai írásokon s az azokhoz fűzött kommentárokon („közbevetéseken”) keresztül próbálja jobban érteni. Ez az eljárás csak látszólag a saját értelmezői munka elodázása: sokkal inkább a más(ok)nak kiszolgáltattott „saját” reflektált esendőségére, a dialógusra *előkészített* magánbeszéd tudósi elhivatottságára ismerhetünk rá benne.

Miként hatja át Nádas bizonyos írásait „a részvét kikerülhetetlen kegyelmi komikum” (33.)? Milyen értelemben állítható az *Emlékiratok könyvéről*, hogy az „a hűség erőszának emlékműve” (417.)? Mit jelent, mit jelenthet „az egész oeuvre *démoni* tartottsága” (516.)? Hogyan gondolkodik Nádas (avagy Nádas szövegeinek éne), ha elfogadjuk, hogy „mondatai által sorszerűen gondolkodik” (517.)? Mi következik abból, ha az *Emlékiratok könyve* világát „sors szabdalta és sorstalanul is bűn terhelte fikciós világ”-ként (534.) fogjuk föl? Balassa könyve, miközben ilyesféle *elemi* kérdésekre adható válaszok sorozataként *alakul*, a Nádas-féle szövegvalóság és szemléletmód kulcsfogalmait s azok egymáshoz való viszonyát hozza játékba, az értelmezés szép, szabad és lezárhatatlan játékába. Sors, bűn, megváltás és önmegváltás; személyi-

ség és személyesség; hagyomány, mítosz, törvény és törvényszegés; önazonosság, önismeret (a másikkal szemben állva, a transzcendencia létmódjára kérdezőn); művészet, nyelv, egyén és közösség; test, erkölcs, érzékiség; történet, idő, emlékezet, tapasztalat és képzelet: a *Mindnyáján benne vagyunk* e fogalmak hálójából bontja ki egyik legnagyobb írónk életművének prózanyelvi és világgépi jellemzőit.

A tájékozódás rendkívül tágas (az esztétikai megfontolásoktól a vallásbölcselet kérdéseig terjedő) horizontja; a stilisztikai, retorikai és poétikai elemzés kontextuális tényezőkkkel és ideológiai elemekkel is számos vető összetettsége; a motivikus vizsgálódás alázatos aprólékossága; a saját igazságot párbeszédre fölkináló értelmezői magatartás és a szépírás erényeivel ékes, ám mindvégig tudományos hitelű esszé: ezek azok a sajátosságok, amelyek érthetővé teszik, hogy Balassa Péter esztétiként és irodalomkritikusként (sőt, közíróként) kifejtett tevékenysége miért oly nagy hatású, alkalmasint esztendőkel halála után is. E tapasztalat birtokában érthetjük meg, miként eshetett — a nyolcvanas-kilencvenes években —, hogy Balassa egyidejű értelmezései nem csak a befogadói szokásokra: az alkotói technikákra is bizonyosan komoly befolyással voltak. A reflexió, a gondolat, az *értelmező gondolkodás* szabadsága s az e szabadságból elnyert (jobban mondva *kimunkált*) méltóság pedig természetesen kapcsolódik mindenki előtt Nádas Péter írásaihoz. Hiszen Nádasnak az embert *szenzuálisan* meghatározott, de *reflexióval* élő lényként fölfogó művészet-e művészetbölcselete ugyanezen szellemi alapokon (a klasszikus európai műveltség töredező alapjain) állva tesz föl nagyon hasonló (jó szerivel csak a metafizikai távlatosság *belátásában* különböző) kérdéseket. Olyannyira, hogy talán nem vezetjük végzetesen félre az olvasót, ha Balassa egyik legpontosabb észrevételét mint a monográfusi teljesítményt is leíró megállapítást citáljuk végül ide: „Írói hanghordozásának szép ünnepélyessége, halk pátosza, emelt, tartott intonációja, a kivételes láttató képesség fény/árny viszonylatokat hoz létre, érzi és kulturális-szellemi értelemben egyaránt. Az univerzális kérdésvetések melletti — anakronisztikus — kitartás heroizmusa minden ponton szinte ironikusan meg is kérdőjelezződik: a sors játék is. Játék, a belülről szüntelenül felhangzó daimonnal.” (516–517.) (*Balassi Kiadó*, Budapest, „Balassa Péter művei” 5., 2007)

HALMAI TAMÁS

**BAÁN ISTVÁN – RIHMER ZOLTÁN
(SZERK.): ELMÉLET ÉS GYAKORLAT
A KORAI SZERZETESSÉGBEN
A Magyar Patrisztikai Társaság II.
konferenciája az ókori kereszténységről**

Hosszas szünet után — hiszen a Magyar Patrisztikai Társaság első konferenciájának kötete még 2002-ben jelent meg — az olvasóközönség végre olvashatja a szerzetesség kérdéskörét taglaló második konferencia (Kecskemét, 2002. június 21–23.) előadásait is. A mára már több éves hagyománnyal rendelkező, évről évre megrendezésre kerülő szakmai vitafórum hazai viszonylatban az egyetlen olyan intézményesült rendezvény, ahol felekezetre és világnézetre való tekintet nélkül találkozhatnak és párbeszédet folytathatnak mindazok, akik az ókereszténység történelmét és irodalmát a tudomány szempontjai szerint tanulmányozzák.

Kétségtelen, hogy a recenzio szűkre szabott keretei nem teszik lehetővé a húsz tanulmányt tartalmazó kiadvány gazdagságának és sokrétűségének átfogó és kimerítő ismertetését. Ezért csupán címszavakban kerülhet sor a tárgyalt kérdések felvillantására, mintegy remélve, hogy az olvasóknak felébred a vágy az egész kötet elolvasására.

A tanulmánygyűjtemény Baán Izsáknak a múltat a jelennel összekapcsoló írásával indul. A szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy „hogyan lesz valakiből remete, aki Evagriosz Pontikosz [399] híres meghatározása szerint 'mindentől külön és mégis mindenkivel egységben él', és az ezzel járó kapcsolatrendszer milyen tanulással szolgálhat a mai, nyugati szerzetesség számára" (7). Ehhez, mintegy folytatásként, kapcsolódik Baán István írása, amely a pusztai remeték imagyakorlatait ismerteti; illetve Hasznos Andrea filológiai tartalmú okfejtése, amely a „templom” fogalomnak a görög nyelvből a kopt nyelvbe történő átvételének miertjét és mikéntjét igyekszik megmagyarázni.

A kötetben két tanulmány is foglalkozik a szerzetesi életforma egyiptomi kibontakozásával. Orosz Atanáz ezt a kérdést Szent Antalnak a Nagy Szent Athanasziosz által írt életrajza, míg Jakab Attila a korabeli társadalom történetének tükrében tárgyalja.

A főképpen Egyiptomra fókuszáló első írásokat követően a kötet horizontja kitágul. Peres

Imre az apostoli atyák eszkatológiájának, Perendy László pedig a szír ókereszténység körében sokáig megbecsülésnek örvendett Tatianosznak szenteli figyelmét.

Kránitz Mihály és Somos Róbert az első keresztény századok egyik legmeghatározóbb lángelméje, Órigenész szerteágazó munkásságának egy-egy szeletét taglalja. Ezeket a tanulmányokat mind tartalmi, mind pedig időrendi megfontolásból talán érdemes lett volna a kötet elejére helyezni. Ellenben a szerkesztők szempontjai is védelmezhetőek, hiszen a következő írások valamiféleképpen mind-mind kapcsolódnak Órigenész szellemi örökségéhez. D. Tóth Judit Nüsszai Szent Gergellyel, Bugár M. István Ciprusi Epiphaniossal, Pesthy Monika Evagriosz Pontikossal, Tóth Péter pedig Lükopoliszi Szent Jánossal foglalkozik.

A többnyire a római birodalomnak a keleti felén kibontakozó kereszténység vizsgálatát előtérbe helyező tanulmányokat követően Kendeff Gábor Lactantiusnak szentelt írása már a nyugati, latin nyelvű keresztény gondolkodás világába vezeti el az olvasót. Ez azonban nem szakadást, hanem valamiféle másságot jelent. Hiszen a latin kereszténység ezer szállal kötődik a göröghöz, első forrásait tekintve annak szellemi termékeiből táplálkozik, ellenben azokat újragondolja és újrafogalmazza. Ezt az ihletődést és újszerűséget jeleníti meg Adamik Tamás Szent Jeromossal, Sághy Marianne a lerinumi szerzetességgel, illetve Frenyó Zoltán és Heidl György Szent Ágostonnal foglalkozó tanulmánya.

A kötet által tárgyalt kérdéskör sokrétűsége és gazdagsága Hudák Krisztina a gót szerzetesség 4. századi problémájának szentelt írása révén is kidomborodik. Hiszen a szerző az olvasót már a Római Birodalom határain túlra vezeti. A végképp szélesre tárt horizontot azonban a tanulmánygyűjteményt lezáró Majorossy Imre Gábor írása jeleníti meg a legjobban, hiszen ő a középkori francia trubadúriskolák aszketikus előképeit vázolja fel.

Kétségtelen, hogy a jól megszerkesztett kiadvány szerteágazó és sokszínű ismeretanyaggal gazdagíthatja mindazok tudástárát, akik az ókeresztény kor szerzetességének kérdéskörében szeretnének tájékozódni. („Studia Patrum” 2; *Szent István Társulat*, Budapest, 2007)

JAKAB ATTILA

PHILIBERT SCHMITZ OSB: A BENCÉS NŐVÉREK

A (bencés) Rendtörténeti Füzetek 11. köteteként látott napvilágot Philibert Schmitz (1888–1963) monográfiája a bencés nővérekről. A tudós szerző — aki maga is a bencés rend tagja volt — francia nyelven, hét kötetben (*Histoire de l'Ordre de Saint Benoît I–VII*) írta meg rendjének monumentális történetét 1942–1957 között.

A téma iránt érdeklődők számára eddig a második, az ötödik és a hatodik kötet volt hozzáférhető magyar fordításban (*A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig. I. Gazdasági és szellemi tevékenység*, 1998; *A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig. II. Művészeti tevékenység, bencés lelkiség*, 2005; *A bencések civilizációs tevékenysége a kezdetektől a XII. századig*, 2006). Az elmúlt évtől immár a sorozat hetedik kötetét is kézbe vehetjük magyarul.

Felépítését tekintve a könyv két részből áll: egy hosszabb történeti áttekintést követően (9–212.) a kolostorok belső élete, Szent Benedek leányainak változatos tevékenysége, valamint lelki életük gazdagsága tárul fel az olvasók előtt (213–352.). A kötet végén hely- és névmutató segíti a könnyebb tájékozódást.

A szerző a női szerzetesség gyökereit a szüzességre vezeti vissza. Az első századokban a szüzek még a szülői házban lakva, javaikat továbbra is birtokolva, ám az egyszerű hívektől már jól elkülönülve élvezték a társadalom tiszteletét és az egyház védelmét. A 4. századtól kezdve jelennek meg a közös házban, egy rangidős vezetése alatt élő női közösségek, akik a tisztaság erénye mellett fokozottan gyakorolták a szegénységet és az engedelmességet is.

A 6. század folyamán Nursiai Szent Benedek az általa alapított bencés közösség számára regulát (szerzetesi szabályzatot) dolgozott ki, mely szabályzat idővel a női kolostorokat is áthatotta. Gyakran épp a bencések vezették be azt a szerzetesnők között, mivel ők már kezdetől fogva foglalkoztak a szomszédságukban letelepedett és berendezkedett apácaközösségek lelki és anyagi szükségleteivel. Így születettek meg az úgynevezett „kettős kolostorok”. A kifejezés két közösséget jelöl, a szerzetesekét és a szerzetesnőkét; mindkettő azonos helyen található, ugyanazt a regulát követik és egyetlen — közös — elöljárójuk van. Fontos megjegyeznünk, hogy a 8. századtól a szerzetesnők mellett megjelent egy újabb intézmény is: a kanonisszáké. Ez utóbbiak könnyebb életet éltek, a püspök által rögzített szabályokat követték, melyek sem zárt életet, sem szegénységet nem követeltek tőlük. Az 1148-as reimsi színódus azonban elren-

delte, hogy a kanonisszák kötelesek áttérni Szent Benedek vagy Szent Ágoston regulájának követésére. A 11–13. században alakult számos új kongregáció közül a ciszterciek gyakorolták a legnagyobb hatást a bencés nővérekre. Sajnos a késő középkorból ránk maradt dokumentumok alapján kijelenthetjük, hogy a nővérek számos háza hanyatlásnak indult. A 16. században a protestantizmus okozta ellentétek és károk tovább nehezítették a közösségek életét: egyes országok uralkodói feloszlatták őket (például Anglia, Skócia, Skandinávia, Izland és Hollandia), több helyen hitük megtagadására, kolostoraik elhagyására vagy lutheránusokkal való megosztására kényszerítették őket. „Szánalmat kelt a bolygó szerzetesnővérek látványa” — írta a humanista Konrad Mutian Szász Frigyesnek. A Trentói zsinat a szerzetesrendek reformjával próbálta orvosolni a közösségekben tapasztalható visszaéléseket. A zsinati atyák munkáját siker koronázta, ám a 18. század háborúi, a felvilágosodás szellemisége és a francia forradalom újraélesztette a korábbi problémákat. Mint azt a szerző megállapítja, a 19–20. században ment végbe a bencés nővérek közösségeinek újjászülése és felvirágzása.

A közösségek belső életére vonatkozóan a szerző már az előszóban megjegyzi, hogy „apátságokban a szerzetesi élet általában békében folyt, szerényen és rejtve. Lakói nem gyakoroltak a férfiszerteszekéhez hasonlítható hatást a világra vagy az egyházra. Megelégedtek azzal, hogy Isten tekintete előtt virágozzanak, hogy egyedül Ő ismerje érdemeiket és a lelkekre gyakorolt titokzatos sugárzásukat.” Monostoraik élén az apátnő áll, akinek megválasztása éveken át a közösségi élet legfontosabb és legvitatottabb pontjának számított. Rugalmas és változatos mindennapjaikat kitöltötte a tanulás és a tanítás, a művészi munka, a szemlélődés, a missziós tevékenység, valamint az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása. A nővérek szinte minden munkát elvégeztek, ha azt összeegyeztethetőnek találták Isten keresésével. Liturgiájuk, bár sokban hasonlít a bencésekéhez, a szerzetesi fogadalom tekintetében eredetinek számít. Sajnálatos, hogy a kolostori évkönyvek csak ritkán őrizték meg az utókor számára azoknak a mélyen hívó és egyszerű életet élő szerzetesnőknek az emlékét, akik hősiesen kiemelkedtek az érények gyakorlásában.

A bencés nővérekről Philibert Schmitz könyvéhez hasonló összefoglaló munka eddig még nem készült. A kötet mindazoknak ajánlható, akik érdeklődnek az egyháztörténelem és a rendtörténetek iránt. (Ford. Somorjai Gabi; Panonhalma, 2007)

PETRÁS PÉTER

JELENITS ISTVÁN: „HA VALAKI BESZÉL...” Interjúk és versek

Ha valakinek élete, munkája, hivatása szempontjából lényeges kérdést kell megválaszolnia, eligazodási pontokat keres, megkérdez másokat, megnézi, hogy szűkebb és tágabb környezetében ki milyen válaszlehetőséget kínál problémája megoldásához. Az így kialakuló párbeszéd, a sajátunkhoz hasonló vagy attól éppen eltérő gondolatok, felkínált megoldások mérlegelése révén válunk képessé arra, hogy saját világunkat alkítsuk, jobbá, élhetőbbé tegyük.

Sokak számára hosszú évtizedek óta ilyen eligazodási pontokat jelentenek Jelenits István gondolatai. Szellemének hatósugara régóta túlterjed szűkebb közösségén, a piarista renden és a szerzetesrend iskoláin. Egyetemi és középiskolai tanári munkája, lelkipásztori tevékenysége mellett jelentős irodalomtörténeti életművet is magáénak mondhat, de szavainak és személyiségének hitelességét közéleti szereplései is megerősítették. Munkásságának sokoldalúságára, válasz- és párbeszédképességére világítanak rá a tudós piarista tanár hetvenötödik születésnapja alkalmából összeállított kötet interjúi, s az eddig nem, vagy inkább csak alig ismert arcát felmutató versei.

A zömében a rendszerváltozás után elhangzott beszélgetések az értelmiség, s nem csak a keresztény értelmiség számára kínálnak megfontolásra érdemes válaszokat. Elsősorban azért, mert azoknak a témáknak a többsége, amelyeket az interjúk érintenek, minden felelősen gondolkodó ember számára újabb és újabb kérdéseket vet fel. A második világháború után államosított egyházi vagyon és a szerzetesrendek sorsa, az egyház rendszerváltozás utáni társadalmi szerepkeresésének nehézségei, az irodalmi hagyományokhoz való viszony, az oktatási rendszer átalakítása, az irodalomtanítás szakmódszertani kérdései vagy az elmúlt bő félévszázad magyar történelmével való számvetés, s számtalan egyéb olyan téma kerül szóba a kötetben, melyek a közéletet a kilencvenes évek óta foglalkoztatják. Ezzel kapcsolatban azt is érdemes azonban kiemelni, hogy Jelenits értelmiség alatt nem a társadalom többi rétegétől kasztszerűen elkülönülő diplomás elitet ért, hanem sokkal inkább egy olyan magatartásformát, mely kétkedő, kérdező, problémaérzékeny és párbeszédkész attitűdöt feltételez. Olyan gondolkodói és szociális alapviszony kialakítását feltételezi mindez, mely „fel tudja fedezni a másságban a hasonlót és tőle különbözőt, s képes áthidalni a különbségeket, amelyeket a nem

értelmiségi ember sokszor riadtan vesz tudomásul”. (98.) Jelenits István mondanivalójának megszólító ereje tehát ebben a más véleményekre nyitott befogadóképességben rejlik, ahogy egyik interjúbán azt maga is megfogalmazza: „Talán azért érdekel másokat is az, ami bennem felhalmozódott, mert egész életem azzal telt, hogy a sokféleképpen gondolkodókat igyekeztem megérteni.” (318.)

A könyv első és hátsó borítóján egy komoly, de derűs arc néz a könyvet kezében tartó olvasóra. Honnan a derű egy olyan ember arcán, akinek élete a magyar történelem tragikus eseményeinek során, sorozatos reményvesztések korszakain ível át; aki a világháborúban átélte a berettyóújfalui, nagyváradi, majd budapesti otthonainak, a gyermekkor világának megsemmisülését; akinek tanulóévei alatt államosították az egyházi iskolákat; aki a teljes bizonytalanságot vállalva lépett be a piarista rendbe feladva az ígéretes egyetemi karriert; aki rendfőnökként élte meg a diktatúra összeomlását és az új politikai környezet nem kevésbé nehéz kihívásait? Jelenits István maga válaszol erre a kérdésre is: „A hívő embernek nem szabad kilépnie a nagy és végső remények ege alól. (...) Jézus biztatását, ezt a nagy reményt kell felmutatnunk. Annak égboltja alatt fogalmazhatjuk meg rövidebb távú, földi céljainkat.” (165.)

Jelenits István versei pontosan tükrözik azt a több interjúbán is elbeszélte életrajzi momentumot, miszerint az irodalmat latin órákon, klasszikus mesterek műveit fordítva, olvasva szerette meg. Az az irodalmi hagyomány, amire ezek a versek antikos metrumaikkal több szállal kötődnek, a 20. századi magyar lírában Babits, Radnóti Miklós vagy éppen Rónay György nevével fémjelzett újklasszicizmus. A szemlélődő, a világot megérteni igyekvő, saját érzéseinek közvetlen kifejezését a legtöbb darabban korlátozó lírai én szólal meg ezekben a versekben, valaki, aki az élet minden területén minden megnyilatkozásában tudja, hogy „amikor a világról vagy önmagunkról beszélünk, akkor mégis valami olyasmiről beszélünk, ami nem teljesen különbözik Istentől”. (234.)

Ha valaki beszél... illik meghallgatni. Jelenits Istvánt érdemes is. (*Szent István Társulat, Budapest, 2007*)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

NAPLÓ, VERSEKSEL

Hetek óta verseskönyvek mögé húzódva igyekszem védekezni az alpári láрма ellen. A költészet egykor útmutatást adott, értékeket közvetít

tett, vigasztalónk és reményünk volt. Így van ma is. Csak figyelniük kell a művekben megfogalmazott üzenetre.

Október 1.

Este Goethe *Titkosírás* című versének olvasása közben szunyókáltam el. Szép, hitelesebb világ lehetett, amikor a költő így írhatott: „*Diplomaták, csak rajta, / buzgón szolgáljatok, / ez uratok parancsa: / tanácsot adjatok! / Értelmet titkos jelben / fürkészen a világ, (...) mígnem mindahány rejtjel / megfejtí majd magát!*” (Tatár Sándor fordítása).

Akkoriban, úgy látszik, nem volt divatban a titkosítás, s a politikusok buzgón szolgáltak, mígnem sikerült megfejteniük a rejtélyeket is. Aztán módosult a világ, s a költők fölfelé tekintve keresték az eligazító jeleket, s figyelmeztek, hátha meghallják az üzenetet. Itt van például Gárdonyi Géza, aki népszerű regényei szomszédságában verseket is írt (költészetéről Sík Sándor írta a legszebb tanulmányt). Szégyenszemre sosem tudatosult bennem, hogy ő a *Föl nagy öröme* szerzője. A századvég konvencionális képeivel él, de manapság ezekből mintha békeség sugározna. „Mit ér nekem a korona-halom?” — kérdezte, s így válaszolt: „*Az sem öröm, ha széjjelrúghatom. / Az öt világrész minden koronáját / egy rózsaszálért örömmel adnám át. / Egy rózsaszálért, nem is rózsaszálért, / csak hogyha lát-nám, gyöngé bimbájáért!*” Volt ilyen világ? Ilyen életszemlélet? Szinte hihetetlen. Ma az arany-nak van keletje, a rózsát észre sem vesszük, vagy eltiporjuk. (Szent István Társulat)

Október 2.

Szabó Ferenc *Őszi ámulat* című kötetét régebben olvastam. Jegyzeteimet rendezgetve felidéztem akkori benyomásaim arról, hogy a kegyelem biztonságában élő költő milyen sokszínűnek, gazdagnak látja a világot, mennyire harmonikussá teszi világát a teremtés művének otthonossága.

Szégyen, de Szabó Ferenc az én generációm számára inkább megvilágosító volt, semmint költő és sokoldalú műfordító. Kötetéből, tanulmányaiból feltárult az akkori modern keresztény gondolkodók világa, néhány írása a marxizmus jótékony ellenhatásának bizonyult. A költőre később figyeltünk fel, megérezve, hogy az úgynevezett nyugati magyar líra egyedi hangját szólaltatja meg, amelynek egyik szövege a szeretet erejét, a másik az alázat érzületét hangsúlyozza. Egy kivételesen művelt ember fogalmazza meg, lényegíti át a világról és a természet gazdagságáról szerzett benyomásait, amelyeket szinte mindig átszínezi a hit által megszerzett bizonyosság. Nagykorú vallásos líra, amelyből hiányzik az érzelgősség. Komoly

eltökéltséggel figyelni az égi jeleket, és arra készíteni, hogy mi is emeljük föl szívünket. (Új Ember)

Október 4.

Ha figyelmesen olvassuk a Nyugat második nemzedéke költőjének, Nadányi Zoltánnak verseit, jóllehet harmóniára törekedett, azokban is érzékeltetni lehet a szétesés sejtelmét, különösképp azokban, amelyekben félelmét fogalmazza meg. Hosszú ideig sikeres lírikus volt, kivált a szerelem gyönyörűségét fejezte ki nagy elhíhetőségével. Legtöbb költeményéből hiányzik az a küzdelem és átütő erő, amely nemzedéktársánál, Szabó Lőrincet röpíteni, de az ilyen típusú alkotók nélkül mégsem beszélhetnénk irodalomról, amelynek tisztaságából korszakonként igazi tünemények emelkednek ki.

Az Argumentum verseket gondozó tevékenységének egyik nagy érdeme az alaposág, amely nemcsak a hív szövegközlésben, hanem a szövegek annotálásában is megmutatkozik. Ez a vaskos Nadányi-kötet már-már a gondos kritikai kiadást idézi, s ez a sajtó alá rendező és jegyzeteket író Urbán László érdeme.

Nadányi finom mozdulattal invitál az örök tavaszba, a nyíló virágok illatával, hogy a természet megújulásának gazdag színvilágára rezonálva szívünk is az újulás reménységével teljék meg. Ritmus bravúrai is az élet szépségét idézik, amely még a váratlanságban is megmutatkozik. Jellegzetes példája ennek a versformálásnak a *Zongoraszó* is. É versből való az alábbi szakasz: „*Keringő, lány keringő, szapora, könnyed, kedves, / de megszakítja durván váratlan hangvihar, / a csengő csontütőkön már négy kezecske repdes, / és felmás a dallam, izgalmas és bizarr.*”

Ebben a költeményében is jól érzékelhető az az ellentételezés, amellyel máskor is szívesen élt, amely népszerűvé tette. A táncos ritmus és az aliterációk szövegéből egyszerre felbukkan a „csontütő”, s „felemássá” válik a dallam. Ennek az itt könnyed kézzel ábrázolt ellentétnek adnak mélyebb mondanivalót a költő halálversei. Általában nem a mélység lírikusa volt, de lebbenő eleganciája is megejtő, derűs találkozóra szólít.

Október 5.

Sokkal komolyabb világot idéz, önkritikus gondolkodásra készítet Gergely Ágnes, kinek összegyűjtött verseit *Útérintő* címmel ugyancsak az Argumentum jelentette meg. Ebben a közegben nő a pontosság, a lényekkel szembesítő eltökéltség szerepe, amelyet átszínezi a bölcséleti ihlet is. Figyeljük csak az *In memoriam J. A.* indító sorait: „*Mikor az emlék mindent áthévit, / mikor az idő mindent áthavaz, / s lombok mélyén szánjuk őt, pedig / csak az száználmas, aki él. Csak az.*” Megkockáztat-

nám: ez a versbeszéd, még a lélegzetvétele is Pílinuszkyre utal vissza, anélkül, hogy az utánzás bűnébe esne. Gergely Ágnes költészetének súlyát is jelzi ez az analógia, s egyben annak ugyancsak bizonyítéka, hogy a múlt század nyomasztó tapasztalata birtokában a lírikus már nem beszélhet úgy, mint tette korábban.

Utolsó versei egyikében a „Lélek-félhomály” kifejezés szerepel. Legtöbb költeményében ezt a tájat idézi, az egymásra tololó gondolatokat, a tettek nem mindig kiszámítható következményeit, háttérben a történelem eseményeivel s az örökkévalóság sejtelmével. Versalkotásának műhelytitkaiba enged bepillantást a *Szárnyasoltár* első egysége, *Az örvényhez*: „Örvénylenek a reggelek. / Az utca szobrokkal teli. / A szobrok között nincs viszony, / bár testük olykor mímeli. / Hányféle pózt tanult a test! / A torzulások kínja és / a megszokás keresztben áll, / fortélyos, sűrű szervezés / vonul a külvilág előtt, / ételhordó jön, óra cseng. / Garbo-szemüveg, sportcipő, / nincs út szobor és minta közt. // Főlrémlik egy-két régi film, / könyvtalpon bürökital. / Esmélete a gipsz mögött / magára hagyott körönal.” Látvány és gondolat szimultaneizmusa, s ezzel új dimenzió megteremtése a modern líra jelentős alkotóinak eljárása. Gergely Ágnes bízvást közéjük sorolható.

RÓNAY LÁSZLÓ

VISKY ANDRÁS: A KÜLÖNBÖZŐSÉG VIDÉKÉN

„A világnak három tartóoszlopa van: a vallás, a filozófia és a művészet” — írja a *Vigilia* Esszék-sorozatának negyedik kötetében Visky András író, dramaturg, Tarkovszkijra utalva. A kijelentés visszafordítható szerzőnkre, akinek esszéi szintén ezen a három pilléren nyugszának, alapvetően azonban mindegyre teológiai problémákba torkollanak. „De miért a teológia? Mert első legyen az elsőség” — írja Czeslaw Milosz *Teológiai traktátus* című művében. Mit ért Visky teológián? „Theológia: szóba állni Istennel, beszélgetni, megszólaltatni, szóra bírni, menni vele, járni, követni, figyelni. És nem róla beszélgetni, főlegletni a nevét, »nevet hiába fölvenni«...”

Személyesség, párbeszéd, kapcsolat, zárandokút, egzisztenciális találkozás. Ezekkel a fogalmakkal ragadható meg leginkább Visky szemléletmódja, legyen szó akár a szenttel, akár egy könyvvel, filmmel, műalkotással való találkozásról, írásról (alkotásról) vagy olvasásról, szemlélésről (befogadásról). A teoretikus viselkedés, látásmód hangsúlyozásának intenciója járja át írásait. Ahogy Gadamer írja: „A teoreti-

kus viselkedés képessége (...) azt jelenti, hogy egy dologgal szemben el tudjuk felejteni saját céljainkat. (...) A teória a valódi részvétel, nem cselekvés, hanem elszenvedés, tudniillik azt jelenti, hogy a látvány magvával ragad, megfog bennünket.” Maga Visky pedig, miután exponálja a Máté-féle királyi menyegző teórájának esetét, így interpretálja a teoretikus látást: „a távolság feladására tett kísérlet, amely az odajárulásban (...) realizálódik.” Magával ragadottság, odajárulás, elszenvedés, változásra való készség, „magunkon-kívül-lét”.

Gyönyörűen ír a szent szöveg mozgásáról, törekvéséről *Teljes és betöltésre vár* című esszéjében: „A szent szöveg »üres szó«. (...) Üres, azaz beteljesedésre váró szó. (...) Azért szent a szöveg, mert az olvasásban önmaga megszüntetésén fáradozik, hogy ne szövegként, hanem hangzó, személyes beszédként szólítson meg.” A szent szöveg egész valónkát át akarja hatni, mert csak a bennünk való beteljesedésben válik igazán tökéletessé. A szenttel való egzisztenciális találkozásra, átítatottságra, beszélő viszonyra hív *A szép és a szent* című, provokatív állításokkal tarkított írásában. „A szent nem szép. (...) A Szenttel való találkozás mindenekelőtt az utálatot váltja ki. (...) Amíg az Írás szép és nem szent, olvasói vagyunk a könyvek könyvének, de semmi esetre sem kerültünk beszélő viszonyba a magasságban lakozóval. Az általunk kivételesen szentnek tartott emberei Istennek halálra válnak, megsemmisülnek, leesnek, amikor eléri őket a személyesen nekik szóló Szó.” Miután a szerelmünkhöz hasonlítja a szentet: „ő a máséhoz nem hasonlítható”, pontosítja merész állításait: „Nem szép a szent, hanem szebb, szebb. Előbb azonban az utálat van: a szembesülés és a szembesítés iszonyata.” A kérdés, hogy „bele merünk-e keveredni a beszélgetésbe és nem pusztán hallgatózni”, „fel merjük-e függeszteni kíváncsiságunkat”, be merünk-e lépni „az egzisztenciális szituációba, a beszélgetők jelen idejébe”, kockáztatva saját céljainkat, meggyőződésünket, sőt egész valónkát, ahogy tették ezt T. S. Eliot *Háromkirályai*: „ez a Születés kemény és keserű haldoklás volt nekünk, olyan volt, mint a halál, a mi halálunk” (*A Háromkirályok utazása*).

Visky otthonosan mozog mind a színház, mind az irodalom (regény, dráma, novella, vers), mind a filmművészet terepén. *A különbözőség vidékén* a *Vigilia* eddigi esszéköteteinél több irodalmi kritikát tartalmaz, kortárs magyar szerzők műveiről (Balogh B. Márton, Balla Zsófia, Bodor Ádám, Forgách András, Hány János, Villányi László, Nádas Péter) — az elképesztő kulturális tágasságnak köszönhetően azonban ezen írások semmiképpen sem tekint-

hetők pusztán „neutrális” irodalmi elemzéseknek. Visky repertoárja imponáz: Szent Ágoston, Shakespeare, Kierkegaard, Beckett, Derrida, Gadamer, Barthes, Buber, Merton, Pilinszky, Nemes Nagy, Hajnóczy, Balassa, Petri, Bergman, Tarkovszkij, Kieslowski — hogy csak néhány idézett szerzőjét említsük, a teljesség igénye nélkül.

Több esszéjében a „kertészi-misztika” bemutatására vállalkozik. Alapvetően Kertész Imre *Gályanapló* és *Kaddis a még nem született gyermekért* című műveivel foglalkozik, melyeket a „Nem naplójaként, illetve regényeként” szemlél. Visky fő témái: a regény, a napló, az írás, az olvasás és az ima „filozófiája”. Ezek közül is kiemelten foglalkozik a naplóírással, mint egzisztenciális zarándoklattal. Visky számára a *Kaddis*, mint „regény-ima”, lelkigyakorlatos könyvvé magasztosul: „A könyv mint *exercitia spiritualia*, illetve a regény mint kaddis-ima nem pusztán írás és élet együvé tartozásának, valamint egymásra vonatkoztatottságának a felmutatása, hanem a »minden élet valakinek szóló élet, és ennyiben — s csakis ennyiben — értelmes élet« szentenciájának a gyakorlati betöltése.”

Visky András gondolatai „nem szépek”. Stílusa pazar és elegáns, ismeri a filozófia, teológia, irodalomelmélet nyelvét, szóhasználata igényes, választékos, nemegyszer mehökkentő. Érdekes azonban a pusztá kíváncsiság, felszínes hallgatóság, passzív szemlélődés helyett párbeszédbe, „egzisztenciális szituációba” keveredni gondolataival, engedni, hogy ne pusztán szépnek tartssuk őket, vállalván az együtt vajúdás, a megragadottság, a megindíthatóság lelkületét. „Ha a lelket csak a semleges kíváncsiság űzi, de nem vesz részt a játékban, akkor semmit sem fog látni. A kíváncsiság nem tesz látóvá” — írja Joseph Ratzinger a *Bevezetés a keresztény hit világába* című művében. (Vigilia, Budapest, 2007)

BORBÁS PÉTER

BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: A MAGYAR PIARISTÁK 1950-BEN

„Szétszórátás és újrakezdés” alcímmel jelentette meg a Piarista Tartományfőnökség a rendtársnak, Böszörményi Géának a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán 2004-ben írt, és a felosztást személyesen átélő, illetve elszenvető hét piarista (Szűcs Imre, Fazekas József, Galambos László, Biró Imre, Magyar István, Veszprémi Tibor és Etele György) visszaemlékezésével kiegészített szakdolgozatát — mintegy

jelezve, hogy e könyv jóval több, mint olyan szenvedéstörténeti dokumentum, amelyet a kort velük együtt átélt sok-sok polgártársunk akár vigaszként, akár akkori cselekedeteik igazolására olvassák el.

Mert az ebben a könyvben megismert dokumentumok is — még ha csupán a történész szemével olvassuk is azokat — megerősítik azon történelem-felfogásunkat, hogy az egyháztörténet tulajdonképpen mindig is a „szétszórátás és újrakezdés” története volt, hiszen annak tárgya nemcsak a mindenkori politikai ellenfél gonoszságainak vagy az elszenvetett megaláztatások sorolása („Az ávosok ... belénk rugdostak, nyakleveleket adtak, gumibottal ütöttek, szuronyokkal böködtek felénk stb.”), hanem ugyanúgy a helytállások, a cselekvő hitmegvallások vagy akár az elbukások, de főleg a bölcs szeretet-megnyilvánulások, azaz a kegyelem működésének a felmutatása. Példa erre a mélyen megalázott szerzeteselőjárók karakán fellépése, akik a Rákosi Mátyáshoz írt, sérelmeket soroló levelüket csodálatos hitvallással kezdték, de a dokumentumból ezúttal is kirajzolódik Sík Sándor sok-sok gyötrődéssel járó, lelki-fizikai megterhelést is jelentő hálátlan, mégis egyértelműen pozitív szerepe is, melyben a kompromisszum-kérését mély bölcsesség és még mélyebb szeretet hatja át. Helyzetét jól látta a rend generálisa, Tomek Vince, mikor Rómából küldött levelében ezt írta neki: „Tudom, hogy itt Te teljesen józan vagy és sajnállak, hogy kénytelen vagy kuruckodni a kuruckodókkal.” Persze, mint a nagy történelmi sorsfordulók során mindig, most is néhányan elhagyták a rendet, volt, aki számára a cölibátus jelentett nagy terhet, volt, akit az ország elhagyása után a bécsi piaristák örömmel fogadtak, mégsem tudott ott gyökeret verni.

Mégis, a szerzővel együtt mi is úgy látjuk, hogy volt értelmük az átélt szenvedéseknek, hiszen azóta megtapasztalhattuk, „hogy e megpróbáltatások nemcsak megedzették a provinciát a következő negyven év üldözéseinek elviseléséhez, hanem lehetőség adódott a magyar piaristáknak arra, hogy szolidaritást vállaljanak hazájuk és a világ szenvedőivel, kiegészítve ezáltal azt, »ami Krisztus szenvedéséből hiányzik«” (Kol 1,24). Példát mutatva nemcsak a más jellegű, de talán hasonlóan nehéz kihívást jelentő mai körülmények között dolgozó piaristák, hanem a mások megpróbáltatásából illetve helytállásából erőt meríteni akaró minden ember számára. („Magyarországi piarista múltjából” 2., *Piarista Tartományfőnökség*, Budapest, 2007)

SZENDE ÁKOS

SOMMAIRE

- ÁRPÁD RÉTFALVI: La mystique à l'époque du codex de Nagyszombat et aujourd'hui
 PÉTER TUSOR: Confessionnalisation au début de l'époque moderne
 LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Les oeuvres d'art religieux de Pál Pátzay
 ■ Essais de Balázs Görföly, Péter Muszatics et Zsuzsa Takács
 ■ Poèmes d'endre b. pap, Tamás Halmi, Márton Kalász, András Oláh et István Vörös
 ■ Entretien avec le père Imre Kozma OH
 BÉLA POMOGÁTS: En mémoire de Lajos Lőrincze

INHALT

- ÁRPÁD RÉTFALVI: Mystik im Zeitalter des Kodexes von Nagyszombat und heute
 PÉTER TUSOR: Die Herausbildung der Konfessionen in der frühen Neuzeit
 LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Kirchenkunstwerke von Pál Pátzay
 ■ Essays von Balázs Görföly, Péter Muszatics und Zsuzsa Takács
 ■ Gedichte von endre b. pap, Tamás Halmi, Márton Kalász, András Oláh und István Vörös
 ■ Gespräch mit dem Barmherzigen Bruder Imre Kozma
 BÉLA POMOGÁTS: Erinnerung an Lajos Lőrincze

CONTENTS

- ÁRPÁD RÉTFALVI: Mysticism at the Time of the Nagyszombat-Codex and Today
 PÉTER TUSOR: The Birth of Denominations at the Beginning of the Modern Age
 LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Sacred Pieces of Arts of Pál Pátzay
 ■ Essay by Balázs Görföly, Péter Muszatics and Zsuzsa Takács
 ■ Poems by endre b. pap, Tamás Halmi, Márton Kalász, András Oláh and István Vörös
 ■ Interviews with Fr. Imre Kozma OH
 BÉLA POMOGÁTS: In Memory of Lajos Lőrincze

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: LAMPERTHNÉ EDELÉNYI ZSUZSANNA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2008. évre 3.600,- Ft, fél évre 1.800,- Ft, negyed évre 900,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 380 Ft

VIGILIA

SZEMLE

BAÁN ISTVÁN –	
RIHMER ZOLTÁN (SZERK.)	Elmélet és gyakorlat a korai szerzetességben
PHILIBERT SCHMITZ OSB	A bencés nővérek
JELENITS ISTVÁN	„Ha valaki beszél...” Interjúk és versek
■	Napló, versekkel
VISKY ANDRÁS	A különbözőség vidékén
BŐSZÖRMÉNYI GÉZA	A magyar piaristák 1950-ben

A SZEMLÉKET ÍRTÁK   Borbás Péter, Jakab Attila, Petrás Péter,
Rónay László, Szénási Zoltán és Szende Ákos

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Nyugat – száz éve
- Buda Attila, Fila Béla, Rába György és Zlinszky János tanulmánya
- Győrffy Ákos, Halmai Tamás, Nyilas Attila, Rónay László, Tandori Dezső és Vasadi Péter írásai

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

